

EESTI RAHVASTIKUSTATISTIKA
POPULATION STATISTICS OF ESTONIA

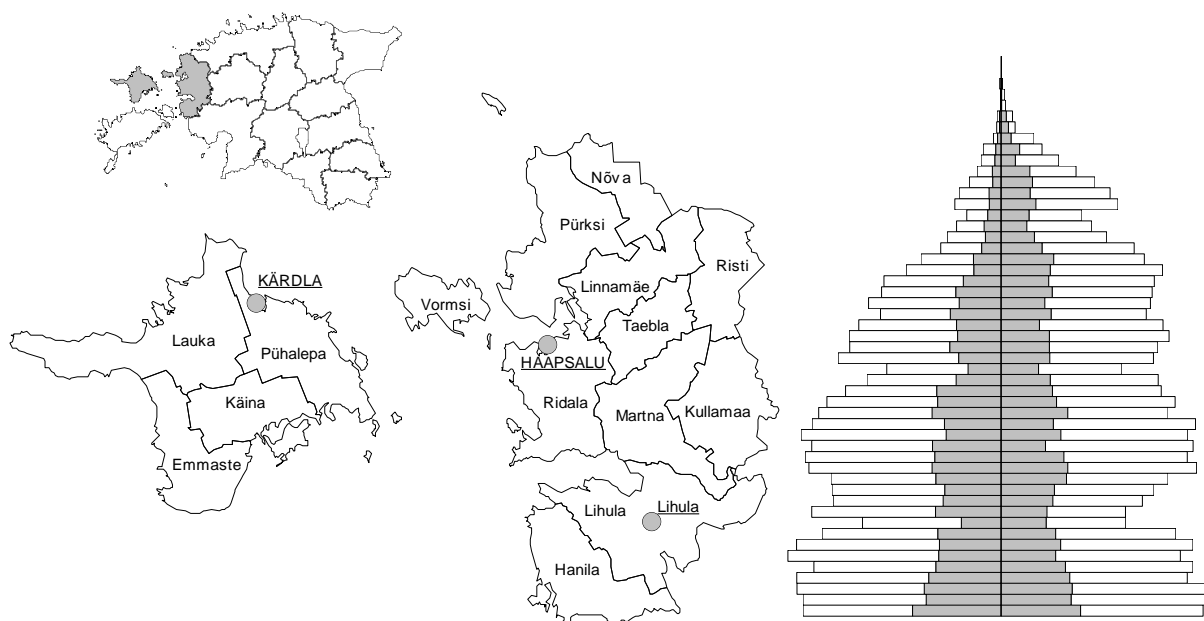
RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA

REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS

Hiumaa 1965-1990

Läänemaa 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

Tallinn 2002

EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE

**RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA**

**REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS**

Hiiumaa 1965-1990

Läänemaa 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

RU Sari C Nr 21

Tallinn 2002

© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

Kogumikuga on kaasas diskett Hiiumaa ja Läänemaa rahvastikuarengut kajastavate joonisfailidega, © Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

The issue is accompanied by the diskette with charts on demographic development of Hiiumaa and Läänemaa population, © Estonian Interuniversity Population Research Centre.

ISBN 9985-820-70-3

EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE
Postkast 3012, Tallinn 10504, Eesti

Kogumikus esitatud arvandmeid on võimalik tellida ka elektroonilisel kujul *Lotus*- või *ASCII*-formaadis. Soovijail palun pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

Tables presented in the issue on diskettes in Lotus or ASCII format could be requested from Estonian Interuniversity Population Research Centre.

EESSÕNA

Eesti rahvastiku-uuringute hoogustumine vene aja lõpupoole pörkus päris lihtsate eesmärkide seadmisel andmestiku ebaadekvaatsusele. Mõistagi oli iseseisvuse taastamiseni esmatähtsuseks rahvastikuteabe raske kättesaadavus ja avaldamisvõimaluse pea täielik puudumine. Sellistes oludes kippus suure osa ametnikkonna ja isegi teadlaste hulgas levima arusaam, et salastatus kujutab endast peamist või koguni ainukest rahvastikuandmetega seotud probleemi. Sügisel 1991 võõrvõimu keelud kadusid ja selgus, et tegelikult on Eesti Statistikaametis leidaolev andmestik äärmiselt puudulik kogu vene aja lõikes ning olemasolev pisku vajab sihiteadlikku korrastustööd. Läbivaks, arvatavalt peamureks üldse on sõjajärgse rahvastikuteabe ebapiisav võrreldavus ajas ja ruumis, mis aastakümnete jooksul kuhjununa on Eesti andmestiku madala kvaliteedi põhjuseks tänini ning sageli välistab koguni rutiinsete demograafiliste analüüsivõtete kasutamise.

Andmevõrreldavust kahandanud asjaolud, olgu omaette või koostoiminult, moodustavad kopsaka sasipuntra: sagedasti muudetud andmedefinitsioonide ja arvutusvõtete kirjeldus on leebelt öeldes puudulik ning rakendamisaeg selgepiirilisel fikseerimata; Moskvas teostatud arvutuste metodoloogia ja meetodika on reeglina hoopis teadmata, sest tollase (ja nüüd prügimäele saadetud) kirjavahetuse tõendusel pole kohalikel ametnikel enama kui arvutustulemusi õigeks tunnistanud kaaskirja vastu huvi jagunud; väiksemate haldusüksuste suunas liikudes kahaneb hüppeliselt andmemaht, mistõttu omavalitsuste rahvastikustatistika on eriti auklik ega ühti pealegi asjaomaste Eesti koondnäitajatega; statistilise territoriaalsuse põhimõtet pole järgitud ja halduspiiride vähegi olulisem muutus on katkestanud rahvastikunäitajate aegread; andmeallikate kooskasutamine piirdub sündmus- ja loendusstatistika haruharvade ühilduskatsetega, küsitlusstatistika puudub aga täielikult. Esitatud lühiloetelu ja palju muud sarnast viitab eelkõige suure hulga töö tegematajätmisele ja poleminu-asi mentaliteedile. Kaudselt oli selline tööstiil muidugi võõrvõimu poolt soositud, kuigi mitte ka otse nõutud. Igatahes on viie aastakümne kuhjuvtulemusena meil sõna otseses mõttes oblastile või asumaaale, mitte iseseisvale Euroopa riigile kohane rahvastikustatistika.

Eesti Demograafia Assotsiatsiooni koondunud teadlaskond on rahvastikustatistika olukorda päris põhjalikult vaagunud. Arupidamiste küllalt loogilise tulemusena sündis otsus korrastada Eesti sõjajärgne rahvastikustatistika viisil, et kujuneks varasema ajaperioodiga ühilduv andmetervik. Mitmesuunaliste tööde korraldamine ja teostus, mille ühisnimetuseks on kinnistunud *Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm*, on jäänud peamiselt Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskusesse koondunud rahvastikuteadlaste kanda. Korrastustööde suur ulatus on pannud Programmi teostusviisi ja -kiiruse rippuma majandusvõimalusist ning koostöö laabumisest asjaomaste riigiasutustega. Mõistagi oli kõnealune Programm läbivaks arutlusaineks Valitsuse Isikuandmenõukogus kogu tolle andmekorraldusreformile suunatud ekspertkogu tööaja vältel. Poolehoidvaid seisukohti jagati seal ja on öeldud omajagu ka edaspidi, kuid tööde ladus kulgemine on ikka jäänud mõne ametkonna oskuse või koguni soovimatuse taha käsitleda Programmi laiemaid eesmärke iseseisva riigi ja selle institutsioonide loomupärase ülesandena. Siiski, seoses Maailma Rahvastiku- ja Arengukonverentsi ettevalmistusega Kairos pidas Isikuandmenõukogu tarvilikuks oma võimaluste piires alustada Programmi paari osaprojekti rahastamist. Nõnda on Programmi raamis avaldatud kümnekond rahvastikustatistilist kogumikku (EKDK RU, Sari C). Niiöelda ühiskondlikus korras äratehtu on hoopis mahukam, mille hulgas väärib esiletõstmist 1989 aasta loendusandmestiku korrastamine ja uuskodeerimine. Ka käesolev kogumik tugineb suurel määral nimetatud tulemusele.

Programmi ühe koostisosana algas töö sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutustega 1995 aastal, kuid seiskus koos teiste sedalaadi ettevõtmistega, kui kippus taastuma omaaegset informaatilist mõttelaadi kandvate ametnike otsuspädevus riigiandmekorralduses. Neile mõjus, ja mõjub õigusega

tänini, andmevõrreldavust ja -kvaliteeti eesmärgistav ühtlusarvutuste teostamine ametkondliku elupuu saagimisena. Ajuti tugevnes ka arusaam, et omavalitsuse andmetarvidus on tema omamure, mis polnud kuidagi kooskõlas Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi lähtealustega. Enesestmõistetavalt tugineb viimane vastupidist loogikat kandvale riigiandmekorralduse üldpõhimõttele, mille järgi keskviimu ülesanne on kindlustada iga haldusüksus ühtse riigistatistilise andmekogumiga, ning muuhulgas, tagada sedaviisi võrreldavus teiste üksustega, kogu Eesti ja välisriikide suhtes. Programmi tabas uus seisak minister Katrin Saksa jõulisel initsiatiivil, kelle püüdeks oli pikaajaliste rahvastikustatistiliste tööde põhimõtteline asendamine päevakajaliste “uuringute” *resp* arvamuskäsitluste korraldamisega, millelt loodeti hetkepoliitilist kasu lõigata. Paraku ei toeta Programmi sihiseadet ka viimase rahvaloenduse seni teostamata kvaliteedianalüüs ja sealt tõukuv (paratamatu) soov äärmuseni lihtsustatud andmesilumisvõtete kasutamisele Statistikaametis.

Hiiumaa ja Läänemaa ühendkogumik on kaheksas raamat maakonna sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutuste sarjas ning järgib enesestmõistetavalt nii sisult kui esituslaadilt varemilmunud. Väärib meenutamist, et projekti alguses kutsuti kogumiku mahu ja struktuuri määramiseks ellu tööseminar, mille istungid toimusid pea üheksa kuu vältel. Nendel arupidamistel etendasid olulist osa maakonna asjatundjad, kes valisid enimsobivad isikutunnuste ja näitajate kombinatsioonid, muidugi olemasoleva andmekogumi poolt asetatud jäikade piirangute raamis. Töö teostajate meeoleharmiks kasvatas seminar esitamisele kuuluva andmemahu lõpuks enam kui kolmekordseks. Muuseas on see ilmekalt paista loendusandmestiku uustöötluse esituses, kus tabelite arv numeratsiooniga hoopis kokku ei lange: pea igat valdkonda esindab kaks või paaril juhul enamgi arvtabelit. Kuivõrd kogumiku kasutajad on eelkõige ikka asjaomaste omavalitsuste ja maakonna rahvas, kaalus nendepoolne argumenteeritud soov üles rahastamise ja plaanitud tööaja poolt seatud tingimused. Küll on iga raamatu mahu ja sisu kasvades nihkunud koguprojekti teostus pikema aja peale.

Kogumik esitab Hiiumaa ja Läänemaa rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990. Sündmusstatistiline andmestik on antud näitajate kaudu, mis allusid korrastamisele kogu ajavahemikku hõlmava aegreana. Kõik uusrehkendused tuginevad Eesti rahvaarvu ja vanuskoostise varasemale ühtlusarvutusele. Loendusstatistika vallast on tervikuna uustöödeldud 1989 aasta andmestik ja tulemus esitatud maakonnakeskse standardtabelite komplektina. Varasemate loenduste andmevalik järgib nimetatud tabelikogumit: esitatud on kõik võrreldavad ja väikeerisusega, kõrvale jäetud võrreldamatu struktuuriga arvandmed. Ka 1979 aasta loendusandmestik oli teatud piirangutega uustöödeldav, seevõrra on vastavaid arvtabeleid hulga rohkem kui kahe varasema loenduse kohta, mil tuli piirduda vaid omaaegse tööstustulemuse koondamise ja ühtlustamisega. Kus iganes võimalik, on valla/linna andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärse mahus, millist põhimõtet lubas olemasolev andmestik rakendada täies ulatuses 1989 aasta tabelkomplekti puhul. Kogumiku algusosa sisaldab lühikest ülevaadet maakonna rahvastikuarengust rõhuasetusega ajavahemikule 1965-1990 ning selgitusi andmedefinitsioonide ja piirimuutuste kohta. Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt.

Hiiumaa ja Läänemaa rahvastikukogumiku valmimisele on aidanud kaasa palju asjalikke inimesi, kellele kuulub autorite siiras tänu. Maakonnasarja väljakujundamisel oli asendamatu Taimi Parve entusiasm, kes muuhulgas selgitas oma pikaajalise töökogemuse varal rahvastikuandmete kasutamissuundi väljaspool keskasutusi. Tolle tööetapi teiseks võtmeisikuks oli Piret Luik Kesk-Eesti Statistikast, kelle hingel lasub paljuski kogumiku mitmekordne maht võrreldes esialgu plaanituga. Käesoleva rahvastikukogumiku loendusandmete uustöötluse ja ühtlusarvutused viisid läbi Kalev Katus ja Allan Puur, keda andmeesituse ja kujunduse osas toetas tõhusalt Teet Pungas. Kogumiku ülevaatekujud kirjutasi Kalev Katus, Allan Puur ja Asta Põldma. Põnevamad arvandmed valis välja ja koostas nende põhjal jooniskomplekti Teet Pungas.

Rahvastiku loendus- ja sündmusstatistilised ühtlusarvutused toimusid algusfaasis pikka aega ning korduvate rahastamispauside ajal uuesti Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse vahendite arvel ning loodud andmestikud on käesoleva kogumiku tarvis mõistagi kasutada olnud. Nende hulgas väärib esiletõstmist korrastatud loendusandmestik, mille eelneva teostuseta oleks töö-

ja ajakulu koguni mitmekordselt suurem. Kogumiku andmevaliku ja esituslaadi seisukohalt tuleb kahtlemata oluliseks pidada Laulasmaa seminari (1993), samuti nimetatud ettevõtmisest tõuke saanud ja tänaseks tihenendud andmekorralduslikke mõttevahetusi rea rahvusvaheliste teadusprojektide ja konverentside käigus, mille rahaline toetus pärineb mitmest eri allikast. ÜRO arenguprogramm kaasrahastas, koostöös Eesti Säätva Arengu Sihtasutusega, andmekasutusseminari maakonna arenguplaanijatele (Põltsamaa, 1999), mis andis olulist tagasisidet rahvastikuandmestiku tarvidusest maakonna ja omavalitsuste lõikes. Kogumiku koostamisele on kaasa aidanud sihtteema *Eesti rahvastikuareng: põhitrendid ja tulevikusuundumused* ning Eesti Teadusfondi grantide nr 3801 ja 5111 raamis teostatud analüütilised tööd, samuti Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi kahe teise osaprojekti, Eesti Rahvastiku Andmepanga ja Sünniandmepanga teave. Kogumik poleks saanud teostuda ilma Valitsuse Isikuandmenõukogu poolt algatatud rahalise toeta. Eelarvevahendite kasutamine toimus Eesti Statistikaameti kaudu.

Kalev Katus

FOREWORD

The advancement of demographic studies in Estonia in the middle of the 1980s was obstructed by the inadequacy of population data, even in the case of simple analyses. Limited availability of population data and restrictions on publication were the major obstacles to research until the restoration of Estonian independence. The secrecy of state statistics contributed to the general spread of the view, among decision-makers but also within the research community, that problems concerning population data were mostly, or even exclusively, caused by the lack of availability. Following the cessation of imposed restrictions in 1991, it became apparent that the population data for the whole period of Russian rule in Estonia were heavily deficient. Up to the present day, the major complication regarding data has been extremely poor comparability in terms of time and space, which necessitates extensive efforts even before routine analytical techniques can be applied.

During the period of Russian rule, data comparability was violated in multiple ways — applied definitions, calculation methods as well as their operation periods were not properly documented; judging from relevant correspondence, the methods of calculation performed by Moscow have been of low interest to Statistics Estonia, and therefore, the corresponding information is locally unavailable; sub-national data have been very sparse or virtually non-existent when moving to smaller units. Moreover, regional data often fail to make up the totals for the whole country; the concept of administrative rather than statistical territorial units has been applied, which, under frequent administrative transfers, disrupts the time series; vital and census statistics were kept isolated from each other and the third major source of population data — sample surveys — was ignored as a part of official statistics. Taken together, the above-mentioned deficiencies were the principal reasons for the discontinuity of national statistics in the country.

Since the lifting of restrictions, the scientific community has addressed the state of population statistics and expressed their serious concerns. Discussions held in the Estonian Demographic Association resulted in the conclusion that the consistency and quality of population statistics for the period of dependence does not meet the needs of an independent nation. The major direction of quality improvement of post-war population data, which can be undertaken in the current circumstances, are harmonisation and recalculation for the purpose of achieving consistency in time and space, in particular bridging the gap between the present and the statistics of the pre-war independence period. Various tasks aimed at the harmonisation of all major data sources over a 50-year period have been brought together under the *Programme for Estonian Population Data Comparability*.

So far the realisation of the Programme has mainly relied on the efforts of scientists at the Estonian Interuniversity Population Research Centre. Due to the scale of the tasks, the fulfillment of the Programme, and the tempo of its progress in particular, are dependent on the availability of funding and the cooperation of relevant government institutions. Understandably, the Programme has been monitored by the Governmental Commission for Population and Social Statistics during the entire period of its operation. Despite expressions of support, progress has been stymied by the unwillingness of certain agencies to consider the more general objectives of the Programme to be among the fundamental tasks of the national statistical system. Nevertheless, in the framework of the preparations for the Cairo Conference on Population and Development, the Governmental Commission allocated its support to a few sub-projects of the Programme. The results have been published in several volumes (EKDK RU, Series C), and have included the harmonised regional time series of age structures, life tables, infant mortality, and the inventory of historical sources on Estonian population. The work accomplished under the initiative of the research community has been

of a much wider range, particularly with respect to the retrieval of the 1989 census microdata by means of consistency-checking, evaluation, harmonisation and documentation. Among other applications, a noticeable part of the current publication builds upon the previous effort.

Given the urgent need for population data at a municipal level, the Governmental Commission for Population and Social Statistics considered the Programme's sub-project *Reviewed Population Census and Vital Statistics* for support. The Project started at the beginning of 1995 but, together with other undertakings of its kind, was halted when the lobby of old Soviet-type computing personnel, featuring strong profit-orientation under the new conditions, regained its decision-making authority. Not surprisingly, this interest group regards quality and comparability orientation in statistics as unnecessary spending. Additionally, the idea arose to leave the responsibility for population data issues to the municipalities, thus dissolving the national statistical system. Understandably, the Programme's emphasis on the key principle — local communities should be provided centrally with basic statistical information which they could compare with that of other communities, and with national figures as well as data for other countries — was in clear conflict with the expressed ideas. The Programme again came to a halt under the ministership of Katrin Saks, who attempted to replace the Programme with short-term studies, relying largely on public opinion polls. Unfortunately, the advancement of the Programme is also hampered by the low implementation quality of the recent population census and the resulting inclination of the Statistical Office towards oversimplified data manipulation.

This volume on Hiiumaa and Läänemaa county is the seventh in the series of the *Reviewed Population Census and Vital Statistics*, following in its content and format the earlier publications. It should be kept in mind that, to develop the series, at the launching stage of the Project a set of workshops were carried out involving specialists of local authorities as principal data users. Their input was rather important in defining the scope and structure of the series, and, causing a certain amount of embarrassment to those responsible for its implementation, the recommendations resulted in an almost threefold increase in the size of the volume. This development is, among others, reflected in the list of census tables where the original numeration has been supplemented by a parallel one. However, as the principal data users are the local authorities, the well-argued needs of county/municipality partners outweighed the constraints of the planned budget and time schedule. With the increase of amount and contents of each volume, the work of the Project as a whole has understandably been spread over a longer period.

This volume presents vital and census statistics for Hiiumaa and Läänemaa county 1965-1990. Vital statistics include indicators which could be subjected to recalculation, resulting in a consistent time series covering the whole period. All the data presented are consistent with the population and age structures, harmonised for the referred period. Regarding census statistics, the 1989 microdata has been newly processed to produce a set of regional standard tabulations covering all municipalities. When prepared for all counties, the set will provide the 1989 national census publication. The data for earlier censuses follows the same standard set, including all the comparable data and discarding non-comparable tabulations. Due to access to microdata, the 1979 census is noticeably better represented than two earlier censuses, for which only aggregate tabulations were available. Whenever possible, the data on municipalities are presented in an amount and detail equal to that available on a county level. In full scale this principle could be followed with respect to the 1989 census. In addition to tables, the volume discusses relevant statistical concepts and definitions and administrative transfers as well as presenting a short overview on population development in Hiiumaa and Läänemaa. The volume is accompanied by a diskette including a series of computerised graphs to illustrate the main features of the county population.

The authors are indebted to the competent contribution of many people. Indispensable has been the insight of Ms. Taimi Parve, who carefully considered the applications of the data from the viewpoint of local needs. The persistence of Ms. Piret Luik from the Kesk-Eesti Statistical Bureau was the primary factor in such an expansion of the volume. The processing of the census data was performed by Kalev Katus and Allan Puur, assisted by Teet Pungas. The overview of applied

concepts and definitions, as well as of demographic developments in Hiiumaa and Läänemaa county, were prepared by Kalev Katus, Allan Puur and Asta Põldma. Teet Pungas composed the set of graphs.

The Estonian Interuniversity Population Research Centre provided the *Programme for Estonian Population Data Comparability* with financial support at the beginning stage as well as during the repeated interruptions in regular funding. Results of this decade-long work have been made available to the Project. Particularly important has been access to the 1989 census microdata, which has saved a considerable amount of time and resources required for the accomplishment of the volume. Encouragement for the publication as well as the Project outline date back to the Seminar of Baltic Population Statisticians at Laulasmaa (1993). Also important have been discussions held in the framework of several international research activities, supported from various sources. The UN Development Programme, together with the Estonian Foundation for Sustainable Development, has provided support for a specialised workshop for county and municipal planning officers; the workshop was organised to provide feedback on the availability and application of regional population information. The volume has benefitted from the results under research theme 0501463s00 and analyses in the framework of Estonian Science Foundation grants No.3801 and No.5111, as well as from information from the Estonian Population Databank and the Estonian Birth Register, two other sub-projects under the national data harmonisation programme. The preparation of this volume has relied on funding initiated by the Governmental Commission for Population and Social Statistics. The budget allocation was channeled via Statistics Estonia.

Kalev Katus

SISUKORD

1. HIIUMAA JA LÄÄNEMAA RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990 ...	XIII
1.1. Rahvastikutaaste	XIV
1.2. Sünnimus	XIX
1.3. Suremus	XXI
1.4. Abielu ja perekond	XXIV
1.5. Ränne ja paiksus	XXVII
1.6. Rahvastiku vananemine	XXXII
1.7. Rahvus ja keel	XXXV
1.8. Haridus	XVIII
1.9. Majandustegevus	XLI
1.10. Eluase	XLIII
2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED	XLVIII
2.1. Sündmusstatistika	XLVIII
2.1.1. Rahvastikusündmused	XLVIII
2.1.2. Iive ja rahvaarv	LVI
2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad	LVIII
2.2. Loendusstatistika	LX
3. ANDMEESITUS	LXVI
4. PIIRIMUUTUSED	LXVIII
5. MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVAARV LOENDUSAASTATEL 1959-1989	LXXIV
6. VIITED	LXXXVI
7. JOONISFAILIDE NIMEKIRI	LXXXIX
TABELID	
SÜNDMUSSTATISTIKA	1
Tabel 1. Rahvaarv ja muutuskomponendid 1965-1990	3
Tabel 2. Rahvastikusündmused 1965-1990	8
Tabel 3. Rahvastiku sündmuskordajad 1965-1990	12
Tabel 4. Rahvastiku sovanuskoostis 1965-1990	14
LOENDUSSTATISTIKA	21
RAHVALOENDUS 15.01.1959	22
Tabel 1A. Rahvastiku sovanuskoostis 1959	22
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1959	23
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1959	25
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1959	31

RAHVALOENDUS 15.01.1970	33
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	34
Tabel 1A. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	35
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1970	36
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1970	39
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1970	45
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1970	46
RAHVALOENDUS 17.01.1979	51
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1979	52
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1979	53
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1979	58
Tabel 4A. Rahvastiku paiksus 1979	64
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1979	68
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1979	70
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1979	73
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1979	80
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1979	83
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1979	85
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1979	86
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1979	93
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1979	99
RAHVA- JA ELUASEMELOENDUS 12.01.1989	103
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1989	104
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1989	106
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1989	116
Tabel 4. Rahvastiku põlisus 1989	126
Tabel 4A. Rahvastiku paiksus 1989	132
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1989	138
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1989	140
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1989	148
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1989	160
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1989	168
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1989	172
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1989.....	174
Tabel 9. Rahvastiku tööala (RTAK) 1989	188
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1989	200
Tabel 10. Rahvastiku amet (RASK) 1989	212
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1989	218
Tabel 11. Rahvastiku eluasemetüüp 1989	226
Tabel 12. Rahvastiku eluase: tubade arv 1989	240
Tabel 12A. Rahvastiku eluase: üldpind 1989	254
Tabel 12B. Rahvastiku eluase: elamispind 1989	268
Tabel 13. Rahvastiku eluasememugavused 1989	282
Tabel 14. Tiheloleku aste: 1-liikmeline leibkond 1989	292
Tabel 14A. Tiheloleku aste: 2-liikmeline leibkond 1989	304
Tabel 14B. Tiheloleku aste: 3-liikmeline leibkond 1989	316
Tabel 14C. Tiheloleku aste: 4-liikmeline leibkond 1989	328
Tabel 14D. Tiheloleku aste: 5+liikmeline leibkond 1989	342

CONTENTS

1. DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF HIUMAA AND LÄÄNEMAA COUNTY	
POPULATION 1965-1990	XIII
1.1. Population Growth	XIV
1.2. Fertility	XIX
1.3. Mortality	XXI
1.4. Marriage and Family	XXIV
1.5. Migration and Residence	XXVII
1.6. Population Ageing	XXXII
1.7. Ethnicity and Language	XXXV
1.8. Education	XVIII
1.9. Economic Activity	XLI
1.10. Housing Conditions	XLIII
2. DATA SOURCES AND DEFINITIONS	XLVIII
2.1. Vital Statistics	XLVIII
2.1.1. Vital Events	XLVIII
2.1.2. Population Number	LVI
2.1.3. Vital Rates	LVIII
2.2. Census Statistics	LX
3. DATA PRESENTATION	LXVI
4. ADMINISTRATIVE TRANSFERS	LXVIII
5. POPULATION NUMBER OF ADMINISTRATIVE UNITS IN 1959-1989 CENSUSES	LXXIV
6. REFERENCES	LXXXVI
7. LIST OF ELECTRONIC CHARTS	LXXXIX
TABLES	
VITAL STATISTICS	1
Table 1. Components of Population Change 1965-1990	3
Table 2. Vital Events 1965-1990	8
Table 3. Vital Rates 1965-1990	12
Table 4. Age Composition 1965-1990	14
CENSUS STATISTICS	21
POPULATION CENSUS 15.01.1959	22
Table 1A. Age Composition 1959	22
Table 2. Marital Status 1959	23
Table 3. Educational Attainment 1959	25
Table 5. Ethnicity 1959	31

POPULATION CENSUS 15.01.1970	33
Table 1. Age Composition 1970	34
Table 1A. Age Composition 1970	35
Table 2. Marital Status 1970	36
Table 3. Educational Attainment 1970	39
Table 5A. Ethnicity 1970	45
Table 8. Main Activity 1970	46
POPULATION CENSUS 17.01.1979	51
Table 1. Age Composition 1979	52
Table 2. Marital Status 1979	53
Table 3. Educational Attainment 1979	58
Table 4A. Duration of Residence 1979	64
Table 5. Ethnicity 1979	68
Table 5A. Ethnicity 1979	70
Table 6. Mother Tongue 1979	73
Table 6A. Estonian Language Ability 1979	80
Table 7. Parity 1979	83
Table 7A. Parity by Education of Mother 1979	85
Table 8. Main Activity 1979	86
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1979	93
Table 10A. Occupation (SCCO) 1979	99
POPULATION AND HOUSING CENSUS 12.01.1989	103
Table 1. Age Composition 1989	104
Table 2. Marital Status 1989	106
Table 3. Educational Attainment 1989	116
Table 4. Nativity 1989	126
Table 4A. Duration of Residence 1989	132
Table 5. Ethnicity 1989	138
Table 5A. Ethnicity 1989	140
Table 6. Mother Tongue 1989	148
Table 6A. Estonian Language Ability 1989	160
Table 7. Parity 1989	168
Table 7A. Parity by Education of Mother 1989	172
Table 8. Main Activity 1989	174
Table 9. Branch of Economic Activity (ISIC) 1989	188
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1989	200
Table 10. Occupation (ISCO) 1989	212
Table 10A. Occupation (SCCO) 1989	218
Table 11. Dwelling type 1989	226
Table 12. Housing Conditions: Number of Rooms 1989	240
Table 12A. Housing Conditions: Total Floor Area 1989	254
Table 12B. Housing Conditions: Living Floor Area 1989	268
Table 13. Dwelling Utilities 1989	282
Table 14. Degree of Crowdity: 1-Person Household 1989	292
Table 14A. Degree of Crowdity: 2-Person Household 1989	304
Table 14B. Degree of Crowdity: 3-Person Household 1989	316
Table 14C. Degree of Crowdity: 4-Person Household 1989	328
Table 14D. Degree of Crowdity: 5+Person Household 1989	342

SISSEJUHATUS

1. HIIUMAA JA LÄÄNEMAA RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990

Käesolev kogumik esitab sõjajärgse rahvastikustatistika ühtlusarvutuste esimese ja ajaliselt hilisema poole, sedavõrd polnud esialgse kava kohaselt üldistavat tekstiosa väljaandesse plaanitud. Erinevalt tabelosast, mis praktilisteks eesmärkideks mõelduna moodustab omaette tarvitatava terviku, saab Hiiumaa ja Läänemaa rahvastikulooline käsitus olulist täiendust, kui kogu sõjajärgne rahvastikustatistika on varasema ajajärguga kokku viidud ning läbi analüüsitud. Ometi oli maakonnainimeste kindel tahe näha väljaandes ka tekstilis-pildilist ülevaadet, millist soovi alljärgnev püüabki täita. Mõistagi on kogumiku poolt hõlmatud ajavahemik 1965-1990 demograafiliseks käsitluseks lühikesevõitu, kuid annab siiski välja põlvkonnamõõdu, tehes rahvastikuarengulised järeldused põhimõtteliselt võimalikuks. Samuti on tegemist vahetult nüüdisajaga haakuva, ehk teisisõnu, tänaste suundumuste lähtepunktiks oleva andmestikuga. Nimetatud asjaolud lubavad eeldada, et järgnev käsitus suudab enam-vähem haarata lähiminekü rahvastikuarengu põhitrende ega ole liialt mõjutatud mitmesugustest võnkelaadsetest konjunktuurmuutustest demograafilistes näitarvudes.

Käesoleva teksti, kuid ka ülejäänud kogumikuosade puhul on mõistlik tähele panna, et tegemist pole analüütilise väljaande, vaid ennekõike standardtabelite esitusega. Viimase tunnusjooneks on iga rahvastikuprotsessi ja -seisundi tasakaalustatud, kõikvõimalikesse seostesse mittelaskuv ja seevõrra mõneti lihtsustatud käsitusviis. Vastavalt oleks liialt pretsensioonikas teha panus toimunud arengu põhjuste analüüsile, pigem on rõhk asetatud Hiiumaa ja Läänemaa rahvastikuarengu põhisuundumuste esiletoomisele ühe põlvkonna kestel, mõnevõrra ka teiste maakondade ja kogu Eesti arengujoontega paralleele tõmmates. Ehk sobib sinne tekstiosa sissejuhatuseks ametnikule, kes seni pole osanud demograafilistele näitarvudele õiget rakendust leida ega rahvastikuandmeid otsustusprotsessis kasutada, sooviks seda aga põhimõtteliselt teha küll. Tekstiosa ülevaatlikkuse huvides on selles ära toodud näputäis graafikuid kogumikuga kaasasolevast joonisfailide komplektist.

Oma koht on käesoleval rahvastikuarengu ülevaatel siiski täita ka teaduslikust seisukohast, sest sõjajärgse poolsajandi jooksul oli rahvastikuteabe avaldamine, isegi pildi kujul, rangete reeglite poolt kitsendatud. Kui Eesti kohta tervikuna mõni tsenseeritud ülevaade aeg-ajalt ilmus, siis maakonna rahvastikuarengust on ka artikli mahuga kokkuvõtted peaaegu olematud. Küll on aga varasemal ajal tehtud siinolevaga samalaadset tööd. Pärast iseseisvuse kättevõitlemist pani tollane Eesti Vabariik tõepoolest suurt rõhku ühiskonna vajadusi teeniva andmekorralduse ülesehitamisele ning esmakordselt Eesti ajaloos üleriigilise asutusena moodustatud Statistika Keskbüroo alustas ühe ulatuslikuma ettevõtmisena varasema rahvastikustatistika korrastamist.

Tollased ühtlusarvutused, millest põhiosa avaldati koos 1922 aasta loendusmaterjalidega, hõlmasid kõigi kolme asetleidnud rahvaloenduse andmestikku (lisaks eelmainitule 1881 ja 1897), kuigi igauks neist oli läbi viidud erinevalt lähteasendist. Esimene Balti provintsi loendus vastandus mõneti Vene impeeriumi keskvoimule, rõhutades andmekorralduslikult kohalikku erikorda. Teine, üle-Venemaaline, vastuoksa, nivelleeris kohaliku eripära ning alles kõnealustest loendustest viimane võttis lähtekohaks rippumatu rahvusriigi ühiskonnavajaduse. Nii polnud andmestiku ühtlustustöö mõistagi lihtne, kuid oli ju noore riigi üheks esmavajaduseks luua arusaam omaenda rahvast ja tema arengusuundumustest. Õpetlik on tähele panna, et olukorras, kus varasemat andmestikku ei õnnestunud esitada ajaliselt hilisema struktuuris, nägi ühtlusarvutuste metodoloogia ette vastupidise toimimisviisi: aluseks võeti 1881 aasta loendusandmestik ja halduspiirid ning arvutati hilisemad andmed selle järgi. Igatahes suudeti lõpptulemusena tagada kõigi kolme loenduse andmevõrreldavus ja luua niimoodi kvantitatiivne alusmaterjal eelneva 40 aasta rahvastikuarengu kohta Eestis.

Iseseisvusaegne loendusstatistika koos ühtlusarvutustega jõudis peatselt ka trükki ning samal põhjusel kui praegu — statistiliste tööde ja kujuneva andmestiku suure mahu tõttu — korraldati tookordne avaldamine maakonnavihkude kaupa. Tänapäevase Hiiu- ja Läänemaa andmed saab kätte Läänemaa koondvihust [RSKB 1926]. Lisaks sarnasele eesmärgipüstitusele seob toonast sarja käesoleva väljaandega veel see, et tabelite suure mahu tõttu ei leidnud mitte kõik tehtu äratrükkimist. Muidugi lubab tänapäeva tehnika produtseerida materjali hulga mitmekesisemal viisil, mida käesoleva kogumiku puhul on ka kasutatud. Täiendavalt võimaldab kahe viimase loenduse korrastatud andmestike olemasolu ette näha mitmesuguseid tulevikus tekkivaid vajadusi asjakohase uustöötamise kaudu.

Sõjaeelsesesse aega tagasi pöördudes, hoidis Statistika Keskbüroo järgmise loenduse (1934) andmestiku juba rutiinselt ajas võrreldavana ning puudus tarvidus omaette ühtlusarvutusülesande ning eraldi maakonnakogumike sarja järele [RSKB 1934-1937]. Sisulisest vaatenurgast kehtib öeldu ka 1941 aasta loenduse kohta, kuid andmeavaldamise — piskut arvestades küll õigemini avaldamatuse — määras siis juba saksa ja järgnenud vene okupatsioonitsensuur [ESK 1942]. Teiseks tollaseks sisutihedaks rahvastikuandmeid kajastavaks väljaandeks oli professor Aleksander Rammuli toimetamisel ilmunud maakonna tervishoiu-alaste ülevaadete sari, mille raamis ilmus ka Läänemaa raamat [Rammul 1929].

Väärrib märkimist, et rahvastikustatistika nagu ka muude valdkondade korrastamisjärgselt kättesaadavaks tehtud andmestik oli soliidseks aluseks Eesti sotsiaalteaduste arengule 1920-1930 aastatel. Ühe olulise väljundina leidis andmetervik kasutamist Tartu Ülikooli maa- ja rahvusteadlaste poolt toimetatud ning Eesti Kirjanduse Seltsi poolt kirjastatud maakonnakogumike sarjas, kus rahvastikuareng leiab loodus-geograafilise keskkonna taustal kooskäsitlemist teiste eluvaldkondadega. Sari algas Kagu-Eesti maakondadest ja ei jõudnudki Läänemaa raamatu avaldamiseni, kuigi materjal oli põhiosas koos. Küll ilmus Paul Johanseni Läänemaa, aga tegelikult kogu Põhja-Euroopa varasema asustus- ja rahvastikupildi käsitlemisel ülioluline *Liber Censu Daniae* [Johansen 1933]. Esiletõstmist väärrib Karuse XVIII sajandi rahvastikuarengu käsitlus Heldur Pallilt, mis süsteemse peretaastemeetodi rakendamise tõttu on üks kahest asjaomasest valdkonnas põhjalikult läbiuuritud kihelkonnast Eestis [Palli 1984].

1.1. Rahvastikutaaste

Sündimuse, suremuse, rände ning mõneti kaudsemalt teiste demograafiliste protsesside koosmõju integreerivat rahvastikutaastet iseloomustab kokkuvõtlikult rahvaarv ja selle muutumine. Demograafilises arengus omalaadsest rahvaarvu kiirest kasvuperioodist ja järgnevast pöördest rahvaarvu kahanemisele saab asjaliku ülevaate loendusstatistika abil. Teadaolevalt toimus esimene kogu Eesti maa-ala hõlmanud rahvaloendus aastal 1881 ja sealtpeale saab rahvaarvu muutust jälgida kümnekonna loendusseisu kaudu. Väärrib märkimist, et 1922 aasta rahvaloenduse järel ühtlusarvutati ka kahe varasema loenduse andmestikud, mis on taganud tolle perioodi rahvastikunäitajate võrreldavuse nii ajas kui ruumis. Teadagi on hilisem Läänemaa pindalalt väiksem nii omaette maakonnaks saanud Hiiu- kui ka mitme mandrivalla võrra. Paraku pole sõjaeelsete ja -järgsete andmeridade kokkuviiamiseni ühtlusarvutuste tööjärg veel edenenud, nõnda on rahvaarvu dünaamika joonisel esitatud kahe eraldiseisva lõiguna.

Läänemaal andis esimene Eesti maa-ala hõlmanud loendus (1881) rahvaarvuks 78.4 tuhat inimest, millest ligi kolm tuhat elas maakonnapealinnas Haapsalus. Loendusvahemikus 1881-1897 kokku ulatus maakonna rahvaarvu kasv ligi viiele protsendile, absoluutarvuliselt suurenes Läänemaa rahvastik sellel ajavahemikul ligi nelja tuhande inimese võrra. Rahvastikuarengu vaatenurgast iseloomustas neid aastakümneid Eestis üleminek rahvastiku traditsiooniliselt taastetüübilt kaasaegsele, millega kaasnes rahvaarvu pidev ja kokkuvõttes märkimisväärne kasv. Kuigi tänase suundumuse taustal näib tollane rahvaarvu tõus kahtlemata üsna ulatuslik, tuleb seda kasvu

omaaegses demograafilises kontekstis ometi hinnata tagasihoidlikuks. Teadaolevalt toimus demograafiline üleminek Eestis nn prantsuse tüübi kohaselt ning rahvaarvu kasv vastavas arengujärgus jäi maha kõigist Baltoskandia maadest, rääkimata idapoolsest naabrist [Chesnais 1992].

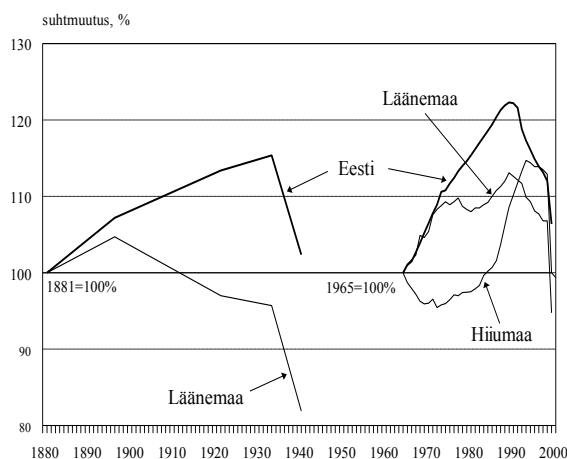
Eesti kogurahvastiku võrreldavast kasvunäitajast jäi Läänemaa rahvaarvu tõus siiski tervelt kolmandiku võrra maha — XIX sajandi lõpukümnenditel kuulus Läänemaa paari-kolme kõige aeglasema rahvastikukasvuga maakonna hulka ning erisus demograafilise ülemineku pioniermaakonnast Viljandimaast oli minimaalne. Kuivõrd Läänemaa ei kuulunud Eesti üldtaustal sündimusarengu eeskäijate hulka, vaid hoidus tervikuna pigem keskmise lähedale ning Hiiumaa osa tahapoole, siis tuleb rahvaarvu suhteliselt aeglast kasvu seletada ennekõike intensiivse väljarändega. Päris kindlasti oli see iseloomulik Hiiumaale nagu saarerahvale tol ajal tüüpiline.

Juba XX sajandi alguses oli Läänemaa rahvaarv pöördunud kasvult üsna tubliks kahanemiseks. Esimene Eesti Vabariigis korraldatud rahvaloendus (1922) näitas Läänemaa valdade ja alevite rahvaarvu langust eelneva loendusega võrreldes ligi kümnendiku võrra, teisisõnu allapoole 1881 aasta taset. Hiiumaa elanike arv oli 1922 aastal pisut vähem kui 17 tuhat, demograafilise ülemineku kõrgpunktis ulatus saare rahvastik üsna kahekümne tuhande ligidale. Läänemaa mandriosas näitas 1922 aasta loendus 59 tuhat inimest, kuid erinevalt Hiiumaast tuleb selle juures arvestada maakonna tänasest hoopis suuremat maa-ala. Langusele aitasid kindlasti kaasa sõjasündmused ja revolutsioonisegadused, kuid samas suunas toimis ka uuele demograafilisele arengufaasile iseloomuliku null-iibelise rahvastikutaaste kujunemine ning modernse taastetüübi kinnistumisega paralleelne linnastumisprotsess. Haapsalu ja Kärkla kui kohalike keskuste kõrval tähendas see märkimisväärse rändevoo suundumist maakonna piirest väljapoole, eeskätt Tallinna.

1920-1930 aastaid iseloomustab Läänemaal rahvaarvu suhteline stabiliseerumine, ehkki 1934 aasta loendus näitas elanike arvu jätkuvat langust üheksa ja poolesaja inimese ehk 1.3 protsendi võrra. Kuigi langus on iseenesest väike, eristub see ometi rahvaarvu riigikeskmisest suundumusest, mis demograafilise ülemineku käigus rahvastiku vanuskoostisse akumuliseerunud kasvupotentsiaali toel oli sõdadevahelisel ajal veel tõusuteel. Oma pisut kahaneva rahvaarvuga kuulus Läänemaa Eesti üldtaustal ühte rühma Viljandimaa ja Saaremaaga, kõigis ülejäänud maakondades näitas rahvaarvu loendusvahemikul 1922-1934 veel väiksemat või — Võru- ja Petserimaal — pisut suuremat kasvu. Tänapäevase maakondliku jaotuse seisukohalt on huvitav tõdeda, et kolm neljandikku Läänemaa rahvaarvu osundatud kahanemisest langes tegelikult Hiiumaa arvele, kus loendus 1934 fikseeris vaid 16.3 tuhat inimest. Tähelepanuväärset viisil hõlmab vähenemine ka Kärkla linna, mille puhul kahanemine ulatus koguni kaheksa protsendini. Saarerahva tolleaegset vanuskoostist teades võib kogu vähenemise ühemõtteliselt väljarände arvele kanda.

Rahvastikuprotsesside loomulikule arengule maakonnas tegi lõpu ulatuslik geopoliitiline nihe ja Eesti sattumine NLiidu võimkonda. Esimese vene okupatsiooniaasta kaotusi kajastav rahvaloendus 1941 aasta detsembris tõdes Eesti elanikkonna kahanemist pea kümnendiku võrra. Vaid väiksem osa sellest rahvast jõudis kunagi hiljem kodumaale tagasi. Teiste maakondadega võrreldes paistavad Läänemaa kaotused olema keskmisest suuremad, mida muuhulgas soodustas rindejoone enam kui kuuajaline toppamajäämine sõjasuvel 1941 keset Eestit ning samuti Läänemaa alade käest-kätte käimine. Igatahes oli punavõimul Läänemaal ja eriti Hiiumaal mobilisatsioonide läbiviimiseks ja hävituspataljonide toimetamiseks rohkem aega. Arvuliselt fikseeris 1941 aasta loendus Läänemaa

Rahvaarv
Hiiumaa ja Läänemaa 1881-2000

rahvaarvuks 64.3 tuhat inimest ehk peaaegu üksteist tuhat vähem kui eelmisel loendusel. Maakonna mandriosa rahvaarv oli 1941 aasta detsembriks langenud 50.5 tuhandeni, hiidlasi oli järele jäänud 13.7 tuhat. Suhtväljenduses vastab sellele rahvaarvu 14-protsendine, Hiiumaa puhul aga koguni 15.6 protsendine kahanemine. Rahvaarvu languse kriisilaadsele toimele viitavad mitmed iseloomulikud disproportsioonid nagu näiteks meeste tuntav üleesindatus rahvastikukaos. Soo lõikes jagunes kadu suhtes 3:1 meeste kahjuks, mis tähendas meesrahvastiku kahanemist keskmiselt viiendiku võrra. Täisealiste vanusrühmades olid kaotused mõistagi veel suuremad, mis annab ettekujutuse asetleidnud demograafilise katastroofi ulatusest. Omalt poolt rõhutas Teise maailmasõja ja kolme järjestikuse okupatsiooni ning eriti sotsiaalse ümberkorralduse rahvastikukadu modernse taastetüübi kinnistumine, mistõttu viidatud tagajärjed osutusid mitmekordselt tõsisemaks Esimese ilmasõjaga võrreldes.

Sõjajärgne aeg toob kaasa ajaloolise Läänemaa jagamise. Kõigepealt moodustati — etteruttava sammuna 1946 aastal, enne Eesti haldusjaotuse üldist sovetiseerimist — omaette Hiiu maakond. Halduskorralduse suurmuutuse käigus, mis 1950 aastal likvideeris maakondliku jaotuse ülepea ning lõi asemele 39 rajooni, jagunes Läänemaa mandriosa põhiliselt kolme uusloodud rajooni — Haapsalu, Märjamaa ja Lihula — vahel. Pisut sai Läänemaa kagunurga alad endale ka lühiajaliselt eksisteerinud Pärnu-Jaagupi rajoon. Osundatud muutuste käigus liideti Haapsalu rajooniga varem Harjumaa juurde kuulunud Nõva kant. Vahemärkusena olgu öeldud, et sellesama ümberkorralduse käigus läksid likvideerimisele ka senised vallad.

Kui kümnenkond aastat hiljem algas tagasikäik killustatud haldusüksuste koondamisele, liideti Haapsalu rajooniga likvideeritud Lihula rajooni põhjaosa ning Kullamaa ümbrus Märjamaa rajoonist. Külänõukogu tasemel jätkusid haldusmuutused ka hilisematel aastatel, nagu ka allpool juttu tuleb, aga Hiiumaa ega Haapsalu rajooni piire kogumiku käsitlusperioodil enam ei muudetud. Mõistagi on see oluline eeldus rahvaarvu ning teiste rahvastikunäitajate aegriidade käsitlemisel. Olgu nimetatud, et pindalalt moodustas Haapsalu rajoon kogumiku ajapiires vaid poole ajaloolisest Läänemaast ja 63 protsenti, kui Hiiumaa kõrvale jätta.

Kuigi kogumiku käsitlusvahemikul 1965-1990 iseloomustas nii Hiiumaa kui Läänemaa rahvaarvu kokkuvõttes kasvutendents, on selle dünaamika olnud küllalt erineva ilmega. Eriti selgesti paistab taoline eriilmelisus silma ajavahemiku alguses. Nõnda näitas Hiiumaa rahvaarv 1960 aastate teisel poolel suhteliselt kiiret kahanemist, samas kui Läänemaa rahvastik niisama jõudsa tempoga suurenes. Kvantitatiivselt meenutab Läänemaa rahvaarvu kasvukiirus — ligikaudu üks protsent aastas — sel ajavahemikul demograafilise ülemineku kõrgaega. Jooniselt ilmneb, et neil aastail järgis Läänemaa rahvastiku kasvutempo ka küllalt täpselt Eesti kogurahvastiku vastavat trendi. Järgneval kümnendil kahe maakonna rahvaarvu dünaamika sarnastus. Hiiumaa rahvaarvu langus peatus 1973 aastal, mil saareelanike arv oli korraks langenud allapoole 10 tuhande piiri. Tollase miinimumi järel hakkas hiidlaste arv taas aegamööda kasvama.

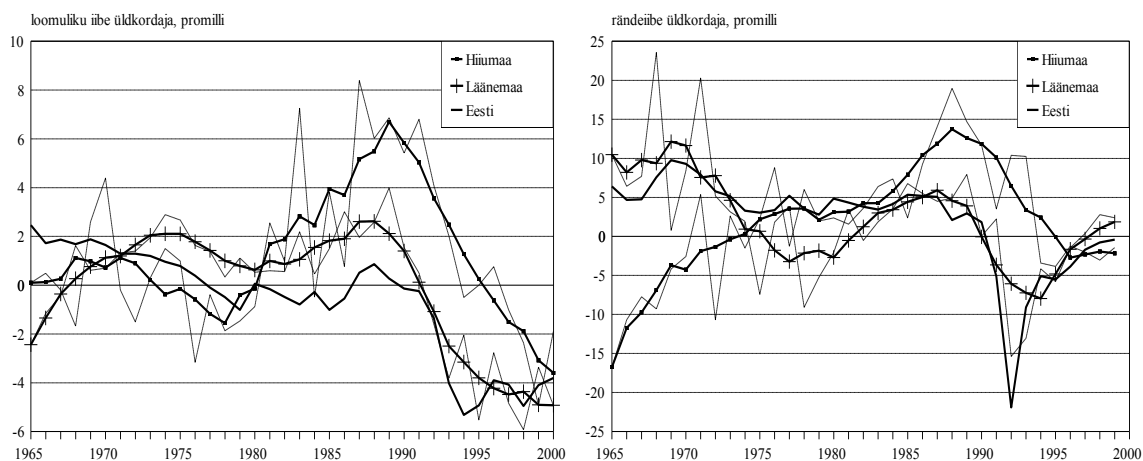
Läänemaa puhul tähistab seitsmekümnendate algus vahepealse kasvuperioodi lõppemist, mis kümnendi teisel poolel asendus aeglase langusega. Sel perioodil irdus mõlema maakonna rahvaarvu trend selgesti üleriigilisest suundumusest, mis demonstreeris kiire kasvu jätkumist, mõistagi sisserände toel. Käsitlusperioodi lõpükümnendit iseloomustab uus rahvaarvu kasv nii Hiiu- kui Läänemaal. Eriti võimsaks osutus see Hiiumaal, kus rahvaarv suurenes enam kui kümnendiku võrra, ületades selgesti kõigi teiste maakondade näitaja. Jooniselt on näha, et erinevalt Läänemaast ning samuti Eesti-keskmisest suundumusest ei peatunud kasv sugugi aastatel 1991-1992, vaid jätkus möödunud kümnendi keskpaigani. Tõusu tulemusena jõudis Hiiumaa rahvaarv korraks 12 tuhandeni, millist taset võis viimati täheldada ligikaudu pool sajandit varem, 1940 aastatel. Läänemaa rahvaarv tõusis 1990 aastate algul 34 tuhande piirimaille. Käsitlusperioodi kokkuvõttes ulatus rahvaarvu kasv Läänemaal 13 protsendini, Hiiumaal aga esialgse languse tõttu 8.6 protsendini. Siiski, kui võtta arvesse Hiiumaa kasvu jätkumine 1990 aastate algupoolel, osutub pisut suuremaks hoopis hiidlaste arvu tõus.

Rahvaarvu muutuskomponentide võrdlusest selgub, et demograafilise ülemineku järelperioodile tüüpiliselt on rändeiive etendanud rahvaarvu kujunemisel dünaamilisemat rolli.

Samuti on rändeiive olnud põhjuseks Hiiumaa ja Läänemaa rahvaarvu trendsuuna lahknemisele käsitusperioodi alul. Samaselt Eesti kogurahvastikule iseloomustas Läänemaa neil aastail ülekaalukalt positiivne rändeiive, ehk teisisõnu kuulub Läänemaa nende Eesti piirkondade hulka, mis osalesid 1960 aastate lõpu ja 1970 aastate alguse sisserändelaines. Hiiumaa seevastu jäi Venemaalt ja teistest NLiidu regioonidest lähtunud rände sihtpiirkondade hulgast kõrvale. Koguni vastupidi, kuuekümnendatel iseloomustas Hiiumaad püsiv väljarände ülekaal. 1970 aastate keskpaigas muutub aga Hiiumaa rändesaldo järgnevalt 15-20 aastaks plussmärgiliseks, eriti tugev oli sisserände ülekaal väljarände ees 1980 aastate lõpul. Läänemaal on rändemõju olnud tublisti muutlikum — esialgne plussmärgiline rändeiive asendus seitsmekümnendate teisel poolel miinusmärgiliseks, et käsitusperioodi lõpukümnendil taas märki vahetada.

Samavõrd erinevad on olnud kahe maakonna loomuliku iibe suundumused. Kui käsitusperioodi algupoolel muutub loomulik iive Läänemaal negatiivsest positiivseks, siis Hiiumaal teeb see läbi vastassuunalise liikumise. Kaheksakümnendatel on positiivse loomuliku iibe süvenemine iseloomulik küll mõlemale maakonnale, kuid hiidlastel hoopis tugevamini väljendunud. Erisuste kokkuvõtteks võib tõdeda, et Hiiumaa rahvaarvu teisenemine representeerib selgepiirilisel Eesti põlisrahvastiku dünaamikat, Läänemaa puhul ilmnevad aga sarnasusjooned kogurahvastikuga. Ilmekalt tuleb see esile muuhulgas 1990 aastate alguse rändeiibes, kus Hiiumaa andmestikus puudub pea täielikult Eesti kogurahvastikule nii iseloomulik ning ka Läänemaal kajastuv allavõnge.

Loomuliku- ja rändeiibe üldkordaja Hiiumaa ja Läänemaa 1965-2000

Omaette järsu hüppe teeb mõlemas maakonnas trendijoone lõpp-punktina graafikule kantud rahvaarv aastal 2000, mis siinkohal tugineb uue rahvaloenduse andmestikule [ESA 2002]. Ilmselt pole tarvis olla asjatundja taipamaks taolise hüppelise kahanemise — Hiiumaal ligi 1300 ja Läänemaal üle kolme ja poole tuhande inimese — ebareaalsust, vähemasti rahuaja tingimustes. Andmekorralduse vaatenurgast on tegemist tüüpilise vastuoksusega eri liiki allikate — sündmusstatistikale toetuva loendusvahelise hinnangu ning loendustulemuse — vahel. Lahknevuse tähelepanuväärne ulatus osutab eksimatult rahvastikuarvestuse ebatäpsusele, olgu siis esimese, teise või korruga mõlema andmeallika arvel. Vahemärkusena, taolise vastuoksuse põhjuste selgitamine sihipärase kvaliteedianalüüsi kaudu ning lõpuks kõrvaldamine harmoniseerimismeetodite abil moodustabki ühtlusarvutuste sisu. Igatahes rõhutab trendijoone viidatud katkestus aastatuhande vahetusel üsna piltlikult ühtlusarvutuse teravat tarvidust möödunud kümnendi rahvastikunäitajate osas. Tarviduse eiraja peab arvestama veaga, millesarnaseid Eesti rahvastikustatistikas võib leida Joosepi valitsusajast peale mitte just haruarva ning mida ametlikus statistikas on seni püütud pigem labaste silumisvõtetega kaunistada.

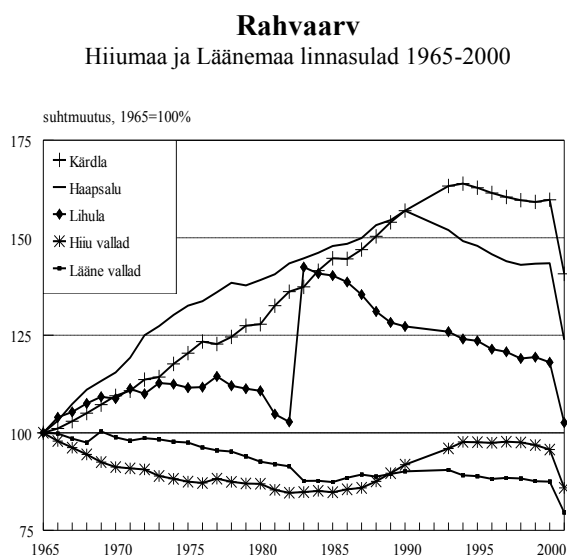
Küllalt erineva pildi saab Hiiumaa ja Läänemaa rahvaarvu dünaamikast maa- ja linnarahvastiku eraldikäsitusel. Kui linnarahvastiku arvukus ja osakaal mõlemas maakonnas aasta-aastalt tõusis, siis

maarahvastikku iseloomustas kuni 1980 aastate algupooleni aeglane, kuid järjekindel vähenemine. Veerandsajandi kokkuvõttes vähenes maarahvastik nii Hiiumaal kui Läänemaal ligi kümnendiku võrra. Käsitlusperioodi algupoolel oli langus veidi sügavam Hiiumaal, kus vähenemine ulatus 15 protsendini. Järgnes aga märkimisväärne tõus 1980 aastate lõpul ja 1990 aastate algul — kokku ligi tuhande inimese võrra —, mis viis Hiiumaa maarahvastiku arvu üsna lähedale kuuekümnendate aastate keskpaiga tasemele. Läänemaal on maarahvastiku vähenemine olnud laugjam ning osundatud tõus minimaalse ulatusega. Muutuskomponentide analüüs võimaldab kinnitada, et maarahvastiku vähenemisele nii Hiiumaa kui Läänemaal on eeskätt kaasa aidanud loomuliku iibe valdav miinusmärgilisus. Rändeiibe panus rahvaarvu kahanemisse on olnud hoopis väiksem, Hiiumaal on maarahvastik käsitlusperioodi kokkuvõttes selle teguri toel koguni kasvanud. Siinkohal on oluline tähele panna, et surmajuhtude ülekaal sündide arvust ei johtu mitte niivõrd maarahvastiku liigmadalast sündimusest või ebaproportsionaalselt kõrgest suremusest, vaid varasema pikaajalise väljarände tõttu deformeerunud vanuskoostisest.

Suhtväljenduses on linnaelanike arvu kasv käsitlusperioodil olnud üsna kiire, ometi iseloomustab Lääne- ja eriti Hiiumaad riigikeskmisega võrreldes suhteliselt tagasihoidlik rahvastiku linnastumisaste. Linnaelanike osakaal hiidlaste seas piirdus käsitlusperioodi lõpul 37 protsendiga, millest madalamat taset võis kohata veel vaid kahes maakonnas, Jõgeva- ja Põlvamaal. Taoline seik pole muidugi juhuslik, vaid seletub otseselt maakonna saamislooga ja rahvastikuarengu seaduspärasustega. Ajalooliselt on urbanisatsiooniprotsess seotud suhteliselt kitsapiirilise ajalõigu, demograafilise üleminekuga, mille vältel kasvavad maarahvastiku äravoolu toel endised ning tekivad uued linnad. Nagu eespool mainitud, jõudis asjaomane faas Eestis põhiosas lõpule enne Teist maailmasõda, mil Hiiumaa ei moodustanud omaette maakonda, vaid kuulus Läänemaa koosseisu. Taolises olukorras etendas ka hiidlaste pealinn Kärkla — tekkinud asulana 1830 aastal Suuremõisast ületoodud kalevivabriku juurde, saanud aleviõigused 1920 aastal ning linnastaatuse 1938 — rohkem kohaliku tootmistegevuse kui maakondliku keskuse rolli. Nõnda suundus põhiline linnastumisvoog saarelt väljapoole, millest annab tunnistust Kärkla rahvaarvu vähenemistrend XIX sajandi lõpust 1930 aastateni.

Sõjajärgselt on Kärclat iseloomustanud märkimisväärne rahvaarvu tõus, mis peegeldab keskuse samm-sammulist, kuigi hilinevad väljakujunemist. Loendusvahemikul 1941-1959 suurenes linna rahvaarv ligikaudu 60 protsendi ehk absoluutväljenduses ligi tuhande inimese võrra. Nagu juuresolevalt jooniselt ilmneb, on järjepidev kasv jätkunud ka kogumiku käsitlusperioodil. 1988 aastal ületas Kärkla rahvastik nelja tuhande piiri, linna rahvaarvu maksimumiks on jäänud 4400 inimest aastal 1994, misjärel senine kasvutrend asendus aeglase langusega. Trendijoone lõpuosa ilmestab rohkem kui 10-protsendine allavõnge esindab muidugi rahvastikuarvestuse täpsuse allakäiku, mitte rahvaarvu tegelikku dünaamikat.

Läänemaa pealinna Haapsalu ajalugu ulatub tagasi XIII sajandisse. Osalt võlgneb linn oma esilekerkimise eest tänu leedulastele, kes Vana-Pärnu mahapõletamisega sundisid Saare-Lääne piiskopi 1260 aastatel residentsi Haapsallu üle kolima. Piiskopilinnuse juurde kerkinud asula sai linna õigused aastal 1279. Kuigi Saare-Lääne piiskopid eelistasid alates XIV sajandi keskpaigast resideerida põhiliselt Kuressaares, jäi Haapsalu kuni Liivi sõjani toomkapiitli asupaigaks. Liivi sõja ajal jõudis linn olla järgemööda peaaegu kõigi Eestimaa valitsemisele pürginud võimude — hertsog Magnuse, Rootsi, Taani ja Vene krooni valduses. Sellesse ritta mahub koguni ka palgasõjaväe ehk

võõrleegioni paariaastane valitsusaeg. Arvata võib, et see aeg polnud Haapsalule nagu Eestile tervikuna eriti õnnelik. Rootsi ajal kuulus Haapsalu enam kui poolsajandi vältel krahvkonnakeskuseks de la Gardie perekonnale. Rahvastikuloo seisukohast on Haapsalu käekäigust kuni XVIII sajandi keskpaigani suhteliselt vähe andmeid. On teada, et 1710 aastal suri linnas katku üle kolmesaja inimese. Arvestades teisi analoogseid olukordi, võib pidada tõenäoliseks, et hukkus peaaegu kogu elanikkond [Pullat 1997]. XVIII sajandi lõpul ulatus linna rahvaarv kolmveerand tuhandeni.

XIX sajand lisas Haapsalule suvitus- ja kuurortlinna funktsiooni. Esimene supelmaja ehitati 1805, mudaravila valmis 1825 aastal, sajandi lõpupoole omandas Haapsalu kuulsuse tsaariõukonna suvituskohana. Esimene Haapsalu hõlmanud rahvaloendus (1871) näitas linnaelanike arvuks enam kui kaks tuhat, järgneva poolsajandi vältel linna rahvaarv praktiliselt kahekordistus. Haapsalu kasv jätkus ka sõdadevahelisel ajal ning Teise maailmasõja eelõhtuks oli linna rahvaarv jõudnud viie tuhandeni. Loendusvahemikul 1941-1959 suurenes Haapsalu rahvastik hüppeliselt (1.7 korda), teadaolevalt andis selleks tõsise panuse vene lennuväebaasi rajamine linna vahetusse naabruses. Rahvaarvu suhteliselt kiire kasv jätkus ka kogumiku käsitusperioodil, mille tulemusena lähenes Haapsalu rahvaarv 1980 aastate lõpul juba 15 tuhandele inimesele. Kogumiku arvtabelitest ilmneb, et rahvaarvu tõus on toimunud korraga nii sisserände kui nooremajaloolisest vanuskoostisest tingitud positiivse loomuliku iibe arvel. Mõlemad komponendid on püsinud plusspoolel läbi kogu ajavahemiku, paari juhulikku negatiivse rändeiibega aastat kõrvale jättes.

Läänemaa teise linnasula — Lihula — ajalugu kandub Haapsaluga võrreldes veel kaugemas minevikku. Lihula linnus oli Muinas-Eestis üks tähtsamaid, millest annab muuhulgas tunnistust asjaolu, et aastal 1211 (juba enne eestlaste vabadusvõitluse lüüasaamist) määras piiskop Albert tulevase Eestimaa piiskopkonna keskuseks just Lihula. XIII sajandi esimesel poolel oli Lihula Saare-Lääne piiskopi residentsiks, mis varsti siiski Vana-Pärnusse, sealt edasi aga Haapsallu ümber paigutati. Kuni Liivi sõjani oli Lihula piiskopi ja Liivimaa ordu ühisvalduses. XVI sajandil paiknes Lihula linnuse juures suur asula, mitme kiriku ning tsisterlaste ja frantsiskaanlaste kloostriga. Pöördumatu hävingu tõi Lihula jaoks kaasa Liivi sõda, mille järel lakkas asula oma senises rollis sisuliselt olemast. Uuesti tekkis Lihula lõunapoolse Läänemaa kohaliku keskuseks XIX sajandi teisel poolel. 1922 aasta loendus näitas Lihula rahvaarvuks 532 inimest — võimalik, et XIII sajandiga võrreldav arv, kuid mõistagi hoopis teine tähendus —, teise sõdadevahelise loenduse andmetel elas Lihulas aga juba 749 inimest. Asula kiiret kasvu soodustas tublisti Rapla-Virtsu raudteeühenduse rajamine 1931 aastal. Alevi õigused sai Lihula 1945 aastal, 1959 loenduseks oli rahvaarv kasvanud pooleteistkümnelt tuhandeni. Kogumiku käsitusperioodil alevi rahvaarvu mõningane kasv küll jätkus, kuid selgelt aeglustuv tempol. 1982 aastal liideti Lihula aleviga sovhoosi keskasulana tekkinud samanimeline alevik, mis väljendub joonisel rahvaarvu hüppelise kasvuna. Liitmise tulemusena tõusis Lihula rahvaarv mõneks aastaks üle kahe tuhande piiri, et seejärel ühtlaselt langema hakata.

Tulevikkuvaatavalt on Hiiu- ja Läänemaal sarnaselt teiste maakondadega oodata rahvaarvu jätkuvat kahanemist, eeskätt 1990 aastate järsu sündimuslanguse mõjul. Maakonnasiseste erisuste osas on linnarahvastiku kasvufaas tänaseks seljataha jäänud, negatiivse loomuliku iibe kujunemine Haapsalus, Kärdlas ja Lihulas kõneleb nende asulate seesmise kasvupotentsiaali ammendumisest ning rahvaarvu dünaamika edasisest määratletusest käsikäes sündimuse ja suremuse arenguga.

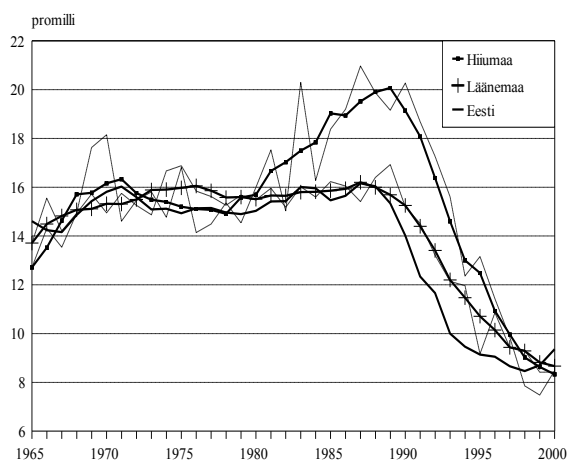
1.2. Sündimus

Elussündide arvu dünaamika on käsitusperioodil nii Hiiu- kui Läänemaal olnud valdavalt tõusva joonega. Tugevamini on see suundumus väljendunud hiidlastel, kelle sündimuse üldnäitajates võib selgesti eristada kaht järjestikust tõusulainet. Esimene võnge 1960 aastate lõpul, mis kajastub selgesti ka juuresoleval joonisel kujutatud üldkordajas, esindab Eesti põlisrahvastikule iseloomulikku ning võrreldava sündimusarenguga Euroopa riikide kontekstis ainulaadset tõusu [Festy 1984; Katus

1997a]. Sündimuse üldnäitajad saavutasid lokaalse maksimumi 1970 aastal, kui hiidlasi sündis absoluutarvuliselt ligi paarsada ehk peaaegu kahe viiendiku võrra käsitusperioodi algusega võrreldes rohkem. Tõusule järgnes seitsmekümndatel tagasilangus ja näitajate stabiliseerumine. Uuesti pöördus sündinute arv ja üldkordaja kasvule kaheksakümndate aastate algul, kõrgpunkti jõudsid mõlemad näitajad Hiiumaal kümnendi lõpul 1987-1990. Mitmel järjestikusel aastal ületas sündide arv saarel kindlalt kaheksa piiri, sündimuse üldkordaja aga tõusis 20 promillini. Kasvu jõulisusest annab tunnistust muuhulgas ka asjaolu, et erinevalt varasemast kerkis hiidlaste sündimuskordaja riigikeskmisest tasemest selgesti kõrgemale. Läänemaal on sündimuse üldkordaja tõusujoon hoopis laugjam, kahest osundatud ülesvõnkest hilisemat pole peaaegu üldse märgata.

Nagu lugeja arvatavasti mõistab, seisab üldnäitajate kujutatud liikumise taga korraga kaks tegurit, ühelt poolt sündimusprotsessi intensiivsus, teisalt aga rahvastiku vanuskoostis *resp* sünitusealise naisrühma osakaal. Just nende kahe teguri mõju kokkulangemise tõttu oligi üldkordaja tõus Hiiumaal sedavõrd ulatuslik. Kõik kirjeldatud võnked üldkordaja trendis jäävad paraku ilmselgelt alla möödunud kümnendi sügavale ja sündimuse hoopis uut arengujärku peegeldavale langusele. Nii Lääne- kui Hiiumaal on selle ajastus olnud mõnevõrra hilisem kui riigis tervikuna, kuid aastatuhande vahetuseks langes üldkordaja mõlemas maakonnas Eesti keskmisest koguni pisut madalamale.

Sündimuse üldkordaja
Hiiumaa ja Läänemaa 1965-2000

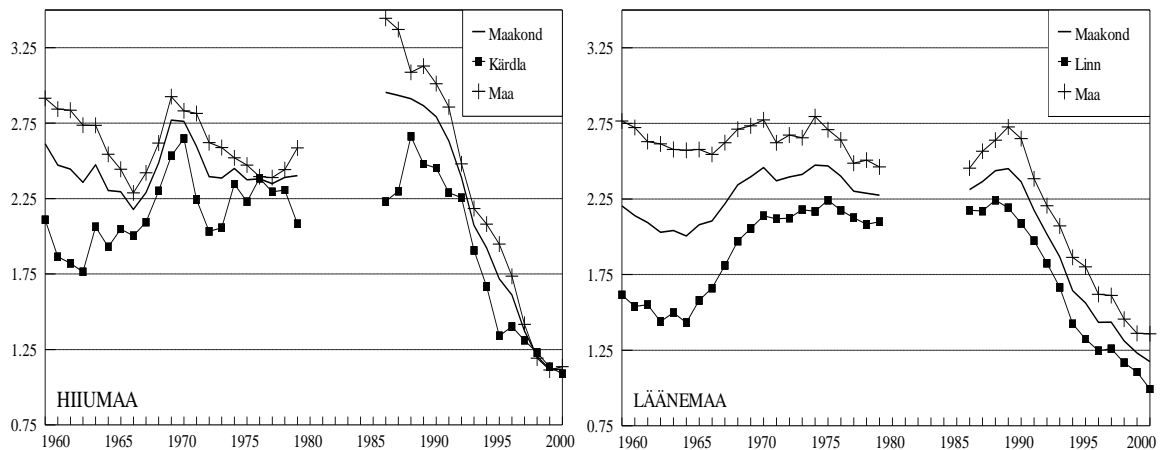

Üldkordajaga võrreldes ei sisalda summaarne sündimuskordaja endas vanuskoostise eksitavat kõrvalmõju, mistõttu näitav on kõige sagedamini eelistatud sündimuse ajatrendide ja rahvusvaheliste võrdluste käsitlemisel. Summaarkordaja arvutamine nõuab aga teavet sündinute jaotuse kohta ema vanuse järgi, mida veneaegne statistikorraldus rajooni ega külanõukogu kohta ette ei näinud. Elektrooniline individuaalandmestik võimaldaks nimetatud andmestiku ju tagantjärele taastada, kuid see on säilinud alles 1986 aastast ülespoole ehk teisisõnu käsitusperioodi seisukohalt vaid nelja aasta kohta. Abi pakub Eesti Rahvastiku Andmepank¹, kuhu pikaajalise ja mitmetahulise andmetöö tulemusena on lülitatud juba kahe loendusvahelise perioodi 1959-1970 ja 1970-1979 sünniandmestik. Uustöötluse tulemused on peagi jõudmas trükki [EKDK 2003], kuid kõnealune andmestik oli Hiiumaa ja Läänemaa ühtlusalvutuse tarvis juba kasutada. Nii oli võimalik lisaks olemasolevale tabuleerida sündinute arv ema vanuseti 1959-1979 ning arvutada ka summaarne sündimuskordaja.

Nii Hiiumaa kui Läänemaa asjakohane joonis esitab summaarse sündimuskordaja kogu-, linna- ja maarahvastiku lõikes, silutud juhuvõngete vältimiseks kolmeaastase liikuvkeskmisega. Võrdlustaustana väärib meenutamist pikavõitu taastepiirist madalam sündimusjärk Eestis (tinglikult 1928-1968), mis lõppes perioodsündimuse tõusuga seitsmekümndate alguseks taastetasemele tagasi ning püsimisega seal väiksemate võngetega tervelt kahe kümnendi vältel. Kõnealusel taustal paistab Läänemaa ja eriti Hiiumaa rahvastiku sündimus enne tõusu 1960 aastate lõpul silma keskmisest kõrgema taseme poolest: kummaski maakonnas valitses läbi kuuekümnendate taastesündimus, vaid

¹ Eesti Rahvastiku Andmepank (ERA) sisaldab süstemaatiliselt korrastatud loendus-, sündmus- ja küsitlusstatistikat Eesti rahvastiku kohta. Rakendatud ühtlusalvutused võrreldavuse tagamiseks ajas ja ruumis hõlmavad määratlusi ja definitsioone, piirimuutuste mõju ja näitajate arvutusviise. Andmepanka arendab Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus [EKDK 1992a; 1992b].

Summaarne sündimuskordaja Hiiumaa ja Läänemaa 1965-2000

ehk mõne üksiku erandiga. Mõistagi jäi linnarahvastiku tase allapoole nagu Eestis tol ajal tüüpiline. Samuti järgivad mõlemad maakonnad tollase sündimustõusu üldist arengujoont, teisisõnu sündimuse linn-maa erisuse kiiret vähenemist linnarahvastiku sündimuse (eelis)kasvu tulemusena. Huvitav on märkida, et Hiiumaa maarahvastik teeb kuuekümnendatel läbi silmatorkava võnke — alguses alla ja siis üles tagasi — kui Läänemaa maarahvastiku sündimus näitab vaid kerget ülessuunda sarnaselt Eesti üldise arenguga tol ajal.

Peamiselt välispäritolu rahvastiku poolt kantud uut sündimuse tõusulainet 1980 teisel poolel pole Läänemaal eriti märgata ning põhijoontes säilib väiksemate lainetega juba kuuekümnendate lõpul saavutatud tase. Hiiumaa areng on aga ootamatu, mille taga võib peituda segadus elukohatunnuse fikseerimisel. Nimelt näitab linna- ja maarahvastiku sündimus kaheksakümnendate teisel poolel tugevat vastandlikku suundumust, ka oleks nagu maarahvastiku sündimus kümnendi esimesel poolel erakordselt kõrgele tõusnud. Olukorda tõena võttes saavutas linn-maa sündimuserisus Hiiumaal suurima vahe 1980 aastate keskpaiku, kui mujal oli see pigem just madalpoolne. Edasi järgneb nii Hiiu- kui Läänemaal sündimuse kiire langus nagu mujalgi Eestis. Huvitav on tähele panna, et languse eel ületas Hiiumaa veidi Läänemaa rahvastiku sündimustaset, uue aastatuhande alguseks olid osad vahetunud. Nii saarel kui Läänemaal on mõistagi tegemist ajaloo madalaima rahuaja sündimusega. Linn-maa erisus on sellise madalama üldtaseme juures muidugi väike, aga ometi jälgitav Läänemaa rahvastikus. Hiiumaal vastuoksa on kõnealune erisus juba olematu. Rõhutada tasub veel asjaolu, et ka teises valdavalt põlisrahva asustusega maakonnas Põlvas on sarnaselt Hiiumaaga sündimus langenud Eesti keskmisest madalamale, kuigi arenguedukuse poolest on tegemist vaata et koguni skaala erinevate otsade poole kalduvate piirkondadega.

Omaette ainesena väärib kiirpilku sündimuse soosuhte ja teiste rasedusväljundite intensiivsus, niivõrd kui viimase kohta käsitlusel ajal vahemikul muidugi teavet jagub. Vastsündinute soosuhte on kõikunud Hiiumaal sündide väikese arvu tõttu tugevamini (0.77-1.42), aga perioodi kokkuvõttes (1.07) jääb see siiski reeglipärase suhte lähedusse. Läänemaal on poisslaste ülekaal olnud pisut väiksem (1.04). Elussündide kõrval sisaldab kogumiku tabelosa ka surnultsündide aegrida — asjaomaste sündmuste arvu üleslugemiseks piisab mõlemas maakonnas n-õ ühe käe sõrmedest, rahvastiku modernsele taastetüübile omaselt jääb nende suhtarv ühe-kahe protsendi piirimaile. Suurprobleemiks olnud abortiivsuse kohta maakonna tasandi teavet kahjuks pole.

Maakonna sündimusarengu käsitlemisel pakub sündmusstatistikale täiendust loendusandmestik, kui võrd loendusprogrammis taastatud küsimus sünnitatud laste arvu kohta võimaldab heita tagasipilgu sündimustrendile enam kui poolsajandi vältel. Elussündinud laste arv, ehk rahvastikustatistilist terminit kasutades summaarne põlvkonnasündimuskordaja, on sisutihe

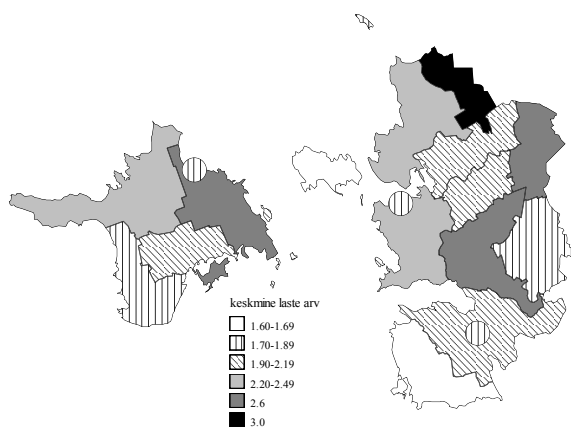
näitaja, mis muuhulgas toob esile ka sündimustaseme seose rahvastikutaastega. Teatavasti on rahvaarvu kahanemise vältimiseks tarvis, et laste põlvkond oleks vähemalt sama arvukas kui vanemate kohort. Summaarse kordajaga mõõdetuna vastab taastetasandile tinglikult 2.1 elussünni keskmiselt iga naise kohta või kõrgema imikusuremuse korral veidi enam. Viimast asjaolu tuleb eriti vanemate rahvastikupõlvkondade puhul silmas pidada. Veel on oluline tähele panna, et põlvkonnanaäitajana ei ole käsituslusalune kordaja ajastustegurist mõjutatud ja võimaldab seetõttu esile tuua tegeliku sündimustaseme.

Hiiu- ja Läänemaa kõige eakamaid, XX sajandi algul sündinud naispõlvkondi — mõistagi kogumiku ajaraami seisukohalt — iseloomustab juba üsna taastetasandi lähedale langenud sündimus. Nõnda leiab kajastuse demograafilise ülemineku ja sealhulgas pereplaanimise leviku varane ajastus, mis teadaolevalt oli enam-vähem üheaegne rahvastikuarengu pioneerriikidega Põhja- ja Lääne-Euroopas. Samuti tuleb tõdeda Hiiu- ja Läänemaa põlvkonnasündimuse märkimisväärset püsivust enam kui poolsajandi vältel, mis demograafilise ülemineku ajastuse kõrval johtub rahvastikuarengu seisukohalt võrreldavatele rahvastele nii tüüpilise sõjajärgse beebibuumi ärajäämisest [Katus 1997a].

Nende kahe sündimusolukorda üldiseloomustava asjaolu kõrval võib Hiiu- ja Läänemaa põlvkonnanaäitajatest välja lugeda kuuekümnendate aastate lõpu sündimustõusu, mille kandjaks on olnud 1940-1950 aastate sünnipõlvkonnad. Lugeja paneb arvatavasti tähele, et võrreldes perioodnaäitajatega — viimastes kajastub lisaks sündimuse tõusule ka sünniajastuse noorenemise mõju — on osundatud kasv kohortvaates mõnevõrra tagasihoidlikum. Läänemaa puhul esitavad ka põlvkonnanaäitajad osundatud tõusu laugjamat kulgu, et mitte öelda selle puudumist. Olukorra lähem vaatlus lubab siiski kinnitada, et tegu pole niivõrd sündimusarengu omapäraga kui rahvastikukoostise tulemiga. Nimelt sisaldavad asjaomased naispõlvkonnad arvestataval määral sisserännanud ehk välispäritolu rahvastikku, kelle sündimus jäi käsituslusalusel ajavahemikul põlisrahvastiku tasemest madalamaks, mis kokkuvõttes tasakaalustab viimasele iseloomuliku tõusu.

Rahvastikutaaste vaatenurgast on kahtlemata oluline rõhutada, et Hiiu- ja Läänemaal on taastetasandini jõudnud sisuliselt kõik kogumiku arvutabelitega hõlmatud kohordid, erandi moodustavad üksnes kõige nooremad. Ühelt poolt polnud viimatimainitud põlvkonnad oma reproduktiivkarjääris eelkäijatega võrdluseks piisavale kaugusele jõudnud, teisalt kajastub nende käitumises juba möödunud kümnendi järsk trendimuutus. Noorimate lõplik sündimustase selgub tulevikus, aga kokkuvõttes on tegemist üsna erandliku Eesti maakonnaga. Läänemaal on sündimus püsinud taastetasemest madalamal kõigis põlvkonnas, välja arvatud kõige vanem. Sellisena on Läänemaa hoopis tüüpilisem Eesti piirkond.

Sünnipõlvkonna 1910-1929 lapsesus
Hiiu- ja Läänemaa

Eriti märkimisväärne on seejuures olnud lastetuse taandumine: Euroopa abiellumustüübi kajastusena küündis ju vastav suhtarv eakamates põlvkondades ligi veerandini ning neis kohortides ületas lastetus osakaalult nii ühe- kui kahelapsesust. Samavõrra ulatuslik on Hiiu- ja Läänemaal olnud nelja- ja enamalapsesuse vähenemine, kuigi ka nooremates põlvkondades on kümnendik Hiiu- ja veidi väiksem hulk Läänemaa naistest sünnitanud neli või enam last. Lisades sellele 1950 aastate

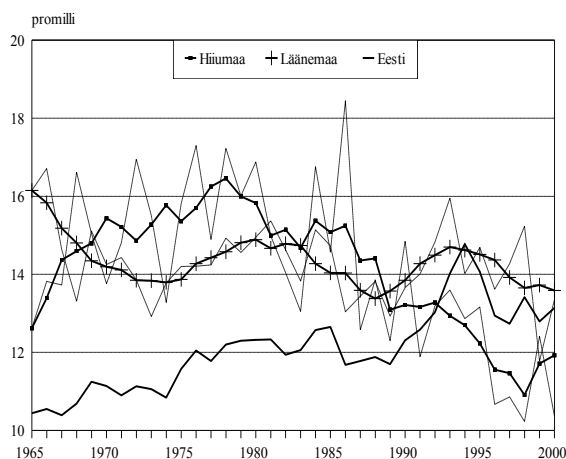
Tasemeühtluse raames tõuseb olulise suundumusena esile rahvastiku sündimuskäitumise sarnastumine. Kogumikus esitatud arvanded kinnitavad, et järjekindlalt on kasvanud nende naiste osakaal põlvkonnas, kes lõpetavad oma sündimuskarjääri kahe lapsega. Läänemaa XX sajandi alguse sünnikohortides piirdus kahelapsesuse osakaal nappi kuuendikuga, Hiiu- ja Läänemaal oli kahelapsesuse suhtarv pisut kõrgem. Hilisemate põlvkondade vältel on kahelapsesus suurenenud ligikaudu kolm korda, selle vastukaaluks on samal ajal vähenenud lapsesus äärmusrühmade esindatus.

sünnipõlvkonnas kuni veerandini ulatunud kolmelapseste suhtarvu, leiame ühtlasi põhjuse, mispärast Hiiumaa rahvastiku sündimus käsitusperioodi lõpupoole nii selgesti Eesti keskmistest näitavudest ülespoole kerkis.

Lastetuse vähenemine nooremates põlvkondades on märgiks sündimus- ja abielukäitumise omavahelise seose teisenemisest ja kummagi elutahu iseväärtustatuse kasvust. Nimetatud areng avaldub muuhulgas ka vallassündimuse suurenemises, kuivõrd tänapäeval piirab lapsesaamist abielu juriidiline vormistamatus järjest vähem. Pigem on seos lapse sünni ja abiellumise vahel kujunenud traditsioonilisega võrreldes vastupidiseks: rasedumine ja otsus sünnitada, kasvõi abordi kui võimaliku alternatiivi kahjuks, eelneb reeglina abielu registreerimisele.

Enam kui üheksa kümnendikku põlisrahvastiku esmasrasedustest algab väljaspool juriidilist abielu ja just raseduse üheksa kuu vältel leiab aset intensiivseim abiellumine. Seda teevad siiski vaid ligikaudu pooled oma esimest last ootavatest naistest ning teise poole arvel kasvabki vallassündimus. Muidugi ei tähenda asjaomane tendents üksikemaduse paralleelset kasvu, millise järelduse poole juriidikale toetuv Eesti sündmusstatistika andmekasutajat ilmselgelt suunab. Tegelikult elab ligikaudu 90 protsenti vallassündidena registreeritud lastest ikka mõlema vanemaga, milline näitav on kõrgem vahetult sõjajärgsest olukorrast [Katus, Puur, Põldma 2002].

Suremuse üldkordaja
Hiiumaa ja Läänemaa 1965-2000

1.3. Suremus

Hiiumaa ja Läänemaa rahvastiku suremustrend käsitusalusel perioodil paistab nii surmajuhtude arvu kui üldkordaja kaudu mõõdetuna küllalt erinev. Hiiumaa puhul võib suremustrendis selgesti eristada kahte vastandlikku etappi. Perioodi algupoolel iseloomustas maakonna rahvastikku suremuse üldnäitajate pidev ja küllalt ulatuslik tõus, tosinkonna aasta vältel kasvas surmade arv ligikaudu kolmandiku võrra. Sedasama trendi peegeldab kõrvaloleval joonisel liikuvkeskmisega silutud üldkordaja. Kiire tõus kestis 1970 aastate lõpuni, misjärel suremuse üldnäitajad pöördusid sama järjepidevasse langusse. Mõõdunud kümnendi keskpaigas langes surmajuhtude arv ning üldkordaja koguni ajutiselt allapoole kuuekümnendate keskpaiga taset.

Läänemaal on üldnäitajate lokaalne maksimum samuti jälgitav paigutudes 1980 aastate algusesse, kuid see võnge pole suundumuse seisukohalt eriti oluline ega kindlasti ainumäärav. Erinevalt Hiiumaast ning samuti vastupidiselt üleriigilisele trendile iseloomustas Läänemaa rahvastikku käsitusperioodi esimese kümnendikku aasta jooksul hoopis surmajuhtude arvu ning suremuse üldkordaja alanemine. Maakonnas registreeritud surmade koguarv vähenes neil aastail ligikaudu seitsmekümne juhu ehk 15 protsenti võrra, mis tundub ületavat juhuvõnke piiri. Läänemaa suremustrendi teine erinevus puudutab käsitusperioodile järgnenud aastaid, kuid õigupoolest tuleb see omapära kirjutada hiidlaste arvele. Nimelt puudub Hiiumaa rahvastiku suremuse üldnäitajate trendis Läänemaa nagu ka Eesti kogurahvastikus selgesti väljendunud suremusnäitajate ülesvõnge 1990 aastate algupoolel, mida harilikult seostatakse vana ühiskonnakorralduse lagunemise ning mitmesuguste üleminekuperioodile iseloomulike kriisinähtudega.

Suremuse üldnäitajate võngetest ei saa siiski järeldada, nagu oleks samalaadse muutuse läbinud ka maakonna rahvastiku tervises seisund, sest teadupärast sõltuvad demograafilised üldnäitajad tugevasti rahvastiku vanuskoostisest. Mõistagi on suremuse korral tähtis eeskätt eakate osakaal, kelle

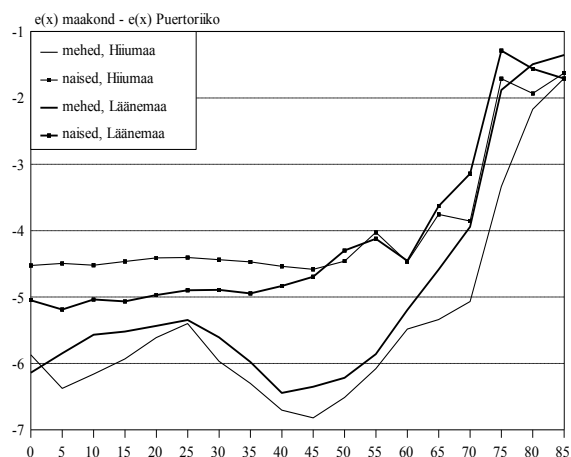
hulgas suremusrisk ületab keskmist mitme(kümne)kordselt. Nõnda ongi seitsmekümneaastaste ja eakamate osakaalu kiire kasv ja hilisem langus põhjuseks, mis tekitas mõlemas maakonnas surmajuhtude arvu ning üldkordaja tõusu käsitlusperioodi keskpaigas. Samuti on just rahvastiku eakamast vanuskoostisest tingitud suremuse üldkordaja püsimine Eesti keskmisest märkimisväärselt kõrgemal kuni möödunud kümnendini, mil Hiiumaa suremuskordaja langes üleriigilisest näitarvust allapoole. Vanuskoostise erisused seletavad ka lõviosa suremuskordaja tugevast piirkondlikust variatsioonist, mis maakonnakeskust ja valdu kõrvutades ulatus käsitlusperioodil kuni kahe korrani. Tõenäoliselt on vanuskoostisega, täpsemini küll seda noorendanud sisserände mõjuga seletatav ka Läänemaa suremusnäitajate kummaline alanemine kuuekümnendatel.

Rahvastikuteaduses kasutatakse suremusetaseme mõõtmiseks tavapäraselt elutabelimeetodit, mis võimaldab rahvastikukoostise ja eelkõige vanusstruktuuri mõju eristada ning keskenduda puhtakujuliselt asjaomasele protsessile. Paraku oli omaaegne NLiit liiga suur, et Moskva oleks jõudnud elutabeleid rajooniti teha (kohalikus Eesti Statistikaametis ei peetud sellist tööd tarvilikuks ega vist osatudki). Nõnda on käsitletava ajavahemiku piires koostatud Hiiu- ja Läänemaa kohta elutabel vaid ühel korral, surmajuhtude suhteliselt väikesest arvust tulenevate juhuvõngete mõju vähendamiseks kuueaastast perioodi 1986-1991 üldistavalt [EKDK 1994a]. Osundatud tabelite kohaselt paistavad mõlemad maakonnad silma suhteliselt madala keskmise eluea poolest, eriti naisrahvastikus. Nõnda piirdus Läänemaa naiste sünnieluiga 73.5 aastaga ning Hiiumaal 73.9 aastaga. Maakondade pingereas paigutus käsitluseluste maakondade naisrahvastik vastavalt viimasele ning tagantpoolt kolmandale positsioonile. Meeste sünnieluiga oli samuti Läänemaal madalam (63.6 aastat) kui Hiiumaal (63.9 aastat), millele maakondade pingereas vastas kolmas ning viies positsioon tagantpoolt lugedes. Käesoleva kogumiku eesmärgiks pole nimetatud olukorrale seletuse otsimine, seepärast piirdugem siinkohal viitega, et käsitluseluste maakondade rahvatervise kehvapoolset seisundit on märganud ka teised uurijad.

Maakonna ühtlusrarvutuste puhul on rahvastiku terviseseisundile tausta loomiseks kujunenud tavaks võrdlus mõne teise maaga. Meelega pole selleks valitud aga mõnd kõrge elustandardi poolest tuntud riiki, et vältida teistsugustest ühiskonnaoludest tulenevat eneselohutust. Hiiu- ja Läänemaa rahvastiku suremusolukorda aitab rahvusvahelises taustsüsteemis määratlada Puertoriiko, mille demograafiline areng on olnud Eestiga võrreldes sootuks hilisem. Vahemärkusena olgu nimetatud, et Hiiumaa ja Läänemaa elutabelite arvutamisel on kasutatud ÜRO standardmeetodikat nagu ka Puertoriiko puhul [UN 2001], mistõttu kaks tabelikomplekti on mööndusteta võrreldavad. Kõrvalolev joonis selgitab, et mõlema käsitluseluse maakonna rahvastiku eluiga jääb märkimisväärselt maha Puertoriiko vastavast näitajast, eriti meeste osas. Naiste sünnieluiga on Puertoriikos 6-7 protsenti kõrgem, meeste puhul ulatub vahe ligi kümnendikuni elueast. Eesti kogurahvastiku suremustrend — maakondade lõikes pole Statistikaamet endiselt elutabeleid arvutanud — ei anna alust eeldada osundatud mahajäämuse vähenemist mitte 1990 aastatel.

Kurvavõitu olukorra põhjuseks on teadupärast täiskasvanusenumise seisak ehk teisisõnu pole asjakohaste näitajate paranemist toimunud ligikaudu nelja kümnendi vältel. Võrreldes sama nähtuse poolt mõjutatud Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega on seisak Eestis kestnud demograafilise ülemineku varase ajastuse tõttu kauem ning rahvastiku keskmine eluiga pole 1950 aastate lõpust alates kuigivõrd pikenenud. Meesrahvastikus on vahepeal toimunud koguni tagasilangus, ning mis veel mõtlemapanevam, meeste suremuskõver on omandanud selged arengumaa tunnused [Katus, Puur 1991; Katus 2000a]. Kuigi nähtuse süvapõhjused pole lõpuni selged, osutab võrdlus üsna ühemõtteliselt siinmail valitsenud ühiskonnaolude inimvaenulikkusele.

Keskmine eeldatav eluiga
Hiiu- ja Läänemaa 1986-1991 ning Puertoriiko 1990

Vanustunnuse puudumise kiuste Eesti piirkondlikus suremusandmestikus on ühe earühma, nimelt imikuea elulemust võimalik siiski ka trendina jälgida. Ühiskonna üldise progressi ilminguna langes imikusuremus demograafilise ülemineku käigus tervikuna mitmekümnekordselt ning omaaegselt sagedasest sündmusest on tänaseks kujunenud suhteliselt harvaesinev nähtus. Seetõttu omandavad juhuõnked rahvaarvult väiksemate maakondade puhul arvestatava mõju — Hiiumaal näiteks kohtab aastaid, kus imikusurmi pole registreeritud ühtegi —, mis teeb trendi leidmise ja jälgimise tülikaks. Olukorrast ülesaamiseks on imikusuremuskordajat tasandatud viieaastase liikuvkeskmisega, ometi jääb võngete amplituud maakonna kui terviku, seda enam aga haldusüksuste puhul järelduste tegemiseks sageli ikka liiga suureks. Üldjoontes on nii Hiiu- kui Läänemaa imikusuremuskordaja jälginud üle-Eestilist trendi, kahanedes 1960 aastate keskpaigale iseloomulikult ca kahekümne promillilt allapoole viieteistkümnepromilli taset käsitusperioodi lõpuks. Liikuvkeskmisega silutud imikusuremuskordaja on mõlemas maakonnas püsitud riigikeskmise lähedal või sellest allpool, viimasest kõrgemale on näitaja tõusnud suhteliselt vähestel aastatel.

Metodoloogilisest seisukohast tasub tähele panna, et käsitusperioodil mõjutas imikusuremuskordaja väärtust NLiidus rakendatud sünnidefinitsioon. Selle kohaselt kuulus sünnijuht registreerimisele, kui emahüst väljunud loote kaal ületas 1000 grammi, ema rasedus oli kestnud vähemalt 28 nädalat ning vastsündinu pikkus 35 cm. Neid tingimusi mitterahuldanud sünnid registreeriti vaid juhul, kui beebi elas seitsme päeva vanuseks. See definitsioon erines Maailma Tervishoiuorganisatsiooni määratlusest eelkõige sünnikaalu osas — MTO soovib sünnina arvestada lapsi alates kaalust 500 grammi. Kui definitsioonierisuse mõju sünnijuhtude arvule on olnud suhteliselt ebaoluline, siis imikusuremust alandas taoline lähenemisviis märgatavalt, sest arvestusest jäid kõrvale just kõrgeima suremusriskiga enneaegsed lapsed (kui nad surid enne ühenädalaseks saamist). Rahvusvahelise sünnimääratluse kasutuselevõtmise järel arutati kahe järjestikuse aasta — 1992 ja 1993 — imikusuremusnäitajad kaheselt, nii vana kui uut definitsiooni rakendades [EKDK 1994b]. Keskeltläbi tõusis imikusuremus Eestis definitsioonimuutuse tõttu viiendiku võrra, mis on üsna hästi kooskõlas kaudsete meetodite abil varem antud hinnangutega [Anderson, Silver 1986].

Suremusteema kokkuvõtteks on oluline rõhutada, et nigelat elulemust ja nõrka tervist tuleb pidada üheks kõige tõsisemaks rahvastikuprobleemiks nii käsitusperioodis maakondades kui ka riigis tervikuna. Just asjaomane valdkond eristab Eestit negatiivselt Põhja- ja Lääne-Euroopa võrreldava rahvastikuarenguga riikidest. Oluline on seejuures tähele panna, et surmapõhjuste struktuur Eestis kõnealustele maadele tüüpilisest põhimõtteliselt ei erine, probleem seisneb ühtede ja samade surmapõhjuste kümnekond aastat varasemas mõjulepääsemises ehk teisisõnu inimeste ebaloomulikult kiires “lābikulumisest” [Katus, Puur 1997]. Lisateavet Hiiu- ja Läänemaa rahvastiku surmapõhjudest üldkordaja kaudu võib leida Eesti suremusatlasest [Baburin *et al* 1997].

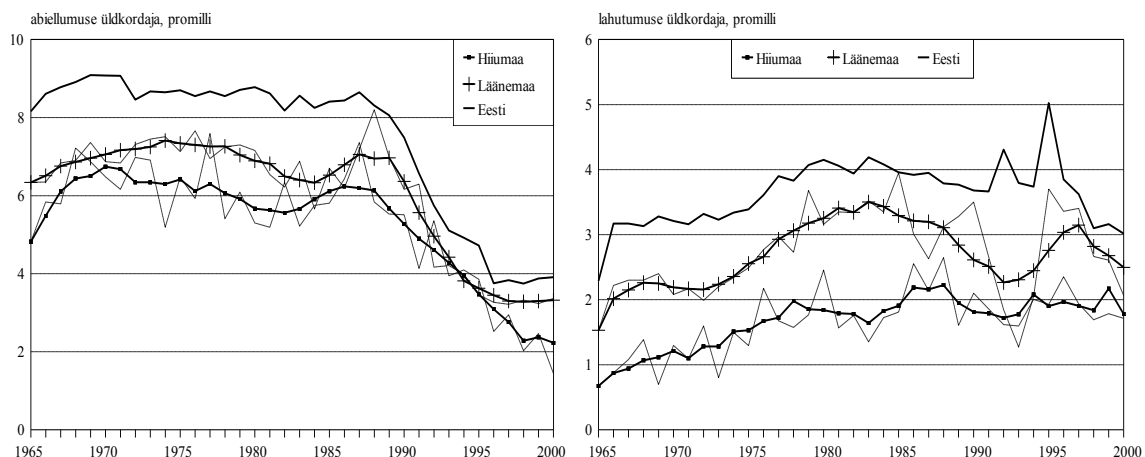
Olukorra parandamiseks vaevalt lihtsaid retsepte leidub ning rahvastikuprotsesside suure inertsuse tõttu ei saa ka asjatundliku tegutsemise korral kiiret edu loota, kindlasti ei ole põhjust sellena käsitleda eluea lühiajalist tõusu mõne viimase aasta vältel. Rahvatervise kumulatiivne iseloom lubab pööret paremusele oodata alles pärast seda, kui ühiskondlike olude stabiilsus ja saavutatud heaolu hakkab toimima läbi mitmekümneaastase põlvkondliku kogemuse. Seni tuleb osata arvestada liigsuremuse mõju erinevatele eluvaldkondadele, mille näitena olgu viidatud eluea soodisproportsioonist johtuvale väga kõrgele üksikvanurite osakaalule. Rahvatervise näitarvude valgusel on Eesti (tagasi)tee Euroopasse veel üsna pikk.

1.4. Abielu ja perekond

Kooseluvormide mitmekesisustumisele ja lahtumuse tõusule vaatamata kannab rahvastikutaaste põhifunktsiooni jätkuvalt perekond, endiselt pärinevad just pereringist rahvast omanäoliseks vormiv kultuur, käitumisnormid ja -eelistused. Majanduslikust vaatenurgast sõltub rahvastiku perekonna- ja leibkonnastruktuurist eluaseme ning püsitarbeesemete vajadus, mille osa rahvuslikus koguproduktis käsikäes üldise jõukusega suureneb. Samuti on perekond asendamatu toimetuleku tagaja eakate, vaegurite ning mistahes teiste igapäevast tuge vajavate rahvastikurühmade jaoks, kelle suhtarv modernses rahvastikus samuti tõuseb. Taolise mitmekesise tähenduse tõttu on rahvastiku perekonnateave oma väärtust pigem suurendamas.

Registreeritud esmas- ja kordusabielude arv Hiiu- ja Läänemaa rahvastikus on kogumiku käsitusperioodil püsinud võrdlemisi stabiilne, kuigi väiksema ulatusega võnkeid võib aegreast muidugi leida. Nõnda kasvas abiellumiste arv 1960 aastate lõpupoole Läänemaal viiendiku võrra, Hiiumaal aga veelgi suuremal määral. Absoluutarvuliselt kerkis sündmuste arv Läänemaal üle kaheksa piiri, Hiiumaal registreeriti mõnel viljakamal aastal üle seitsmekümne paarimineku. Saarel asendus tõus seitsmekümneandatel aeglase, kuid see-eest üsna järjekindla alanemisega, mis kaheksakümneandate algul viis abiellumiste arvu tagasi poolesaja piirimaile. Läänemaal oli tagasilangus nõrgemini väljendunud, ehkki jõnksu allapoole 1980 aastate esimesel poolel ei saa eitada. Mõlemas maakonnas leidis aastate 1987-1988 paiku veel aset abiellumiste arvu tilluke tõus, et siis juba põhjapanevalt langeda. Eriti järsk paistab abiellumuse osundatud suunamuutus olevat Hiiumaal, kus varasemaga võrreldes langes registreeritud abielude arv ligi neli korda. Joonisel kujutatud üldkordaja alusel otsustades on mõlema maakonna rahvastiku abiellumuse dünaamika järginud küllalt täpselt riigikeskmist trendi, samas on üldkordaja arvväärus olnud nii Hiiu- kui Läänemaal keskmisest püsivalt madalam. Mõistagi johtub see ennekõike rahvastiku vanuskoostisest ja abiellumisealiste väiksemast osakaalust kummasgi maakonnas, mitte sagedasemast kooselusuhetest kõrvalehoidmisest.

Abiellumuse ja lahtumuse üldkordaja Hiiumaa ja Läänemaa 1965-2000

Võrreldes abiellumistega on lahutuste arv näidanud pikaajalist ja üsna stabiilset kasvutrendi. Käsitlusperioodi algul, 1960 aastate keskpaigas, võis abielulahutust pidada veel suhteliselt harvaesinevaks sündmuseks. Hiiumaal registreeriti kogu maakonna peale tollal aastakeskmiselt kümnekond lahutusjuhtu, Läänemaal jagus neid poolesaja ringi. Lahutuste arv saavutas mõlemas maakonnas kõrgtaseme kaheksakümnendatel aastatel, mil lahutatud abielude hulk küündis Hiiumaal veerandsajani, Läänemaal aga ületas püsivalt saja piiri. Käsitlusperioodi lõpul võis nii Hiiu- kui Läänemaal — kooskõlas üldise Eesti suundumusega — leida märke lahutumustaseme järk-järgulisest stabiliseerumisest. Sarnaselt abiellumusele jääb üldkordajaga mõõtes ka lahutumus riigikeskmisest allapoole, kuid selgepiirilisemalt joonistub välja kahe maakonna omavaheline erisus. Käsitlusperioodi vältel on see suurenenud ning 1980 aastatel ületas Läänemaa rahvastiku lahutumuskordaja hiidlaste vastavat näitarvu juba pea kahekordselt, jäädes vaid pisut maha riigikeskmisest. Tõenäoliselt on taolisele eristumisele kaasa aidanud mitmekordselt kõrgema osakaaluga välispäritolu rahvastik, kelle seas lahutumus on teadupärast olnud märgatavalt sagedasem kui põlisrahvastikus [Katus, Puur, Põldma 2002].

Kõnealuste trendide juures ei tohi muidugi unustada, et Eesti asjakohases sündmusstatistikas kajastuvad vaid registreeritud abielud, milline kooseluvorm on põlisrahvastiku nooremates põlvkondades kiiresti asendumas vabaabieluga [EKDK 1995a]. Abiellumuse kõrval mõjutab viimane suundumus ka lahutumusnäitajate dünaamikat, kuivõrd ametlik statistika fikseerib vaid juriidilise abielu purunemist. Tänaestest pereprotsessidest vähegi usaldusväärse ettekujutuse saamiseks oleks hädatarvilik hõlmata ka teised kooseluvormid, paraku hoiab abiellumusstatistika visalt kinni ajale jalgu jäänud mallist, saatjaks andmekaitsjate libajutud eraelu privaatsuse austamisest.

Sündmusstatistikale tuginedes osutuvad paratamatult moonutatuks ka abiellumuse ja lahutumuse piirkondlikud erisused, muuseas sarnaselt enamiku teiste seni ühtlusalvutatud maakondadega [EKDK 1996-2002]. Vahest kõige enam torkab silma lahutumusnäitajate muutus maarahvastikus, kus 1980 aastatel leidis aset lahutuste arvu nelja-viie, aga kohati ka enamakordne vähenemine: käsitlusperioodi lõpul piisab nii Hiiu- kui Läänemaa maarahvaga toimunud lahutuste arvu üleslugemiseks juba ühe käe sõrmedest. Kuivõrd maakonna kogunäitajad sellal põhimõttelist muutust läbi ei teinud, on lahutumus linnarahva seas, tegelikult küll kahes maakonnakeskuses, samavõrra tõusnud. Kõigist registreeritud lahutustest langeb niiviisi Kärkla ja Haapsalu arvele ligi 90 protsenti. Neid arve tõemeeli võttes ja käsitlusaluste maakondade madalat linnastumistasest arvestades peaks lahutumuserisus linna- ja maarahvastiku vahel olema vähemalt kümnekordne. Sensatsioonihimuliste kurvastuseks tuleb siiski tõdeda, et tegemist pole rekordiraamatut vääriva faktiga, vaid andmekorraldusliku segadusega: miskipärast on lahutajate (aga ka abiellujate)

elukohajärgne arvestus asendunud registreerimisjärgsega, kuigi kõik juhised ja meetodilised materjalid väidavad vastupidist.

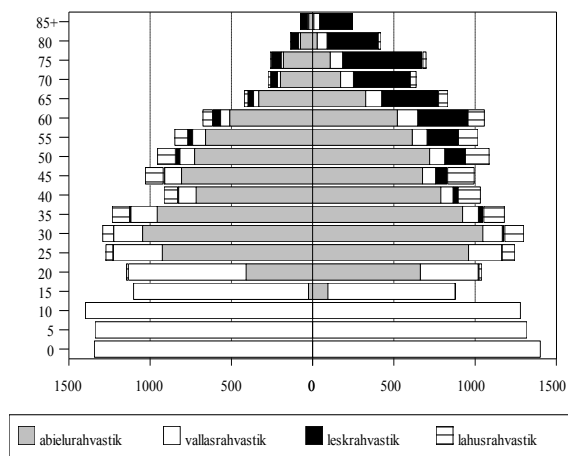
Pereprotsesside regionaalerisusest tõepärasema pildi saamiseks on võimalus pöörduda loendusstatistika poole, mis annab valdkonnast rahvastikuseisundilise läbilõike. Käsitlusperioodi lõpetava loenduse kohaselt moodustasid abielu- ja vabaabieluinimesed Hiiumaa kogurahvastikus 45.6 protsenti, vallaliste suhtarv ulatus pea 43 protsendini, jättes arvukuselt kolmandaks rühmaks leskrahvastiku ligikaudu 7.8 protsendiga ning viimaseks lahutatud/lahkuläinud 3.6 protsendiga. Läänemaal on abielurahva suhtarv praktiliselt sama, vallaliste osakaal piirdub 40.2 protsendiga, leski (8.6) ja lahutatuid (5.5) on aga rohkem kui Hiiumaal. Abielurahvastiku osakaalult jäävad mõlemad maakonnad riigikeskmisest allapoole, üleriigilises järjestuses tõusevad rohkem esile hiidlased — ühelt poolt vallaliste kõige kõrgema ning teisalt lahutatute kõige madalama suhtarvu poolest. Kui vallalisuse üldnäitaja teisi maakondi ületava arvvaartuse võlgneb saarerahvas eeskätt noorele vanuskoostisele, siis loendusstatistika kinnitab tõepoolest perekonna suuremat püsivust Hiiumaal. Koondades tähelepanu vanusrühmale 25-49, kelle arvele langeb valdav osa abielulahutustest, on lahutatute osakaal saarel riigikeskmisest enam kui neljakümne protsendi võrra madalam. Maakondadest seisavad hiidlastele kõneksoleva näitarvu poolest kõige lähemal Põlvamaa ja Saaremaa.

Joonis esitab Läänemaa perekonnaseisu vanusrühmade/põlvkondade kaupa. Protsessi seaduspärase vanussõltuvuse peegeldusena saavutab abielurahva osakaal ka Läänemaal maksimumi kolmekümnendate eluaastate keskpaiku, ulatudes nelja viiendikuni vastavast vanusrühmast. Vanuspuud mööda ülespoole liikudes hakkab näitarvu väärtus tasapisi alanema: viiekümnendate eluaastateni eeskätt lahtumuse, vanemas eas aga valdavalt lesestumuse tõttu. Vanema ea suunas kasvab mõnevõrra ka vallaliste osakaal, kuid erinevalt eelmainitust ei peitu selle erisuse põhjus perekonna elutsükliks, vaid põlvkondade abiellumuskäitumise teisenemises. Nimelt kuulus Eesti ajaloolise Euroopa abiellumustüübi levialasse, mille tunnusjooneks oli kõrge kooselusuhetest kõrvalejäänute suhtarv ning varasemast tublisti hilisem esmaabiellumisvanus [Hajnal 1965]. Eestis, mis vahepeal ümberrahvastatud Ingerimaad kõrvale jättes moodustas kõnealuse abiellumustüübi leviala idapiiri, kujunes taoline mudel välja XVIII sajandil ning püsis Teise maailmasõjani [Palli 1988; 1997]. Niiviisi on joonisel kujutatud eakamad (nais)põlvkonnad, kelle sünniaeg langeb XX sajandi kahte alguskümnendisse, olnud vähemalt osaliselt tolle tänaseks kadunud käitumismalli kandjaks. Nagu mujalgi Eestis, võib ka Hiiu- ja Läänemaal selgesti tähele panna ebavõrdsest elueaväljavaatest tulenevat erisust vanemaalaste meeste ja naiste perekonnaseisus. Et lesknaisi kohtab üle kuue korra rohkem kui leskmehi, tõstab see üheks valdavaks naisprobleemiks üksikvanuritega seonduva — vanavanurieas (tinglikult 75+) moodustasid üksielavad koguni rohkem kui poole Läänemaa vastavast rahvastikurühmast. Hiiu eakate seas seevastu on üksielamine harvem, maakondadest kohtab seda veel vähem vaid hoopis teistsuguse rahvastikukoostise- ja asustuspildiga Harjus ning Ida-Virus.

Rahvastiku abielulisuse piirkondlikud erisused on Hiiu- ja Läänemaal mitme teise maakonnaga võrreldes tagasihoidlikud. Abielurahva osakaal on mõlemas maakonnas paari-kolme protsendipunkti võrra kõrgem linnarahvastikus, mõistagi kujundab kõnealust üldproportsiooni mitte ainult rahvastiku perekonnaseis, vaid ka linna- ja maarahva erinev vanuskoostis. Vanusrühmiti ilmneb sedapidiine suhe alates kolmekümnendatest eluaastatest, nooremates eärühmades on

Rahvastiku perekonnaseis

Hiiumaa ja Läänemaa 1989

vahekord maarahvastiku veidi varasema abiellumisea tõttu vastupidine. Maarahvastiku madalama abielulisuse põhjuseks on eeskätt kõrgem vallalisusmäär. Lahutumuse poolest kipuvad linlased maaelanikke pisut edestama, leskrahvastiku suhtarvus märkimisväärset erisust pole, välja arvatud kõige eakamad rahvastikurühmad, kus sagedasem lapse juurde asumine peale abikaasa kaotust suurendab linnarahvastiku vastavat näitarvu.

Perekonnaseisu soovõrdlus toob esile tõsiasja, et maarahvastiku kõrgem vallalisusmäär jääb ka Hiiu- ja Läänemaal pea täielikult meeste kanda, samaealiste naiste vallalisus maal ja linnas erineb aga üsna vähe. Tugevama soo vallalisusmäär tuletab kohati meelde Euroopa abiellumustüübi kadunud hiilgeaegu, näiteks kolmekümnendate eluaastate teise poolde jõudnud maameestest polnud peaaegu kaksikümmend protsenti veel abielusadamasse jõudnud. Tõele au andes pole elukaaslase leidmise väljavaated ka tulevikus lootustandvad, sest meeste arv vastavates eärühmades ületas samaealiste naiste oma enam kui kümnendiku võrra. Soosuhete disproportsiooni tekkepõhjuseks on muidugi naiste selektiivne väljaränne maapiirkondadest. Osaliselt on see suundunud kohalikesse keskustesse, kuid samavõrra on asjaomase rände sihtkohaks olnud suuremad linnad teistes maakondades. Huvitav on märkida, et soosuhete moonutuse tõttu pole Hiiu maarahvastikus täheldada tavapärasest situatsiooni, kus naised arvavad end meestest veidi sagedamini abielus olevaks. Isegi vastupidi, Hiiumaa valdades on rahvaloendus fikseerinud abielus meeste tillukese arvulise ülekaalu.

Kogumiku arvtabelid pakuvad võrreldavat teavet ka rahvastiku perekonnaseisu kohta omavalitsusüksuste kaupa. Olukorra probleemsuse iseloomustamiseks kasutatud näitarvu — reproduktiivse rahvastiku kõrge vallalisusmäär — poolest paistavad teiste hulgas silma Linnamäe, Martna ja Vormsi vald Läänemaal, kus kooselusuhetest täielik kõrvalejäämine hõlmas üle 30 protsendi 20-49-aastastest meestest. Hoopis kõrge (55 protsenti) oli meeste vallalisusmäär Kullamaal, kuid sealkandis tuleb põjust otsida vallas paiknevast hooldeasutusest. Kõige väiksem oli meeste vallalisusmäär Ridalas, Ristil ja Taebles Läänemaal ning Emmastes ja Käinas Hiiumaal. Arvata, et tasakaalustamata soosuhete mõju ei piirdu üksnes rahvastiku perekonnakoostise moonutusega, vaid avaldub piirkondliku arengu muudiski valdkondades. Kuigi disproportsioon hakkas käsitlusperioodi lõpupoolel seoses rändevoogude suunamuutusega ilmutama nõrgenemismärke, tuleb selle kumulatiivse toimega arvestada veel mitmel aastakümnel.

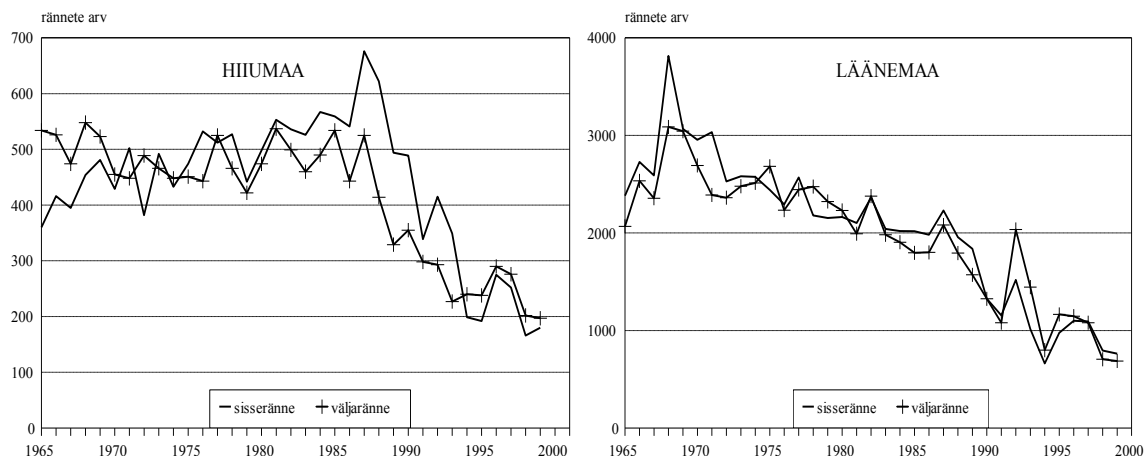
1.5. Ränne ja paiksus

Pikemas ajaperspektiivis paigutub Hiiu- ja Läänemaa rahvastiku rändeareng hästi mobiilsusrevolutsiooni raamistikku, mille kohaselt demograafilise üleminekuga kaasneb seaduspäraselt rändeintensiivsuse tugev kasv. Selle põhjuseks on rahvastiku juurdekasvu hüppeline kiirenemine taastetüübi vahetumisel, mis pole ühitatav ühiskonna tolleaegse sotsiaal- ja majandusarengu ruumilise korraldusega. Kiire rahvastikukasvu tulemusena käivitub demograafilise ülemineku teisel poolel intensiivne väljaränne, mille sihtsuundi on põhimõtteliselt kaks — migratsioon omaenese rahvusruumi linnalistesse asulatesse ja emigratsioon [Zelinsky 1971]. Rahvastikuarengus osutub taoline elanikkonda süstemaatiliselt ümberpaigutav liikumus siiski ajutiseks episoodiks, millele modernse taastetüübi kinnistudes järgneb ühesuunaliste rändeprotsesside järkjärguline taandumine. Üht osa viimatinimetatud ajajärgust kogumiku käsitlusperiood hõlmabki.

Põgus pilk juuresolevale kaksikjoonisele toob esile rändeprotsesside mõneti erineva käigu kummaski maakonnas. Läänemaal nagu Eestis tervikuna katkestas rändeintensiivsuse reeglipärase alanemise voogude ajutine kasv 1960 aastate lõpul. Elukohavahetuste arvu tõus maakonnas oli seejuures üsna märkimisväärne: sisse- ja väljarännete koguarv suurenes paari aasta jooksul neljalt ja poolt tuhandelt kuue-seitsme tuhande sündmuseni, milline tase pole kordunud ühelgi hilisemal aastal. Järgneva kümnendi-poolteise vältel alanes Läänemaa rahvastiku rändeintensiivsus üsna ühtlaselt mõlema migratsioonivoo osas. Rändesaldo on püsinud valdavalt plusspoolel,

käsitlusperioodil on väljaränne sisserännet ületanud vaid viiel aastal seitsmekümnendate lõpupoolel. Arvuliselt on maakonna rahvastik selle põlvkonnapiikkuse ajavahemiku vältel kasvanud rändeotsesside otsetulemusel enam kui kümnendiku võrra.

Sisse- ja väljarändevoog Hiiumaa ja Läänemaa 1965-2000

Oluline on tähele panna, et osundatud pilt on kardinaalselt erinev olukorrast käsitlusperioodile eelnenud kümnenditel. Kuigi rändestatistika 1940-1950 aastate kohta on praktiliselt olematu, toob 1941 ja 1959 aasta loenduseseisude võrdlus esile rahvaarvu vähenemise ligi 35 protsendi võrra, millest rannarootslaste lahkumise, läände põgenemise ja deportatsioonide kõrval langeb arvestatav osa n-ö tavapärasele väljarändele. Kokkuvõttes on Läänemaa tunnusjooneks Eesti üldtaustal rändeintensiivsuse riigikeskmisest kõrgem tase kogu käsitlusperioodi ulatuses. Eelkõige on taoline asetus jälgitav väljarändes, milles rahvastiku ruumilise liikumise ja lähtepiirkonna rahvastikuarengu tihe seos — seevõrra käsitletakse väljarännet migratsiooniarengu esmasprotsessina — hästi ilmsiks tuleb [Rogers, Willekens 1985].

Hiiumaa rändeotsesside peamiseks omapäraks on protsessi üleriigilisele vastanduv trend. Juhuvõnkeid kõrvale jättes on väljarände, eriti aga sisserände intensiivsus saarel kuuekümnendate aastatest kaheksakümnendate keskpaigani koguni tõusnud. Läänemaaga võrreldes leiab selge erisuse ka rändevoogude omavahelises proportsioonis. Nii võis käsitlusperioodi algul täheldada Hiiumaal küllalt märkimisväärset rahvastikukadu, mis ulatus aastaarvestuses pooleteistkümnendite protsendini. Seitsmekümnendate aastate algul asendus negatiivne rändesaldo aga positiivsega, kusjuures perioodi lõpupoole sisserände ülekaal tugevnes. Käsitlusvahemiku kokkuvõttes suurenes saare rahvastik positiivse rändeiibe tõttu enam kui seitsmesaja isiku võrra ehk suhtväljenduses ligi seitsme protsendi võrra. Huvitav on lisada, et erinevalt Läänemaast kehtib taoline järeldus ka Hiiumaa maarahvastiku kohta, mida 1980 aastatel iseloomustas selgekujuline sisserände ülekaal. Kirjeldatule tuleb seletust otsida üle Eesti piiride kulgenud rändevoogude suhteliselt madalast osakaalust maakonnas, mistõttu rahvastikku pikka aega maalt linnadesse ning samuti maakondade vahel ümberpaigutanud sisserände suunamuutus kaheksakümnendatel tõuseb Hiiumaa puhul lihtsalt selgekukuliselt esile. Põhjalikumalt on asjaomast pööret käsitlenud Euroopa Rahvastikukomitee egiidi all läbiviidud võrdlusprojektis, kus Eesti sisseränne leidis üksikasjalikku analüüsimist kümnekonna teise riigi kõrval [Katus *et al* 1999].

Mõlema maakonna, kuid eriti Hiiumaa osas toob joonis esile ka rändeintensiivsuse langustrendi kiirenemise 1980 aastate teisel poolel, kuid rändestatistika allakäik alates 1980 aastate lõpust nõuab taolise järelduse tegemisel ettevaatust. Osundatud Euroopa Rahvastikukomitee võrdlusprojekti raames läbiviidud kvaliteedianalüüs andis siinmail kogutava rändestatistika usaldusväärsele igatahes üpris ühemõttelise hinnangu — viimase kümnekonna aasta rändeandmed pole Eestis analüüsialusena enam tõsiseltvõetavad ning kõlbavad vaid mõttemänguks. Taolise olukorra juured peituvad omaaegses korralduses, kus elukohavahetust puudutav andmekogumine rajanes sissekirjutusprotseduuril, mille põhieesmärgiks oli administratiivne kontroll rahvastiku

liikumise üle. Ühiskonnamuutuse edenedes minetas sissekirjutus kui administratiivne lubatäht senise toime, aastatel 1986-1987 alanud protsessi viis vormiliselt lõpule Riigikogu otsus 1992 aastast sissekirjutusnõue tühistada. Paraku ei suutnud aga isegi see samm tuua pööret elukohaarvestust korraldava ametnikkonna toimetustesse, kes endiselt lähtub sissekirjutusest kui ainumõeldavast alusest. Tulemusena lahknevad tegelikud rände protsessid ja vastav statistiline arvepidamine üksteisest juba täielikult, mis pole tähele panemata jäänud kutsutud ja seatud ametiasutuste poolt. Kuid paradoksaalselt, selle ammu teadaolevale probleemile lahenduse leidmise asemel otsustas Statistikaamet alates 2000 aastast rändeandmete publitseerimise lõpetada [ESA 2002].

Sündmusstatistiline pilk koondab tähelepanu eeskätt rändeintensiivsuse ajalis-ruumilisele muutusele. Rände mõju rahvaarvule ning rahvastikukoostisele on rändevoogude suunast ning selektiivsusest muidugi tuletatav, kuid protsessi tagajärgede avamiseks on mõistlik täiendada elukohavahetusandmestikku loendusstatistikaga. Vahemärkusena olgu lisatud, et Eesti oludes pakub loendus ainsana alusandmestiku ka omavalitsustasandi asjaomaseks käsitlemiseks, milline sündmusstatistiline teave käsitletaval perioodil üldse puudub. Kesket tähelepanu pälviv seejuures rahvastiku põlisus, mis kätkeb endas kokkuvõtlikult elukoha- ja sünni/päritolumaa vahekorda. Paljudest teistest rahvastikutunnustest erinevalt on sünnimaa demograafiline alustunnus, mida keegi elu jooksul muuta ega valida ei saa, piltlikult öeldes otsustavad selle isiku eest ära tema vanemad. Sisulises mõttes ei seisne põlisus siiski mitte formaalses sünnipaigafaktis, vaid selle loodus- ja sotsiaalkeskonna sügavas ja mitmeplaanilises mõjus, kuhu inimene sündides satub. Ehkki lapseas toimuvast sotsialiseerumisprotsessist pole teada ehk veel piisavalt, on ometi kindel, et koos vanematelt päritud geneetilise pagasiga paneb just sünnijärgne keskkond paika lõviosa isiku sotsiaal-demograafilistest tunnustest ja määrab selle kaudu kuuluvuse kindla rahva ehk oskuskeeles väljendudes geodemograafilise süsteemi hulka [Pavlik, Hampl 1976].

Kui elukohamaa vahetub, tuleb inimesel läbi teha uus adapteerumisprotsess ehk teistkordne sotsialiseerumine uude geodemograafilisse kooslusse. Üksikisikuna ja teatud kitsamaid aspekte silmas pidades võib mõni inimene läbida teisese adapteerumise suhteliselt kiiresti, rahvastikurühma kui terviku jaoks pole kõnealune protsess aga ühe inim põlve vältel kuidagi võimalik. Väga mitmekesise suhetekompleksi ja põlvkondade järjepidevuse tõttu kulub selleks mitte vähem kui kolme põlvkonna pikkune ajavahemik, mille jooksul toimub vanematekodust ja ümbritsevast sotsiaalkeskonnast lähtuvate mõjustuste samm-sammuline ühtlustumine, mitmesuguste isiku jaoks oluliste suhtevõrgustike raskuspunkti ruumiline ümberpaiknemine, samuti keeleline, kultuuriline ja sotsiaalne lülitumine asukohamaa struktuuridesse jms.

Kui uue asukohamaa keskkond juhtub tunduvalt erineva sünnimaale iseloomulikust või pole selle sotsialiseeriv mõju piisavalt intensiivne, võib vastav protsess — põlistumine ehk moodsa terminiga lõimumine — kulgeda kolme põlve pikkusest ajaraamist aeglasemalt. Igatahes kuulub kõnealuse protsessi vältel isik uuel asukohamaal sisserännanute ehk immigrantide hulka, milline rahvastikuosa vähemal või suuremal määral põlisrahvastikust nii protsesside kui struktuuride mõttes erineb. Normaalse arengu korral kujutab välispäritolu rahvastik, kelle hulgas põlistumisprotsessi seisukohalt tuuakse välja välissündinud ning nende teine (ja olemasolul kolmas) põlvkond, endast pikemas perspektiivis siiski mööduvat nähtust — aja jooksul ta kas põlistub või lahku.

Üldteada tõsiasi on Eesti välispäritolu rahvastiku kujunemine ning kiire kasv arvukaks rahvastikurühmaks olnud seotud NLiidu territooriumilt, eeskätt Venemaa Euroopa-osast lähtunud immigratsiooniga Teise maailmasõja tulemustega kaasnenud geopoliitilise pöörde järel. Vahest on vähem teada nimetatud protsessi rahvastikuarenguline tagapõhi. Nagu eespool põgusalt viidatud, järgneb rändearengu klassikalise skeemi kohaselt demograafilise ülemineku käivitumisele paari kümnendi pikkuse ajanihkega rahvaarvu järsk kasv ning rändepotentsiaali kuhjumine, mis realiseerub linnastumises, väljarändes ning — madala asustustiheduse või asustamata territooriumide olemasolul — ka sisekolonisatsioonis. Rahvastikuarengu pioneerriikide hulka kuuluvast Eestis leidis rändepotentsiaali taoline kumuleerumine aset XIX sajandi viimasel kolmandikul ning mitme asjaolu koosmõjul realiseerus see valdavalt idasuunalises, toleaege Vene Impeeriumi aladele suundunud väljarändes. Kõige arvukamad rändevood olid seejuures suunatud Eesti lähialadele: Peterburi linna,

Ingerimaale ja Pihkva kubermangu [Pullat 1981; Arens 1994 jt]. Sajandivahetuseks oli eesti asunduste geograafia laienenud, paljus Vene riigi äärealade koloniseerimist soosiva poliitika toel, ning eestlasi võis leida Kaug-Idas, Siberis, Kaukaasias, Krimmis, Volga jõgikonnas jm [Pallo 1897; Nigol 1918; Korb, Peebo 1995; Korb 1999]. Euroopa mastaabis võib eestlaste väljarännet pidada silmatorkavalt intensiivseks, hinnangute kohaselt ulatus väljaspool rahvusruumi, mujal Vene impeeriumi maa-alal elavate eestlaste arv ligikaudu 200 tuhandeni, mis moodustas ligikaudu 15-17 protsenti I maailmasõja eelsest eestlaste koguarvust [Katus 1990].

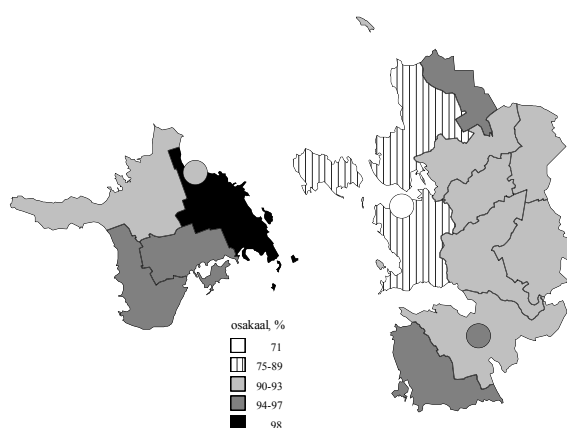
Möödunud aastasaja keskpaigaks olukord teiseses ja rahvastikuarengu seaduspärane kulg pööras rändevahetuse suuna XIX sajandi lõpuga võrreldes vastupidiseks. Varase demograafilise ülemineku tõttu oli Eesti selleks ajaks oma väljarändepotentsiaali ammendanud ning juba 1930 aastatel võis täheldada esimesi märke algavast sisserändest, seevastu Venemaal rändepotentsiaali kõrgpunkti sõjajärgsetel aastatel just saabus [Vishnevski, Volkov 1983; Andreev, Darski, Harkova 1998]. Rändepotentsiaali kõrgtase Venemaal ja teistes slaavi vabariikides langes parasjagu kokku Baltimaade annekteerimisega ning uus geopoliitiline olukord lõi soodsad tingimused selle potentsiaali realiseerumiseks uute läänekolooniate suunas. Protsessi tugevdas rände lähte- ja sihtpiirkonna rahvaarvu kahe suurusjärguni ulatuv erisus, Eestit Venemaast lahutava riigipiiri *de facto* äralangemine, suur rahvastikukadu sõja- ja sellele järgnenud sotsiaalse ümberkorralduse käigus, samuti riiklikul tasandil viljeldud venestamispoliitika.

Objektiivsete ja subjektiivsete tegurite kokkulangemise tulemuseks oli üliarvuka välispäritolu rahvastiku kujunemine Eestis, milline asjaolu tõuseb teiste sarnase demograafilise arengujärguga Euroopa riikide taustal jõuliselt esile, kuigi tegemist on samuti tuntud immigratsioonimaadega. Käsitlusperioodi lõpetava rahvaloenduse kohaselt moodustasid välissündinud 26 protsenti Eesti kogurahvastikust, koos teise põlvkonnaga ulatub välispäritolu rahvastiku osakaal koguni kahe viiendikuni [Katus, Puur, Sakkeus 2002]. Kõnealused suhtarvud on Euroopa maade hulgas rekordilised, ühtlasi kõrgeimad ka endise NLiidu riikide seas [Council of Europe 2001]. Lisades sellele sisserännanud rahvastiku laiaulatuslikust päritoluareaalist tuleneva seesmise heterogeensuse, ebahütlase ruumilise paigutuse ning okupatsioonist tingitud põliseskkonna nõrgestatuse, saab selgeks mittepõlisrahvastikuga seotud probleemipuntra keerukus ning kiiretele lahendustele rajatud lootuste naiivsus.

Käesoleva kogumiku arvtabelites on rahvastiku põlisust käsitletud riigi- ja välissündinu tunnuse kaudu, mis kätkeb esimese põlve sisserändajaid. Samuti nagu rände puhul on kummagi maakonna rahvastikupilt põlisuse seisukohast küllalt erinev. Hiiumaa paistab Eesti üldtaustal silma välispäritolu rahvastiku kõige madalama suhtarvuga, välissündinute osakaal saarel piirdus käsitlusperioodi lõpul 5.1 protsendiga. Kuigi ka Läänemaal jäi vastav suhtarv allapoole riigikeskmist, moodustasid välissündinud maakonna kogurahvastikust peaaegu viiendiku (18.4 protsenti). Osundatud proportsiooniga asus maakond üleriigilises pingereas viiendal kohal, Valgamaa järel ning Tartumaa ees. Päritolugeograafia kinnitab Läänemaale saabunud sisserändajate kogumi tugevat heterogeensust — Eesti lähialadelt, Baltimaadest ning Ingeri, Pihkva ja Karjala aladelt pärineb kokku vähem kui veerand välissündinutest. Tasub tähele panna, et näiteks Kesk-Aasia vabariikidest pärit rahvastikuosa ületas Lätis ja Leedus sündinute arvu ligi poolteisekordselt. Kuigi Hiiumaal on sisserännanute suhtarv kogurahvastikus palju väiksem, avaldub seal sama suundumus vaat et teravamini — lähialadelt pärit isikud moodustavad välissündinute koguhulgast vaid viiendiku. Osundatud arvud on kujukaks tunnistuseks sellest, et Eestisse suundunud rändevõgude suure mahu

Riigisündinud rahvastik

Hiiumaa ja Läänemaa 1989

säilimine läbi nelja sõjajärgse aastakümne oli võimalik vaid tänu rändetagamaa laiendamisele geograafiliselt järjest kaugemate piirkondadeni, kus migratsioonipotentsiaal tänu demograafilise ülemineku hilisemale ajastusele püsis kauem.

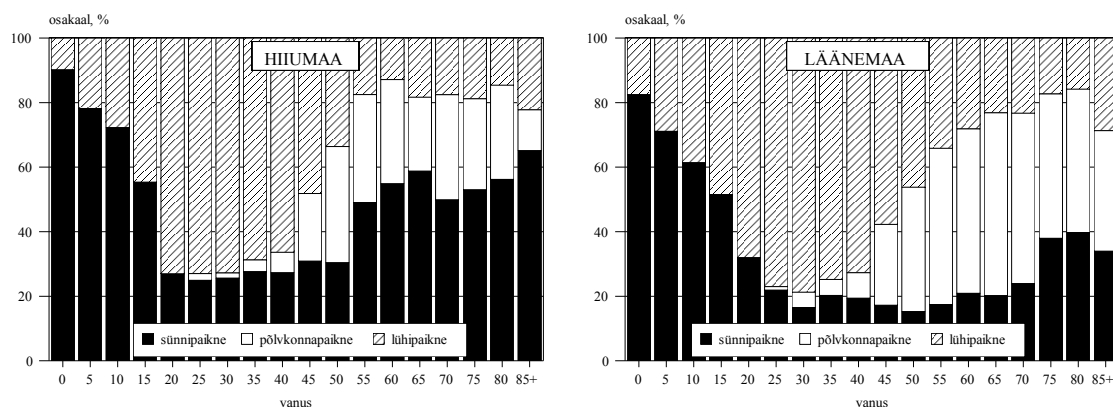
Juuresolev teemakaart esitab rahvastiku põlisuskoostise variatsiooni Hiiu- ja Läänemaa haldusüksustes. Mõlema maakonna puhul on riigisündinute osakaal valdades kõrgem kui linnades. Hiiumaal on põlisrahvastiku suhtarv kõrgeim Pühalepa vallas (98.5 protsenti). Huvitav on lisada, et Eesti enam kui kahesaja omavalitsuse hulgas näitas rahvaloendus veel kõrgemat põlisrahvastiku osakaalu vaid Kihnu saarel. Emmastes ja Käinas ulatus riigisündinute suhtarv ligi 97 protsendini, mõnevõrra madalam oli see Laukal. Läänemaa valdades jäi riigisündinute osakaal keskmisena allapoole 90 protsendi piiri, kuid see madalam tase oli põhjustatud peamiselt kahe valla, Ridala ja Pürksi poolt. Neis valdades oli riigisündinute osakaal langenud kolme neljandiku lähedale, mis on sarnane pigem maakonnapealinnale. Keskmisest madalamat põlisrahvastiku suhtarvu võis täheldada veel ka Vormsi saarel, kuid saare väikese rahvaarvu tõttu polnud sellel maakonnakeskmisele märkimisväärset mõju. Kõigis ülejäänud Läänemaa valdades moodustasid riigisündinud üle üheksa kümnendiku rahvast.

Põlisusele lisaks mõõdab rahvastiku sünni- ja elukoha seost ka paiksus. Kuivõrd enamus inimesi on oma elu jooksul mingil põhjusel ikka elukohta vahetanud, moodustavad ühes ja samas paigas sünnist saati elanud inimesed rahvastikus tavaliselt vähemuse. Vanusrühmiti on sünnipaikseid tüüpiliselt kõige vähem 20-30 aastaste hulgas, keda iseloomustab suhteliselt kõrge rändeaktiivsus õpingute, peremoodustuse, töötöingute ning muude asjaolude tõttu. Vanemate eärühmade sünnipaiksus suureneb, peegeldades rahvastiku ruumilise liikumuse põlvkondlikku kasvutrendi, aga ka naasevrände mõju. Kuivõrd põlvkonnapaiksus eeldab pikemaajalist asumist väljaspool sünnikohta, saab asjaomane rahvastikurühm kujuneda eelkõige keskealise ja vanema rahvastiku hulgas, lühipaiksete kontsentratsioon seevastu on aga tüüpiliselt suurim nooremaeliste täiskasvanute hulgas moodustades selge enamuse.

Võrreldes Hiiu- ja Läänemaa rahvastiku paiksuskoostist tuleb erisus selgesti esile, mis eelkõige puudutab sünnipaiksete ja põlvkonnapaiksete omavahelist proportsiooni eakas rahvastikus. Nii paistab Hiiumaa silma sünnipaiksete kõrge osakaalu poolest — vanemaeliste seas ületab sünnist saadik ühes ja samas paigas elanud rahvastiku osakaal ülejäänud paiksusrühmi koosvõetuna. Eakate tähelepanuväärselt kõrge sünnipaiksus avaldub ka üldnäitajates, sünnipaiksete suhtarvu poolest kogurahvastikus (48 protsenti) hoiab Hiiumaa üleriigilises pingereas Võru- ja Saaremaa järel kolmandat positsiooni. Läänemaal seevastu piirdub sünnipaikse rahvastiku osakaal vaid 35 protsendiga, millest madalamat ei leidu üheski teises Eesti piirkonnas. Teiste maakondadega võrreldes annab see tunnistust siserände kõrgest intensiivsusest kahe-kolmekümne aasta eest. Täna liigituvad tollased elukohavahetajad juba põlvkonnapaikse rahvastiku hulka.

Rahvastiku paiksus

Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Ootuspäraselt toob andmestik esile paiksuskoostise tugeva erisuse ühelt poolt käsitusperioodi jooksul tublisti kasvanud linnasulate ning teisalt rahvast loovutanud valdade vahel. Haapsalus, Kärđlas ja Lihulas piirdub sünnipärase linlaste osakaal üksteise suhtes üsna sarnaselt 33-37 protsendiga. Kõigis Hiiumaa valdades moodustasid sünnipaiksed enamuse, Emmastes ja Käinas küündis nende osakaal koguni 57 protsendini. Samas ei leidunud Läänemaal ühtegi sünnipaikse rahvastiku enamusega valda. Rahvastiku eriti madala paiksuse poolest tõusid teiste hulgast esile Kullamaa, Risti ja Vormsi, kus sünnipaiksete osakaal piirdus vaevalt veerandiga kogurahvastikust. Vormsi puhul on selle põhjuseks muidugi saare põlisrahva lahkumine sõjakeerises, Kullamaa puhul suurendab mittepäikse rahvastiku osakaalu üleriigilise teeninduspiirkonnaga hooldekodu. Rahvastikutunnusele omase vanussõltuvuse tõttu seletub suur osa ülejäänud piirkondlikest paiksuserisustest vanuskoostisega.

1.6. Rahvastiku vananemine

Sündimus, suremus ja ränne kujundavad koostoimes rahvastiku vanuskoostise, mis modernse taastetüübi juures akumuleerib vähemalt seitsme-kaheksa eelneva aastakümne arengu. Sündimustase määrab terveks inimeaks ette järjestikuste kohortide omavahelised proportsioonid, mida saab märkimisväärselt mõjutada üksnes sõda või muu ühiskondlik katastroof. Niisuguse järjepidevuse tõttu avaldavad näiteks tänased protsessid käsitusalauste maakondade rahvastikuarengule otsest mõju veel ka äsja alanud sajandi lõpupoolel. Olgu muude sotsiaalprotsessidega võrreldes väga inertne, pikemas ajaperspektiivis rahvastiku vanuskoostis siiski muutub. Koostise teisenemine allub seejuures kindlatele seaduspärasustele, mille toime osutub aga põhjus-tagajärje ajalise lahutatuse tõttu mõnikord raskesti hoomatavaks.

Vanuskoostise pöördumatu teisenemine, mida tuntakse rahvastikuvananemisenä, seondub demograafilise ülemineku ja modernse taastetüübi kinnistumisega. Selle protsessi käigus saab põhimõtteliselt uue ilme laste, täiskasvanute ning vanavanemate arvuline vahekord, mistõttu võib protsessi kvantitatiivselt määratleda vanurite, tavapäraselt 60- või 65-aastaste ja eakamate inimeste osakaalu ning üldise rahvastikuvanuse suurenemise kaudu. Kuivõrd peremoodustus, õpingud, töö, pensionileiirdumine, sotsiaalne toetäve, laiemalt võttes inimese sotsiaalne roll ja koht ühiskonnas tervikuna on kindlas vanussõltuvuses, omandab rahvastiku vanuskoostis ja selle muutus puhtdemograafilisest hoopis laiemä tähenduse. Ühiskonna edukäigu tähelepanuväärse ilminguna loob kaasaegsele rahvastikutaastele vastav vanusjäotus ning individuaalse elutsükli raamide avardumine uusi võimalusi, teisalt tekitab seesama jäotus ka tundmatuid asetusi, mille käsitlemiseks ühiskonnal varasem kogemus puudub. Ütlematagi on selge, et vananemisprotsessi süvenedes tärkab vajadus omä innovaatilist ühiskonnäpoliitikat, mis äitaks erinevaid eluvaldkondi kohandada rahvastikuarengu uue tasakaaluga [Katus *et al* 1999].

Eestis ulatub rahvastikuvananemise algus tagasi XIX sajandi keskpäika, mil sündimus ja suremus, alguses pikkamööda ja siis kiirenevas tempos, kahanema hakkasid. Demograafilise ülemineku varase äjastuse tõttu toimusid küllalt suured muutused rahvastiku vanusjäotuses juba ülemöödunud sajandi lõpupoolel ning möödunud sajandi alguskümnenditel [Katus 1997b]. Rahvastikuvananemise tempolt jäid sellal ühe maakonna moodustanud Hiiu- ja Läänemää küllalt riigikeskmise lähedale. Kahe maailmasõja vahelisel iseseisvusajal võib tollase Läänemää rahvastikku pidada Eesti üldtäustal küllalt eakaks — 1922 aasta rahvaloendus näitas vanurrahvastiku (60+) suhtarvaks maakonnas 14.2 protsenti. Huvitav on märkida, et vanuriosakaalult oli Läänemääst eespool üksnes modernse rahvastikutaaste pioneerpiirkonnana tuntud Viljäandimää. Teise Eesti Vabariigis toimunud rahvaloenduse äjaks (1934) aastaks oli see kasvanud 15.5 protsendini ning järgnenud aastate vältel vananemistrend jätkus.

Esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) fikseeris vanuriosakaaluks Hiiumää 20.8 protsenti ning Läänemää 18.4 protsenti. Riigikeskmistest vananemisnäitajatest, mis suurearvulise sisserände

toimel 1940 ja 1950 aastatel koguni tagurpidi liikusid, oli erisus sõjaeelsega koguni kasvanud. Samas väärib tähelepanu maakondade omavahelise asendi teisenemine — demograafilise ülemineku ajal pisut tahapoole jäänud Hiiumaa läks rahvastiku vananemisastmelt Läänemaast mööda. Eakate suhtarvu järjepidev tõus kestis mõlemas maakonnas 1960 aastate lõpuni, ühtlusarvutatud aegrea kohaselt saavutas vanurrahvastiku osakaal maksimumi 1970 aastate alguseks. Hiiumaal ulatus vanuriosakaal sel perioodil kuni 23 protsendini, Läänemaal jäi maksimum maakonda saabunud sisserändajate toel kolme protsendipunkti võrra madalamaks [EKDK/EKMI 1994a; 1994b]. Huvitav on lisada, et Hiiumaal pöördus laste ja vanurite arvuline suhe neil aastatel esmakordselt vanurrahvastiku kasuks. Rahvastikuarengu vaatenurgast seisis osundatud kõrgpunkti taga demograafilise ülemineku kõrgajal — XIX ja XX sajandi vahetuse paiku — sündinud suurearvulise rahvastikupõlvkonna jõudmine vanuriikka.

Samal põhjusel, peegeldades möödunud sajandi paaril alguskümnendil kiiresti langenud sündimustrendi ja vastavate kohortide arvulist kahanemist, asendus vananemistrend 1970 aastate teisel poolel ja 1980 aastatel aeglase noorenemisega: Eriti jõuliseks osutus taoline suundumus Hiiumaal, kus vanuriosakaalu langus jätkus kuni käsitusperioodi lõpuni välja. Nõnda moodustasid eakad saare rahvastikust 1980 aastate lõpul vaid kuuendiku, mis on üsna lähedane Teise maailmasõja eel valitsenud demograafilisele proportsioonile. Absoluutarvuliselt elas 60-aastasi ja vanemaid Hiiumaal ühtlusarvutusega kaetud perioodi lõpul 1800 ringis, neist kolmandik oli ületanud 75 eluaasta piiri, kust alates sageneb vajadus toimetulekuabi järele. Laste suhtarv ulatus Hiiumaal samal ajal 25 protsendini ning tööealiste osakaal peaaegu 60 protsendini. Läänemaa puhul peatus rahvastiku ajutine noorenemistrend veidi varem ning 1980 aastaid võib iseloomustada vanuskoostise seisukohalt kui stabiilsusperioodi. Jõudsa noorenemise tõttu Hiiumaal kahe maakonna vananemisnäitajad praktiliselt võrdsustusid.

Käsitusperioodi lõpul paistsid mõlemad maakonnad Eesti üldtaustal silma vanuskoostise keskmisest suurema nooruslikkuse poolest. Laste osakaalult hoidis Hiiumaa esikohta, olles ühtlasi ainsaks maakonnaks, kus asjaomane suhtarv veerandini küündis. Protsendipunkti võrra madalama suhtarvuga kuulus Läänemaale kolmas positsioon, kuigi vahe järgnevatega pole suur. Sama kinnitab ka eakate osakaalu võrdlus — veel väiksema eakate suhtarvu kui Hiiu- ja Läänemaal võis leida Harjus ja Ida-Virus, mis on olnud Eestisse suunduva sisserände kaheks peamiseks sihtalaks. Kuivõrd kõrgem laste osakaal tasakaalustas madalamat vanurite suhtarvu, ei kerki kumbki maakond tööealiste osakaalu ning demograafilise hõivekoormuse poolest nii tugevasti esile. Kokkuvõttes võib Hiiu- ja Läänemaa rahvastiku vananemisarengu seisukohalt tõdeda asendimuutust käsitusperioodi kahe viimase kümnendi vältel — varem suhteliselt eakama rahvastiku poolest silma paistnud maakondi iseloomustab nüüd pigem vastupidine joon. Täna väljendub vanuskoostise nooruslikkus suhteliselt suurearvuliste põlvkondade noorukiikka jõudmises, mis eeldab tõsise tähelepanu pööramist piirkondlikele õpioludele ning töövõimalustele.

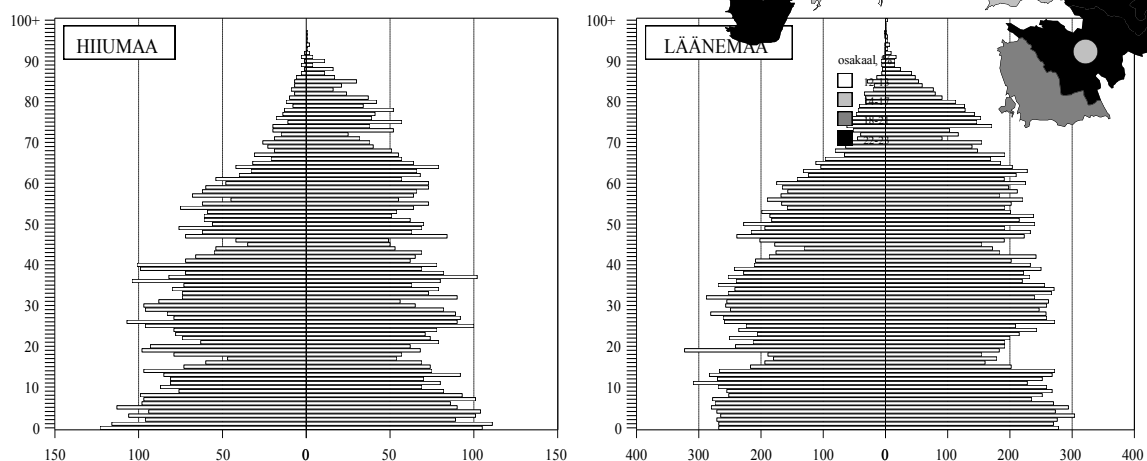
Juuresolev kaksikjoonis esitab Hiiumaa ja Läänemaa rahvastiku vanuspuu käsitusperioodi lõpu seisuga, millel on kokkuvõtlikult kajastunud maakonna demograafilise arengu pöördepunktid eelmise sajandi algusest alates. Selgesti märgatava tühikuna kajastub puu ülaosas Esimese maailmasõja ja Vabadussõjaaegne sündimuse madalseis. Ootuspäraselt järgneb uus lünk püramiidis parasjagu põlvkonnapikkuse sammuga, esitades niiviisi varasema tühiku demograafilist kaja. Pealegi aitas seda omajagu süvendada sattumine Teise maailmasõja järelaastaile, mil uus võim leidis osa kohalikku rahvast (ja muidugi nende järeltulijad) ühiskonda sobimatu olevat. Seda võib pidada üheks tõenäoliseks põhjuseks, miks Eesti ei kogenud teiste demograafiliselt võrreldavate riikidega sarnast beebibuumi, kuigi sellekohased märgid olid 1930 aastate lõpul — ja vene esimese okupatsiooniaasta seisaku järel veel ka sõja-aastatel — sarnaselt Prantsusmaa, Rootsi ja Shveitsiga omajagu selged [Katus 2000b]. Tunnistusest taastetasemest pisut kõrgemal püsinud sündimusest on nii Hiiu- kui Läänemaa vanuspuu keskkohast allapoole pigem laieneva kui kitseneva kujuga. Puu teatav ahenemine kahekümnenda eluaasta ümbruses seostub eeskätt õppimisega väljaspool maakonda, mis pikka aega on olnud üheks peamiseks noorema rahva lahkumise kanaliks.

Rahvastiku vanuspuu ülaosa tugev asümmeetria viitab veelkord eluea väga tugevale soerisusele. Vastsündinute hulgas tavapärase poisslaste ülekaal — ümmarguselt 105 poissi saja tüdruku kohta — asendub juba kolmekümnendates eluaastates sugupoolte tasakaaluga, mispeale hakkab samm-sammult ilmet võtma vastupidine suhe. Silmnähtavaks muutub soodisproportsioon viiekümnete hulgas, kuuekümneste seas ületab naiste suhtarv meeste oma juba ligi kahekordselt. Mõlema maakonna puhul torkab omapärasusena silma soosuhte “jõnks” kahekümnendate eluaastate künnisel. Vastupidiselt normipärasele neis earühmades meesülekaal suureneb, ulatudes Läänemaa puhul koguni 25 protsendini. Mõistagi seisab taolise hälbe taga arvuka võõrväe kohalviibimine.

Rahvastikuvananemise maakonnasisese ebahütluse osas võib tõdeda linna- ja maarahvastiku vanuskoostise püsivat erisust läbi käsitlusperioodi. Selle põhjuseks on olnud linnastumisprotsessi suhteliselt kiire kulg, mis teadolevalt kontsentreerib linnasuladesse just nooremat rahvast. Nii näitas 1959 aasta rahvaloendus Kärkla rahvastiku vanuriosakaaluks 11.4 protsenti ning sõjajärgselt aleviõigused ja mõneks aastaks ka rajoonikeskuse staatuse omandanud Lihulas vaid 10.4 protsenti. Maakonna ainsas ajaloolises linnas oli vastav näitarv vaid pisut kõrgem (13.1 protsenti). Hiiu- ja Läänemaa maarahvastikus oli vanurrahvastiku proportsioon samal ajal pea kaks korda kõrgem. Huvitav on siinkohal märkida, et enne Teist maailmasõda oli vahекord vastupidine: mõlemad tollasel Läänemaal paiknenud linnasulad, Haapsalu ja Kärkla, edestasid vananemisastmelt vallarahvastikku. Kogumiku käsitlusperioodi juurde tagasi tulles, kõige tugevama väljenduseni jõudis linna- ja maarahvastiku vanuskoostise erisus seitsmekümnendate aastate algul, kui suurearvulised XIX ja XX sajandi vahetusel ilmavalgust näinud põlvkonnad vanuriikka jõudsid. Käsitlusperioodi lõpupoole hakkas see järkjärguliselt ühtlustuma, samasuunalise trendi jätkumine on tänaseks viinud linna- ja

Vanurrahvastiku osakaal
Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Rahvastiku van
Hiiumaa ja Läänemaa 1989

maarahvastiku vananemisastme praktilise võrdsustumiseni nii Hiiu- kui Läänemaal.

Vanuriosakaalu teemakaart toob esile rahvastiku lahkneva vananemisastmega valdade küllalt selge ruumilise mustrit Läänemaal. Kõige noorema vanuskoostisega rahvastik iseloomustas kahte Haapsalu linnaga külgnevat valda, Ridalat ja Taeblat. Neist viimases piirdus eakate osakaal vaid 12.4 protsendiga, mis kogumiku käsitlusperioodi lõpul oli ühtlasi madalaim näit Läänemaa omavalitsusüksuste seas. Keskusest eemale liikudes vanuriosakaal reeglina suurenes ning enamikus valdades varieerus eakate suhtarv küllalt kitsas vahemikus 22-23 protsendi piirimail. Ootuspäraselt leiab kõrgeima vanuriosakaalu Kullamaal (23.9 protsenti). Osundatud tasemest veidi madalam oli

rahvastiku vananemisaste kolmes vallas, Hanilas, Nõval ja Vormsil. Hiiumaa valdadest oli enim vanemaealisi Emmastes (22.8 protsenti), teistest mõnevõrra nooruslikuma ilme poolest paistis aga silma viimase naabriks olev Käina vald, kus eakad moodustasid 15.8 protsenti rahvastikust. Lisateavet piirkondliku rahvastikuvananemise kohta leiab asjahuviline Eesti Vanuriuuringu väljaandest [EKDK 1995b].

Möödunud kümnendi rahvastikumuutustest on Eesti ning ka Hiiu- ja Läänemaa vanuskoostisse kõige sügavama jälje jätnud kahtlemata sündimuse äkklangus. Mõneti paradoksaalselt on selle tulemuseks lühiperspektiivis olnud vanuriosakaalu langus, kuid liikudes järk-järgult läbi ühiskonnastruktuuride, sunnib terav laine põlvkondade arvukuses keskmises ja pikas perspektiivis kogu ühiskonda endaga üha tõsisemalt arvestama.

1.7. Rahvus ja keel

Rahvustunne on määratud etnokultuurilise ja üldistavalt kogu vaimuelu sarnasuse ja terviklikkusega asjaomast (enese)identiteeti kandvas rahvastikus. Rahvuse määramisel ühise kultuuri kaudu tuleb tähele panna, et sotsiaalse nähtusena on kultuur küllalt keerukas ja mitmeplaaneline, pealegi ajas muutuv ning seetõttu tänapäeval sisult hoopis teistsugune kui näiteks sada või kolmsada aastat tagasi [Jansen 1999]. Arusaadavalt teeb rahvuse mõiste taoline tagapõhi tema teadusliku käsitluse ja mõõtmise keerukaks, tuleks ju n-ö objektiivseks hinnanguks koguda lõpmata hulk mitmesugust kultuuri- ja vaimuelu puudutavat teavet ning see siis sobiva mudeli abil tervikuks agregeerida. Siiski pakub rahvuse üldarusaadavus, ka näiteks kirjaoskamatu inimese seisukohalt, selle ülesande lahendamiseks sootuks lihtsama viisi — rahvuse defineerimise individuaalse enesemääratluse kaudu, millist võtet ongi praktikas laialdaselt rakendatud.

Viimastel aastakümnetel on siiski selgunud, et etnokultuurilise sideme esinemisel mitme rahvusrühmaga üheaegselt ei pruugi rahvuse enesemääratlus olla mõõtmisel enam piisav. Rahvastikuarengu vaatenurgast on taolise olukorra sagenemist Euroopa riikides tinginud eeskätt väljarände asendumine sisserändega pärast Teist maailmasõda ning välispäritolu rahvastike kujunemine. Tänapäevastes oludes on rahvuskuuluvuse määramine vaid ühe tunnuse, individuaalse enesemääratluse alusel, teinud läbi edasiarenduse laiema tunnuskompleksi kaasamise suunas. Euroopa Liidu maades (tegelikult Euroopa Nõukogu kaudu kogu nn Euroopa regioonis) on kasutusel lähenemisviis, mis leidis riikide konsensusliku heakskiidu vähemusrahvuste arengut 1910–1995 käsitleva *PO-S-MIN* võrdlusuuringu raames [Haug, Compton, Courbage 1999-2001]. See käsitlusviis määrab rahvuse viie üksteist täiendava üksiktunnuse kaudu: põlisus ehk isiku ja tema (vana)vanemate sünnimaa, rahvuse individuaalne enesemääratlus, emakeel ja/või tavakeel, usukuuluvus ja kodakondsus. Üksteist täiendades toovad neli esimest tunnust välja Euroopa eri maade rahvusrühmade kõige olulisemad tunnusjooned, kodakondsus on vormilis-juriidilise isikutunnusena lisatud mõne riigi omaaegse andmekorralduse tõttu.

Euroopa Rahvastikukomitee rahvusdefiniitsioon toetub selgepiirilisele arusaamale, et oma ajaloolisel kodumaal elavaid rahvusi — nii enamus- kui vähemusrahvusi — iseloomustab küllalt selgepiiriline sotsiaaldemograafiline areng, võrreldes ühe või teise (hilis)rände tulemusel moodustunud rühmaga. Eesti rahvastikuareng, kus emigratsioon asendus immigratsiooniga juba rohkem kui poole sajandi eest, nõuab seda enam tänapäevase rahvuskontseptsiooni rakendamist, eelduseks kõigi nimetatud viie rahvastikutunnuse teave. Eesti puhul on nõuetekohane teave olemas sõjaeelse iseseisvusaja piires, paraku aga mitte nõukoguperioodi kohta: sõjajärgselt jäi asjakohasest tunnuskomplektist ainsana läbivalt kasutusele enesemääratlus, osaliselt fikseeriti ka emakeel. Sünnikoha (erandiks vahetult enne NLiidu lagunemist ning seevõrra juba vabamates oludes läbi viidud 1989 aasta rahvaloendus) ja usu kohta teavet ei kogutud. Kahe Eestis või lähiruumis ajaloolist järjepidevust omava vähemusrahvuse, eestivenelaste ja ingerlaste kohta täitis poolsajandilise andmetühiku rahvusvaheliselt kokkulepitud definiitsiooni alusel Põlisusuuring [Katus, Puur, Sakkeus

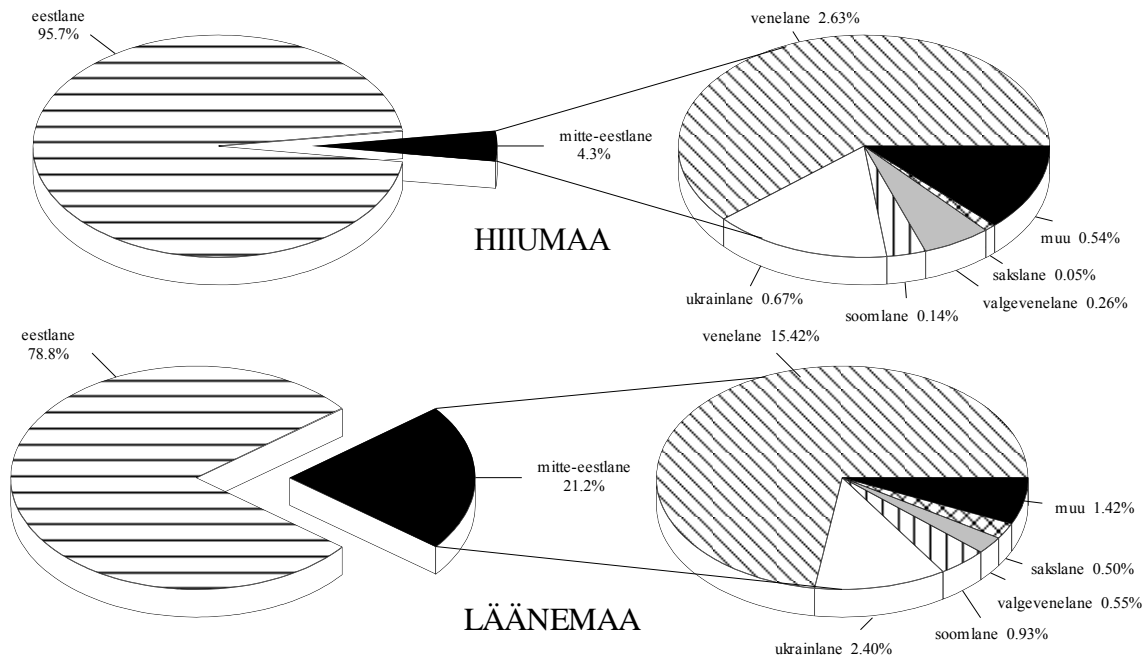
2000]. Kuigi osundatud töö tõi esile märkimisväärse lahknevuse kahe käsitluse vahel, piirdub alljärgnev esitus piirkondlikult ainsana kasutada oleva enesemääratlusliku informatsiooniga.

Hiiu- ja Läänemaad on sõjajärgne sisseränne puudutanud riigikeskmisega võrreldes suhteliselt vähem, eriti kehtib see muidugi mandri-Eestist piirirezhiimiga eraldatud Hiiumaa kohta. Esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) andis seal mitte-eestlaste arvuks seitsesada, millele suhtväljenduses vastas pisut alla seitsme protsendi rahvastikust. Vastupidiselt üldisele suundumusele võis kuuekümnendatel aastatel täheldada koguni Hiiumaa mitte-eestlaskonna kahanemist, isegi kolmandiku võrra. Kogumiku arvtabelite järgi oli saarel asuvate mitte-eestlaste koguarv langenud kümnendi alguseks nelja ja poolesajani ehk 4.5 protsendini. Mõistagi oli selle põhjuseks mitte rahvastikuprotsessid, vaid NLiidu läänepiiri valvanud militaarkontingendi kärpimine. 1970 ja 1980 aastateks jäi osundatud arvukus väiksemate kõikumistega püsima — käsitlusperioodi lõpetav rahvaloendus fikseeris mitte-eestlaste arvuks saarel veidi alla viiesaja (4.3 protsenti rahvastikust). Rahvuskooitise niivõrd kõrge homogeensusega asub Hiiumaa muidugi maakondade pingerea tipus, Saaremaa ja Põlvamaa ees. Sarnaselt riigikeskmisele moodustasid ka Hiiumaal eestlaste järel suurima rahvusrühma venelased — nimelt 2.6 protsenti —, kuigi mitte-eestlaste koguarvust langes nende arvele kolm viiendikku. Venelastele järgnesid suuruselt ukrainlased (0.7 protsenti) ja valgevenelased (0.3 protsenti). Muude rahvuste suhtarv koosvõetuna piirdus 0.4 protsendiga, üksiklasi arvestades oli saarel esindatud ligi kolmkümmend erinevat rahvakildu.

Hiiumaaga võrreldes on Läänemaa rahvastikukoostis sõlтеаastail oluliselt teisenenud. Enne Teist maailmasõda andsid maakonnale värvi rannarootslased, kes olid ajaloolaste hinnangul Eesti rannikule saabunud juba XIII-XIV sajandil [Blumfeldt 1961; Palli 1996]. Esialgu piirdus rootsi asustus ranniku lähedal asuvate saartega, asustuse mandrile levikut kiirendas eestlaste depopulatsioon Jüriöö ülestõusu lüüasaamise järel. Muidugi on tarvis tähele panna, et näiteks kasvõi Noarootsi oli tol ajal rohkem saar, mis alles hiljem mandriga liitus üldise maapinna tõusu tagajärel. Igatahes oli ja jäi Eesti maakondade seas just Läänemaa rannarootslaste peamiseks asualaks.

1934 aasta rahvaloenduse kohaselt paiknes Läänemaal 70 protsenti seitsme ja poole tuhande suuruselt eestirootsi vähemusrahvast ning maakonna kogurahvastikus tõusis rootslaste osakaal 7.1 protsendini. Läänemaa piires olid rootslased koondunud peamiselt Vormsile ja Noarootsi, kus nad moodustasid kompaktse asualaga enamuskogukonna. Huvitav on märkida, et just sel põhjusel polnud rannarootslastel tarvis taotleda kultuurautonoomia seaduse poolt ettenähtud ametlikku vähemusrahvuse statuuti, kuivõrd oma hariduslikke ja kultuurilisi eesmärke said nad teostada veel edukamalt kohaliku omavalitsuse kaudu. Vähemusrahvuse statuuti läks neil tarvis õigupoolest alles siis, kui Eesti Vabariik oli *de facto* lakanud eksisteerimast — asjakohased nimestikud olid aluseks rannarootslaste ametlikul lahkumisel emamaale, mis korraldus teise vene okupatsiooni eelõhtul 1944. Nii jäi Eestisse vaid mõnisada rootslast, suuremas osas naasnud pärast Siberi-vintsutusi või sunniviisilist punaväes teenimist.

Rahvastiku rahvuskoostis Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Rootslaste lahkumise järel koosnes Läänemaa rahvastik peaaegu sajaprotsendiliselt eestlastest, kuid taoline olukord ei jäänud püsima kauaks. 1959 aasta loenduse kohaselt moodustasid mitte-eestlased maakonnas juba peaaegu kümnendiku, erinevalt Hiiumaast nende suhtarv 1960 aastatel kahekordistus. Kahel järgneval kümnendil taoline proportsioon põhijoontes säilis ning kogumiku käsitlusperioodil oli mitte-eestlasi kokku 21.2 protsenti maakonna kogurahvastikus ehk absoluutarvuliselt veidi üle seitsme tuhande inimese. Kuigi asjaomane näitaja jääb riigikeskmisest ligikaudu kaks korda allapoole, hoiab Läänemaa maakondade pingereas suhteliselt kõrget kuendat positsiooni, Tartu- ja Valgamaa järel ning Pärnumaa ees. Nagu mujalgi Eestis, moodustasid ka Läänemaal mitte-eestlaste suurima rühma venelased — kogurahvastikus oli neid 15.4 protsenti, absoluutarvuliselt üle viie tuhande. Osakaalult järgnesid ukrainlased (2.4), soomlased (0.9) ning valgevenelased (0.5) ja sakslased (0.5), kõiki nimetatud rahvusi elas maakonnas üle saja isiku. Kuigi veneaegse loenduse rahvusliigitus paraku rootslasi omaette rühmana välja ei toonud, võib nende arvuks käsitlusperioodi lõpul hinnata ca 80-90 inimest (0.4 protsenti). Muude rahvuste suhtarv koosvõetuna jäi ühe protsendi piiridesse, üksiklasi arvestades võis Läänemaal kohata ligi viitkümmet erinevat rahvakildu, mis osutab märkimisväärsele etnilisele kirevusele.

Mitte-eestlaste vanuskoostis reedab mõlemas käsitlusaluses maakonnas selgesti rühma rändelist päritolu — nagu mujalgi, on mitte-eestlastele tunnuslik tugev ebahühtlus lähestikuste põlvkonnaarvude vahel ning mõistagi sellest johtuv ebastabiilsus. Hiiumaal lisandub sellele tugev militaarne komponent, mis vanuspuul avaldub kaugele välja ulatuva “oksana” ajateenistusealiste meeste kohal. Arvuliselt langeb nimetatud kontingendi arvele peaaegu pool Hiiumaal loendatud mitte-eesti meestest. Läänemaal pole sõjaväekontingendi olemasolu mitte-eestlaste suurema arvu tõttu maakonnas nii drastiliselt sedastatav, kuid haldusüksuste lõikes võib ometi leida üsna sarnaseid olukordi. Näiteks Haapsalus ulatus mitte-eestlaste suhtarv kolmandikuni, kuid meesrahvastiku ajateenistusealises rühmas moodustasid mitte-eestlased enamuse.

Enesemääratluse kõrval teiseks tähtsaks, Eesti oludes aga võib-olla koguni rahvastiku rahvuskoostist iseloomustavaks tunnuseks on emakeel. Hiiumaal oli käsitlusperioodi lõpul eesti keel emakeeleks 96.1 protsendil rahvastikust ning eestlaste kõrval oli eesti keel saanud emakeeleks pisut enam kui viiekümnele isikule. Vene keel oli emakeeleks kolmele protsendile ehk absoluutarvuliselt veidi vähem kui kolme- ja poolesajale inimesele, mis on maakonnas asunud venelaste arvust ligikaudu 50 võrra suurem. Mõned muud keelt nimetas emakeeleks kokku vähem kui sada isikut ehk

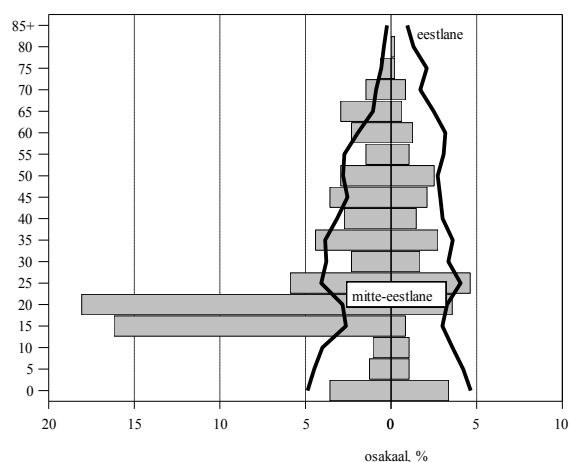
vähem kui üks protsent elanikkonnast, mida rahvastikupildi seisukohalt võib marginaalseks hinnata. Läänemaal jäi eesti emakeelega rahvastiku osakaal õige pisut allapoole nelja viiendikku. Vene keelt pidas emakeeleks 18 protsenti elanikkonnast, mis ületab kahe ja poole protsendipunkti võrra vene rahvusest isikute arvu. Muid keeli kõneles emakeelena 2.4 protsenti maakonna rahvastikust.

Ühiskonna sidususe seisukohalt väärib kindlasti omaette tähelepanu rahvastiku eesti keele oskus, mis teise keele valdamisena on rahvaloendusel fikseeritud ka kõigil mitte-eestlastel. Väga nõrgast riigikeskmisest eesti keele oskusest oli mitte-eestlaste asjaomane haridus nii Hiiu- kui Läänemaal küll mõnevõrra parem, kuid jättis ometi kõvasti soovida. Tähelepanuväärne on selles suhtes Hiiumaa asend, kus mitte-eestlased moodustasid küll vaevalt viis protsenti kogurahvastikust, kuid vaatamata sellele valdas neist eesti keelt, olgu emakeele või teise keelena, vähem kui kolmandik. Läänemaal oli mitte-eestlaste eesti keele oskus veelgi ahtam, seda evis vaid viiendik. Muidugi peegeldab see ühelt poolt vene keelele loodud soodusasendit NLiidus, kuid teisalt ilmneb kehvas keeleoskuses ka käsitlusalustes maakondades paiknenud militaarrahvastiku omapära, kelle saatuseks teenistuskäigu vältel oli perioodiliselt korduv ümberpaiknemine Sahhalinist Saaremaani. Arusaadavalt ei soosinud taoline olukord kohaliku keele õppimist. Kogumiku arvandmete tõlgendamisel tuleb siiski meeles pidada, et loendus tundis huvi üksnes kahe kõige paremini osatava nõukogurahva keele vastu, eesti keele oskamine näiteks kolmanda keelena ei ole seetõttu üldse kajastamist leidnud.

Piirkondlikult pole mitte-eestlased kummaski maakonnas ühtlaselt jaotunud. Hiiumaal võib mitte-eestlaste suurimat suhtarvu huvitaval kombel täheldada mitte pealinnas Kärdlas (6.6 protsenti), vaid saare lääne- ja loodeosa hõlmavas ning selle tõttu terasemat piirivalvamist nõudnud Lauka vallas (7 protsenti). Emmaste ja Käina asjakohaseid näitarve ületab osundatud tase ligi kolmekordselt. Kõige eestilikum ilme Hiiumaa valdades on Pühalepas, kus eestlaste suhtarv ulatub 99.2 protsendini. Sellest veel kõrgemat eestlaste osakaalu võis käsitlusperioodi lõpul kohata vaid kahes naabermaakonna Saaremaa omavalitsuses, Laimjalas ja Lümandal. Läänemaal asus suhtarvuliselt enim mitte-eestlasi Haapsalus (33.6 protsenti), valdadest iseloomustas pea samalaadne proportsioon ka Ridalat (30.7). Valdade keskmisest selgesti kõrgem oli mitte-eestlaste osakaal veel Pürksis (16.5), pisut kõrgem ka Vormsil (12.9). Kõige vähem oli mitte-eestlasi Hanilas (2.9) ja Lihula alevis (4.7), samuti Linnamäe (4.4) ja Nõva (4.7) vallas. Eranditult kõigis haldusüksustes moodustasid mitte-eestlaste suurima rühma venelased, kelle kõrval suuruselt järgmiseks olid reeglina ukrainlased, Kullamaal ja Linnamäel aga soomlased ning Pürksis — mis tänapäeval kannab taas Noarootsi nime — rootslased. Lõpetuseks tuleb muidugi lisada, et vene sõjaväe lahkumise järel on Hiiu- ja eriti Läänemaa rahvus- ja keelekoostis taas eestilikumaks saanud, kuid selle muutuse käsitlemine on juba mõne teise raamatu aines.

Rahvastiku soorahvuskoostis

Hiiumaa 1989

1.8. Haridus

Rahvastiku sotsiaalse palge iseloomustamisel on asendamatuks tunnusjooneks haridus, kõnekas ühtviisi nii rahulikul kui murrangulisel ajajärgul, mil enamikust sotsiaalse stratifikatsiooni näitajatest on vähe abi. Lisaks osalemisvõimalusele erinevatel ameti- ja tegevusaladel kujundab haridus inimese huve, vajadusi ja väärtushinnanguid, tegelikult ju suuremat osa põhimõttelist laadi sotsiaalseid valikuid. Pikaajaliste traditsioonide tõttu on haridus eesti rahva silmis olnud ühiskondliku edenemise mõõdupuuks, mis näib uuesti olevat

oma vahepeal devalveerunud tähendust taastamas. Teisalt kajastab rahvastiku hariduskoostis akumulieeritud inimkapitali, millest sõltub piirkondliku arengu, eelkõige täna aktuaalse majandussuure edukus.

Rahvastiku hariduskoostise üldistamiseks kasutatakse reeglina haridustaset, mis esitab kokkuvõtlikult õpingute tulemuse ning järgib oma loogikas liikumist madalamatelt kooliastmetelt kõrgematele. Nelja kogumikus esindatud loenduse andmeid võrreldes ilmneb ka Hiiu- ja Läänemaa rahvastiku haridustaseme pikaajaline tõusutrend. Tänapäeva mõõdupuuga võttes fikseeris esimene sõjajärgne loendus (1959) küllalt tagasihoidliku haridusseisundi. Hiiumaal piirdus keskkhariduse omandanud rahvastikuosa kuue protsendiga, kõrgkooli lõpetanute suhtarv oli sellest pea seitse korda madalam (0.9 protsenti). Läänemaal lähenes keskkhariduseni jõudnute suhtarv kümnendikuni kogurahvastikus, kõrgharitude osakaal ulatus 1.2 protsendini. Kolmel järgneval aastakümnel suurenes kõrgharitude osakaal viis-kuus korda, käsitlusperioodi lõpul elas Hiiumaal üle kuuesaja kõrgharidusega spetsialisti, Läänemaale jagus kõrgharitud kahe tuhande ringis. Praktiliselt sama kiire on olnud ka keskeri- ja üldkeskkhariduse omandanute arvu tõus. Absoluutarvuliselt ulatus keskeriõppeasutuse lõpetanute arv Hiiumaal pooleteise tuhandeni ning Läänemaal ligi viie tuhandeni, üldkeskkharidusega rahvastikku oli veidi rohkem. Tuleb siiski tähele panna, et haridustaseme pikka aega kestnud tõusule vaatamata oli mõlemas maakonnas käsitlusperioodi lõpul kõige arvukamaks, ehkki jõudsalt taanduvaks rühmaks endiselt alg- ja põhiharidusega rahvastik, kes moodustas kogurahvastikus ligemale poole. Samaks ajaks oli sisuliselt lõppenud alghariduseeta rahvastikurühma enam kui sajandipikkune vähenemistrend ning täna koosneb see rühm pea eranditult koolieelikutest ning algkooliõpilastest.

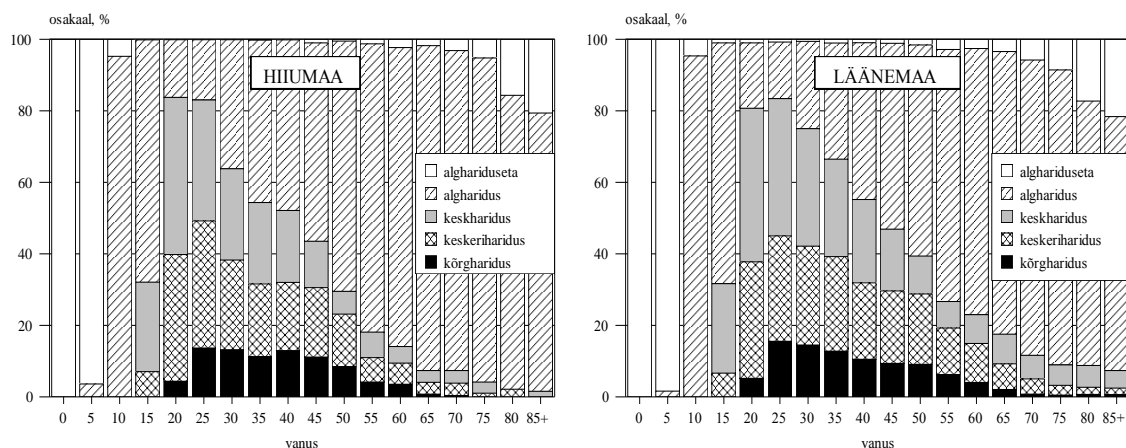
Eesti maakondade pingereas tuleb käsitluseluste maakondade rahvastiku haridustaset hinnata keskmiseks või madalapoolseks. Kõrgharidusrahvastiku osakaalult hoidis Läänemaa kuue protsendiga koguni neljandat positsiooni, Harju-, Tartu- ning Ida-Virumaa järel. Hiiumaa asetus on mõnevõrra tagasihoidlikum, eriti keskkharidusrahvastiku põhjal hinnates, millise osakaalu järgi kuulub Hiiumaale tagantpoolt kolmas koht, Põlvamaa ning Saaremaa ees. Siiski pole põhjust maakondadevahelist hariduserisust Eestis liialt rõhutada — peamine veelahe rahvastiku haridustasemes kulgeb ühelt poolt Harju- ja Tartumaa ning teisalt kõigi ülejäänud maakondade vahel. Variatsioon viimaste hulgas on võrdlemisi piiratud, näiteks kõrgharitude suhtarvu puhul ei ületa äärmuste vahe kaht protsendipunkti.

Rahvastiku haridustaseme kujunemisest ning selle muutusmehhanismist ettekujutuse saamiseks on mõistlik täiendada üldpilti põlvkondliku vaatenurgaga, mis teeb maakondade haridusarengu jälgitavaks XX sajandi alguskümnenditest saadik. Kohortperspektiivi rakendamiseks tuleb vaid kõrvaloleval joonisel asendada vanusskaala mõttes sünnipõlvkonnaga. Kõige eakamates andmestikuga hõlmatud sünnikohortides jäi algkool lõpetamata pisut enam kui viiendikul, mis Eesti üldtaustal kujutab keskmisest mõnevõrra kõrgemat taset [Reiman 1937]. Järgneva paari-kolme põlvkonna jooksul alghariduseeta rahvastikurühm vähenes kiiresti, taandudes Esimese maailmasõja järel ilmaletulnud kohortides juba marginaalseks nähtuseks. Osundatud kohortide haridustee langes Eesti iseseisvusaega ja nõnda peegeldab muutus ulatuslikku tööd ühtluskooli põhimõttest lähtuva hariduskorralduse ülesehitamisel, koolivõrgu väljaarendamisel ja koolikohustuse maksmapanekul. Siinkohal ei tohi unustada ka tasemerühmade piires toimunud nihkeid, mille tähendus võis kohati olla suuremgi kui alg-, kesk- ja kõrghariduse proportsiooni muutusel. Olgu viidatud kasvõi 1920 aastal vastuvõetud kooliseadusele, mis sätestas algselt kahe võõrkeele, ajaloo, maateaduse jt eriainetega õpetamist algkoolis [Põld 1926]. Kolmekümnendate aastate alguseks jõudis lõpule üleminek nelja-aastaselt kuueaastasele algkoolile, mida sisu poolest võib pidada üsna võrreldavaks hilisema põhiharidusega. Andmekorralduse vaatevinklist rõhutab haridustunnuse vormilise ja sisulise külje võimalik lahknevus taas ühtlusalustuste tarvidust pikemaajaliste trendide käsitluseeldusena.

Haridusarengu järgmisel etapil tõuseb kesksena esile alg- ja keskkhariduse vahekorra teisenemine. XX sajandi esimestes sünnikohortides piirdus üht või teist teed pidi keskkhariduseni jõudnute suhtarv viie-kuue protsendiga, vastavast riigikeskmisest jäi see eriti Hiiumaal tublisti madalamaks. Keskkharitude proportsioon hakkas kiiresti kasvama pärast Esimest maailmasõda sündinud põlvkondades, arvulise ülekaalu ehk viiekümne protsendi piirini jõudis keskkharidus nii

Hiiu- kui Läänemaal 1940 aastate teise poole kohortides, kelle keskkooliiga langes põhiliselt 1960 aastatesse. Põlvkondliku teabe valgusel jõudsid mõlemad maakonnad täieliku keskkooli vormilisele eesmärgile üpris lähedale — nooremates andmestikuga hõlmatud kohortides omandas kummaski maakonnas keskkooli üle nelja viiendiku põlvkonnast. Hoopis iseasi on muidugi see, et taolise eesmärgi saavutamine toimus keskkoolist saadud teadmiste lahjenemise hinnaga [Helemäe, Saar, Võormann 2000]. Teisest vaatenurgast võib kõnealust muutust iseloomustada ka kui keskkooli eesmärgi teisenemist: varem polnud keskkooliharidus väärtustatud mitte niivõrd omaette eesmärgina kui haridusredeli kõrgeima astmeni viiva tee vaheetapina.

Rahvastiku haridus Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Kõrghariduse omandanute suhtarv järgib üldjoontes keskkooli trendisuunda. Kõrghariduse osakaalu kiireim tõus leidis Hiiumaa ja Läänemaal aset 1920 ja 1930 aastate sünnikohortides, kelle haridustee lõpetamine langes paari esimesesse sõjajärgsesse kümnendisse. Neis põlvkonnas kõrghariduse osakaal peaaegu mitmekordistus, alates ühe-kahe protsendi tasemelt ja ületades lõpuks kümnendiku piiri. Sealpeale kõrghariduse põlvkonnaosa juurdekasv aga aeglustus. Plaanimajanduse tingimustes oli taoline trend määratud kõrgkooli vastuvõtuga, mis ühiskonna- ja majandusarengu üldise stagnatsiooni kajastusena jäi käsitlusperioodi kahel viimasel kümnendil praktiliselt muutumatuks. Kuivõrd hariduse edenemine teistes riikides ei peatunud, tõid järgnenud põlvkonnad, kuigi kõigist eelnevatest haritumad, kaasa haridusarengu trendisuuna lahknemise võrreldavas demograafilises arengujärgus olevatest Põhja- ja Lääne-Euroopa rahvastest. Mõeldud kümnendil on koolistatistika näidanud küll kõrghariduse tõusuga hõlmatud rahvastikuosa uut tõusu, kuid viimase aja arvnäitajatest tuleks enne trendikohaste järelduste tegemist kõrvaldada endiste kutseõppeasutuste kõrgkooliks ümberliigitamisest sünenenud võrreldamatus.

Soolises plaanis toob kohortandmestik omaette suundumusena ka Hiiumaa ja Läänemaal esile keskkooli- ja kõrghariduse naisestumise. Kuni 1930 aastate algupoole sünnipõlvkonnadeni edestasid mehed kõrgematel haridusastmetel naisi mitmekordselt, seejärel aga vahetult muutus ja sealpeale tuleb hariduslikult tugevamaks sugupooleks pidada hoopis naisi: näiteks 1970-1980 aastatel haridustee lõpetanud põlvkonnades ületas Hiiumaa naisrahvastiku kõrgharidusmäär mehi kuni poolteist korda. Läänemaal on vahe veidi väiksem, arvatavalt aitas soorisust pehmeneda hulgaliselt koolitatud meesjõudu koondanud punalennuväe baas Ridala valla maadel. Soorisuse pöördumise põhjusena on vahel osutatud sotsialistlikule majanduskorraldusele, mis kõrgkvalifitseeritud tööd eriti ei väärtustanud, samuti haridussüsteemi tütarlapsi soosinud joontele. Rahvastikuperspektiivis keskendub taoline seletus n-õ vahendavate tegurite otsimisele, samal ajal kui muutuse sügavamad põhjused võivad asuda kusagil mujal. Taolisele võimalusele viitab trendi pikaajalisus, mille kohaselt nais- ja meesrahvastiku haridustaseme võrdsustumine madalamatel haridusastmetel, alates

kirjaoskuse omandamisest, ulatub tagasi demograafilise ülemineku ajajärku. Tollele perioodile sotsialistliku majanduskorralduse mõju arusaadavalt ei laiene.

Piirkondlikult on nii Hiiu- kui Läänemaale iseloomulik kõrg- ja keskharitud rahvastiku ebahütlane paigutus, peegeldades ühelt poolt inimkapitalimahukate tegevusalade paiknemist, teisalt aga erisusi rahvastiku vanuskoostises. Kõige kõrgema haridustaseme võib leida ootuspäraselt maakonnapealinnades — Haapsalus moodustasid kõrgharitud kogurahvastikus 8.4 protsenti, Kärdlas 7.4 protsenti. Nooremates haridustee lõpetanud põlvkondades küünib kõrgkooli lõpetanute suhtarv mõlemas linnas ligi viiendikuni, mida võib Eesti väikelinnade taustal hinnata suhteliselt kõrgeks. Seda kinnitab muuhulgas tööelisele rahvastikule keskenduv võrdlus, mille kohaselt on Kärkla ja Haapsalu kõrgharitud osakaalult eespool sellistest linnadest nagu Kohtla-Järve ja Narva, aga ka Pärnust, Rakverest ja Viljandist.

Lihula rahvastik ei eristunud hariduslikult maahaldusüksustest, mitmes vallas ulatus kõrg- ja keskharitud suhtarv asula vastavast näitavust kõrgemale. Hiiumaa valdadest leidis suhteliselt enim kõrgharitud Laukal (5.1 protsenti), kuid see fakt peegeldab tõenäoliselt vene piirivalvevägede dislokatsiooni, mitte kohaliku rahvastiku hariduskoostist. Osundatud mõju kõrvale jättes osutub rahvastiku haridustase teistest pisut kõrgemaks Käina vallas. Läänemaal tõusevad valdade põhijoontes ühtlasest haridustasemest esile Taebla (kõrgharitud 5.5 protsenti), Ridala (5.3 protsenti) ja Pürksi (5.1 protsenti) vald. Äärmuste — Taebla ja Martna — vahel on kõrgharidusmäära erisus enam kui kahekordne. Siiski võib kogumiku käsitlusperioodil piirkondliku arengu seisukohalt positiivse suundumusena välja tuua hariduserisuse teatud tasandumise kesk- ja kõrgharitud osakaalu suhteliselt kiirema kasvu tõttu maapiirkondades.

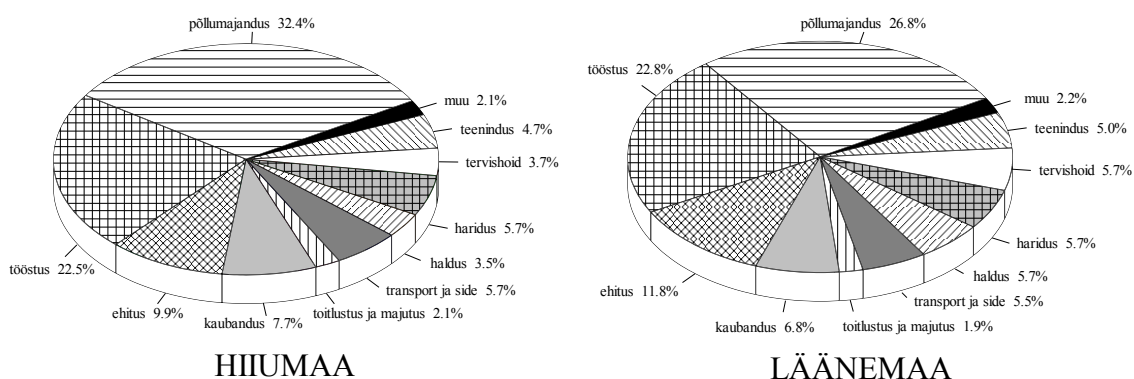
1.9. Majandustegevus

Rahvastiku majandustegevuse, eelkõige tööjõustatistika omapäraks käsitlusperioodil on olnud jäägitu tuginemine ettevõtte/asutuse aruandlusele, milles üldistava näitavü ülesannet täitis aastakeskmise nimestikuline töötajate arv. Selles arvus tõsiseltvõetav hõiveinformatsioon muidugi sisalduda ei saanud, mistõttu rahvastiku majandustegevuse alase teabe põhiallikaks tolle aja kohta on loendusstatistika. Arvtabelite kasutamisel tuleb samuti tähele panna, et neis kajastatud olukord on erinevalt enamikust kogumikus esindatud valdkondadest nüüdseks oluliselt muutunud. Selle vaatamata sisaldab informatsioon siiski ka palju sellist, mis inimest elutsükliliselt iseloomustades on küllalt püsiv (näiteks ametirühm) ja/või pakub tarvilikku teavet jätkuva majandusülemineku eelduste kohta.

Rahvastiku majandustegevuse käsitlusel väärrib kõigepealt tähelepanu rahvastiku jaotus töötavaks ning mittetöötavaks: esimesena nimetatud osa määrab kohaliku maksubaasi suuruse, teiseaga on seotud mitmesugused sotsiaalkulud lastetoetusest pensionini. Asjaomane põhiproportsioon oli mõlemas maakonnas pea täpselt sarnane (54-55 protsenti), absoluutarvuliselt oli Hiiumaa kogutööjõu suuruseks pisut üle kuue tuhande inimese, Läänemaal oli töötajaid parasjagu kolm korda rohkem. Koolieelikud ja õppurid ühesvõetuna moodustasid Hiiumaa rahvastikust 29 protsenti, Läänemaal oli asjaomane suhtarv ühe protsendipunkti võrra väiksem. Seejuures tulenes väike ülekaal hiidlaste poolel täiel määral saarerahva sündimusest ning kõrgemast laste osakaalust ning õppurite suhtarv oli Läänemaal pisut kõrgemgi.

Kolmandaks suuremaks rahvastikurühmaks olid mõlemal juhul pensionärid 13-14 protsendiga. Kõigi ülejäänute — koduperenaiste, pereliikmete ülapidamisel olevate noorte ja vanurite, hooldekoduasukate jt — suhtarv jäi kokku mõne protsendi suurusjärku. Kogumiku arvtabelitest leiab lugeja kõigi asjaomaste rahvastikurühmade vanusjaotuse, täielikku tööhõivet eesmärgistanud majanduskorralduse kajastusena väärivad tähelepanu töötava rahvastiku väga kõrge osakaal. Lisaks löid suhteliselt madalad pensionid, mis vene aja lõpupoole inflatsiooniga üha vähem sammu suutsid pidada, pinnase töö jätkamisele pärast ametliku tööea lõppu. Majandusülemineku künnisel ulatus töötajate mediaanvanus Hiiumeestel 63.7 aasta ja naistel 61.0 aastani olles eelneva kümnendi-poolteise jooksul tõusnud, vastupidiselt Euroopa riikide tavapärasele suundumusele [Katus *et al* 1999]. Eesti üldtaustal võib hiidlaste töötajatu siiski varaseks lugeda, Läänemaal oli vastavad näitavad koguni 65.7 ja 63.7 aastat.

Rahvastiku tööala Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Käsitlusala maakondade majandusstruktuur oli põhijoontes üsna sarnane. Tagasihoidliku mullaviljakuse kiuste oli nii Hiiumaa kui Läänemaal suurimaks tööandjaks põllumajandus. Asjaomases tegevusharus, koos metsandusega, leidis rakendust ligi kaks tuhat hiidlast ja viis tuhat läänlast, vastavalt üks kolmandik ja veerand kogutöötajast. Samas jääda nende näitajate poolest siiski tahapoole enamikust maakondadest, kus põllumajanduslik orientatsioon on olnud veelgi tugevam. Hiiumaa ja Läänemaast väiksema põllumajandussektori osakaaluga olid parasjagu suuri linnasulaid evivad Harju-, Ida-Viru-, Tartu- ja Pärnumaa. Ülejäänud töötajad jagunes kummaski maakonnas üsna sarnaselt — väikese nihkega kolmandassektori harude kasuks. Huvitav on tõdeda, et teisessektori osakaalult, kuhu arvatakse tavapäraselt energeetika, tööstus ning ehitus, hoidis Läänemaa majandusülemineku eelõhtul koguni neljandat kohta Harju-, Ida-Viru- ning Pärnumaa järel. Ühelt poolt kõneleb see muidugi kohaliku tööstuspotentsiaali olemasolust, teisalt aga viitab tööstusliku profiili küllalt tagasihoidlikule väljaarendatusele ülejäänud maakondades. Absoluutarvuliselt andsid tööstuse erinevad harud leiba enam kui neljale tuhandele töötajale Läänemaal ning pooleteisele tuhandele Hiiumaal. Üksiktöötajate loikes hoidis mõlemas maakonnas kolmandat positsiooni ehitus: Hiiumaal 9.9 ja Läänemaal koguni 11.9 protsendiga, järgnesid kaubandus seitsme-kaheksa, transport ja haridus viie-kuue ning tervishoid ligi viie protsendiga. Ülejäänud tegevusalade esindatus piirdus kõige enam paari-kolme protsendiga. Läänemaal kuulus suurema osakaaluga tegevusharude hulka veel haldustegevus, peegeldades arvuka vene sõjaväekontingendi paiknemist sealkandis.

Teisest vaatenurgast annab rahvastiku majandustegevuse laadist ettekujutuse ametikoostis, mis peegeldab tehtava töö sisu. Võrreldes tegevusalaga ilmneb rahvastiku ametijaotuses esmassektori mõnevõrra väiksem osakaal: otseselt põllumajanduslikel kutsealadel oli nii Hiiumaa kui Läänemaal hõivatud vähem kui viiendik kogutöötajast. Professionaalset ettevalmistust nõudvaid ametikohti oli kummaski maakonnas suhteliselt väheõitu, küll aga ilmnis nende täitumuses tugev soodisproportsioon — naiste hõivatus spetsialistiametis ulatus veerandini, ületades meeste vastavat

suhtarvu ligikaudu kolmekordselt. Muidugi tuleb seejuures arvestada, et käsumajanduse oludes piirdus professionaalsus tihti üksnes kõlava ametinimetusega. Sarnaselt harukoostisele selgub ka ametijaotusest tööjõu struktuuri vähene dünaamilisus, mis oli Kesk- ja Ida-Euroopa riikide tunnusjoon. Nagu mujalgi Eestis, on professionaalsetes ametites rakendatuse tõusu piiranud rahvastikupõlvkondade hariduskoostise stagneerumine 1970-1980 aastatel.

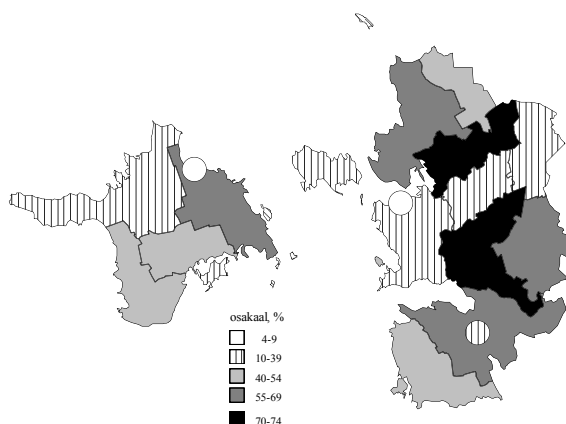
Mõlemas käsitlusalususes maakonnas paistis linnarahvastik silma kõrgema hõivekordaja poolest, kuigi maarahvastiku seas olid töötajad mittetöötajate suhtes ülekaalus. Taolise asetuse põhjuseks oli, nagu eespool täheldatud, tööealiste suhteline rohkus ning madalam vanuriosakaal, eeskätt Haapsalus ja Kärldas. Üsna tüüpiliselt oli nii Hiiumaal kui Läänemaal linlaste tegevusalade seas valdavaks mitmesugused kolmandassektori harud, maal aga põllumajandustootmine. Ootuspäraselt oli haldustegevuse, teeninduse, panganduse jms osatähtsus kõige kõrgem Haapsalus, kus kolmandasharudes oli rakendatud üle poole majandustegevast rahvastikust, Kärldas jäi see veidi ja Lihulas juba märgatavalt allapoole. Teisesharude osakaal oli kõigis kolmes linnas enam-vähem ühesugune — ligikaudu kaks viiendikku kogutööjõust. Põllumajanduslik hõivekomponent oli käsitlusperioodi lõpuks säilitanud kõige arvestatavama esindatuse Lihulas (19.8 protsenti), Kärldas oli see langenud kümnendikuni ning Haapsalus allapoole viie protsendi tasemest linna kogutööjõus.

Sarnaselt Eesti maarahvastikule tervikuna oli ka Hiiu- ja Läänemaa valdades põhiliseks tegevusharuks põllumajandus, kus oli rakendatud mõlemal juhul ligi pool (46 protsenti) kogutööjõust. Hiiumaal oli asjaomase sektori osakaal keskmisest kõrgem Emmastes ja Pühalepas, ületades teiste tegevusharude esindatuse koosvõetuna. Käina ja Lauka valla majandusstruktuur oli mõnevõrra mitmekesisem, viimasel juhul väärivad omaette märkimist tööstuslik hõivekomponent (36 protsenti), mis oli suurem kui üheski teises Hiiu- ja Läänemaa omavalitsuses. Läänemaal

oli vallarahvastiku tegevusalakoostise variatsioon suurem. Kõige ühesuunalisema hõivestruktuuriga olid seejuures Linnamäe ja Martna, kus põllumajandushõive osakaal ületas 70 protsenti, kolme viiendikuni küündis see samuti Kullamaal, Lihulas ja Pürksis. Teisalt Taeblass ja Ridaldas oli põllumajanduses hõivatud vähem kui kolmandik tööjõust, nimetatud kahes vallas, nagu mõneti ootamatult ka Vormsil jääb põllumajanduses rakendatute arv teisesharude töötajaskonna suurusele alla. Oluline on siinkohal tähele panna, et Taeblass ja Ridallas näol on tegu Haapsalu külje all asuvate valdadega ning osa viidatud töökohtadest paiknes tõenäoliselt mitte neis valdades, vaid maakonnapealinna. Ridallas reedab haldussfääris rakendatud töötajate väga mehine soosuhe ning ebaproportsionaalselt suur arv sõjaväebaasi olemasolu — selle ala töötajaid jagus Ridalasse kaks ja pool korda enam kui kõigisse ülejäänud Läänemaa valdadesse.

Kuigi majanduslikku lähteolukorda võib pidada Hiiu- ja Läänemaal küllalt sarnaseks, näitab uuem statistika rahvastiku majandustegevusliku seisundi diferentseerumist. Tavapärase geograafilist asendit ja ligipäasetavust arvestava loogika vastaselt paistavad hiidlastel asjad paremini laabuvat kui mandrimeestel. Nõnda oli Hiiumaa möödunud aastal kõige madalama töötustasemega maakond Eestis, rahvusvaheliselt võrreldava meetodika järgi hinnatud töötuskordaja piirdus saarel 8 protsendiga, keskmise palga suuruselt jäid hiidlased maha üksnes harjukatest ja tartlastest [ESA 2002]. Läänemaal seevastu on töötuskordaja püsivalt riigikeskmist ületanud ning palgatasemelt hoidis maakond tagantpoolt neljandat positsiooni Võru-, Põlva- ja Jõgevamaa ees. Nimetatud diferentseerumisel võib olla muidugi erinevaid põhjusi, ühe võimaliku hüpoteesi kohaselt avaldub

Põllumajandustöölised
Hiiumaa ja Läänemaa 1989

selles homogeensema ja sotsiaalselt sidusa rahvastiku tugevam seosmine arengupotentsiaal, mis korvab saarelisest asetusest tuleva transpordikulu.

1.10. Eluase

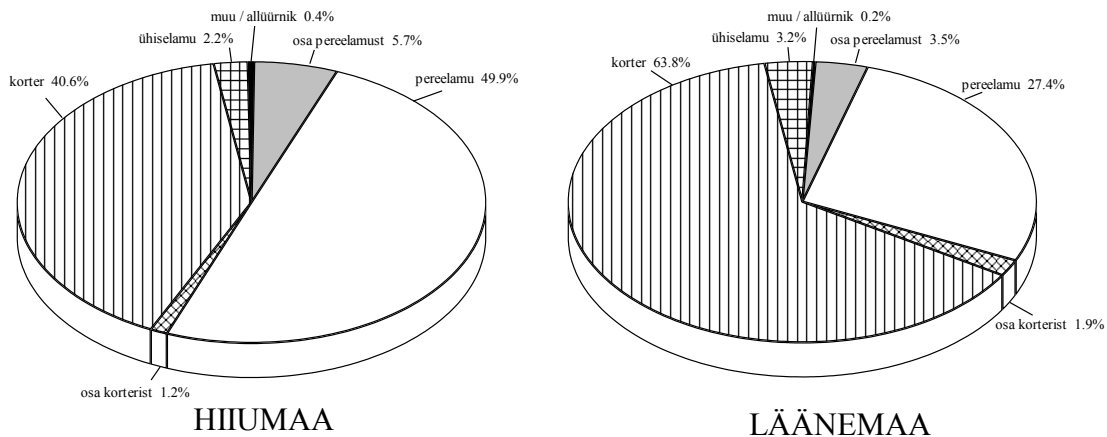
Rohkem kui viiekümneaastase vaheaja järel viidi 1989 aastal koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus. Kuivõrd regulaarselt kogutav eluasemestatistika oli ja on jätkuvalt ametkondade vahel killustatud — ning mis hoopis tõsisemaks mureks — rahvastikuteabega seostamata, pakkus nimetatud loendus ühtlasi esimese inimkeskse ja süsteemse andmestiku kõnealusel valdkonnas. Muidugi on taoline kehv teabeolukord üsna raskesti ühitatav rolliga, mida korteriolud rahva heaolu ja elulaadi kujunemisel etendavad. Teadaolevalt peetakse Euroopas eluasemevajaduse rahuldamist inimõiguste lahutamatuks osaks, oma konkreetsuses sõltub see mõistagi rahvastiku vanus- ja leibkonnakoostisest.

Rahvastiku eluaseme käsitlust on paslik alustada eluasemetüübist, mis seondub nii pinna suuruse kui mugavusastmega ning seevõrra ühendab elamistingimuste põhiaspektid. Kõrvalolevalt joonisepaarilt ilmneb, et vaatamata geograafilisele ning ajaloolisele sarnasusele on käsitluseluste maakondade rahvastiku eluasemetingimuste põhiproportsioon kujunenud viimase poolsajandi vältel küllalt erinevaks. Nõnda ulatus peremaja osakaal Hiiumaal ligi 56 protsendini, mis ületab korterrahvastiku suhtarvu tervelt kolmandiku võrra. Absoluutarvuliselt oli peremaja koduks kuuel tuhandel hiidlasel, kortermajas elas aga kokku neli ja pool tuhat saareelanikku. Osundatud vahekorra poolest on Hiiumaa ainulaadne — mitte üheski teises maakonnas pole peremaja rahvastiku eluasemetüübina läbi vene aja oma ülekaalu säilitanud. Huvitav on tõdeda, et hiidlaste järel on taolisele olukorrale kõige lähemal saarlased ja põlvakad, kes jagunevad pea võrdselt pereelamu ja kortermaja vahel.

Läänemaal jäi peremajas elava rahvastiku osakaal 30 protsendi piirimaile ehk teisisõnu Hiiumaa vastavast näitarvust ligi kaks korda madalamaks. Absoluutarvuliselt ulatus asjakohase rahvastikurühma suurus kümne tuhande inimeseni. Kortermajas elas läänemaalastest pea kaks kolmandikku ehk enam kui 21 tuhat inimest. Ülejäänud eluasemetüüpide esindatus ei ületanud kummaski maakonnas paari-kolme protsendi taset. Ühiselamu oli koduks veidi enam kui tuhandele inimesele Läänemaal (3.2 protsenti) ning vähem kui veerand tuhandele Hiiumaal (2.2 protsenti), kõnealusel rühmast suurema osa moodustasid õppurid ning hooldeasutuste elanikud. Allüürniku seisuses või mitte-eluruumides eluneva rahva osakaal piirdus vastavalt 0.4 ja 0.2 protsendiga. Loendusreeglite kohaselt eluasemetunnuseid ei fikseeritud kohaliku rahva hulka arvatud militaarkontingendi — Hiiu- ja Läänemaal paiknenud piirivalvevägede koosseis — kohta, mistõttu kummaski maakonnas puudub ca 2.5 protsendi rahvastiku kohta asjakohane teave. Sisulisest seisukohast võib nimetatud kontingenti käsitleda institutsionaliseeritud rahvastiku alarühmana.

Eluasemekoostise põhiproportsiooni juurde tagasi tulles on loomupärane eeldada, et korterrahvastiku suuremale osakaalule Läänemaal on Hiiumaaga võrreldes kaasa aidanud rahvastiku enam kui kümnekonna protsendipunkti jagu kõrgem linnastumisaste. Ehkki taoline mõju on täiesti reaalne, pole põhjust eluasemekoostise erisust siiski taolisele lihtsakoelisele struktuuritegurile taandada. Nõnda ilmneb hiidlaste sagedasem oma majas elamine ühtviisi nii linna- kui maarahva lõikes, kusjuures erisus kummagi maakonna vallarahvastiku vahel pole keskeltläbi sugugi väiksem kui ühelt poolt Kärda ning teisalt Haapsalu-Lihula vahel. Teisisõnu peegeldab näitajate vahe tõepoolest saare- ja mandirahva elukorralduse erisust.

Rahvastiku eluasememugavused Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Eluaseme tüübi kõrval on kogumiku arvtabelites leidnud oluliste tunnusoontena kajastamist veel selle suurus ja mugavusaste. Statistiliselt võib eluaseme suurust iseloomustada mitmeti, vastavust leibkonna tarvidustele peegeldab kõige paremini tubade arv ühe leibkonnaliikme kohta. Sellest lähtuvalt peetakse arenenud maades soovitavaks olukorda, kus iga leibkonnaliikme kasutada on omaette (magamis)tuba, millele lisandub vähemalt üks ruum ühiseks kasutamiseks. Eluruumide ja leibkonnaliikmete arvu võrdsust peetakse talutavaks, kui aga kaks või enam inimest on sunnitud tuba jagama, arvatakse eluase ülerahvastatuks. Nagu andmestikust nähtub on eluaseme suurus *resp* asustustihedus mõlemas käsitlusalusel maakonnas, sarnaselt Eestile tervikuna, euroopalikust standardist veel üsna kaugel. Nõnda oli omaette tuba igale pereliikmele kasutada veidi enam kui 30 protsendil hiidlastest, Läänemaal võis tihelioleku seisukohalt vastuvõetavaks lugeda vaid iga neljandat eluaset. Normaalolukorda, kus tubade arv leibkonnaliikmete arvu ühe võrra ületab, esines tublisti harvemini. Teisisõnu elas üle kahe kolmandiku hiidlastest ja kolm neljandikku läänemaalastest kõrge tihelioleku või koguni üleasustuse tingimustes, kus omaette tuba asendas toanurk. Elamispinna ja rahvastikku leibkondlikult seostamata jääks taoline olukord muidugi märkamata, sest tervikuna on tubade koguarv Läänemaal, veel rohkem aga Hiiumaal rahvaarvust suurem.

Teise eluaset iseloomustava põhinäitaja — mugavusastme — kaudu mõõtes on maakondade omavaheline asetus vastupidine. Läänemaal ulatub veevärgi ja kanalisatsiooniga varustus ligi 70 protsendini, keskkütet omab pool maakonna rahvastikust. Nende näitudega paikneb Läänemaa maakondade pingereas küll tagapool suuremaid linnalisi keskusi omavaist Harju, Ida-Viru, Tartu ja Pärnu maakonnist, kuid eespool kõigist ülejäänutest. Hiiumaa jääb korterimugavustega varustatuselt Läänemaast selgesti tahapoole: veevärgi ja kanalisatsioonita peab läbi ajama kaks viiendikku maakonna rahvastikust, keskküte leidub aga vaid napil kolmandikul. Viimatinimetatud näitarvu poolest hoiab Hiiumaa maakondade järjestuses viimast kohta. Ahjukütte tervislikkuse kõrval võib hiidlane end tänastes oludes lohutada muidugi tõdemusega, et kasinamate mugavuste tõttu kulub eluasemekuludeks vähem raha kui mandrirahval.

Eesti üldtaustal seostub madal mugavusaste eeskätt Hiiumaa elamufondi suhteliselt kõrgema vanusega: rahvaloenduse kohaselt elas Teise maailmasõja eelsest ajast pärit hoonetes kokku üle 40 protsendi saare rahvastikust, mis ületab kõiki teisi maakondi. Huvitav on samas märkida, et vanemate elamute suhteline rohkus ei tähendanud sugugi uuemate elamute vähesust. Hoopis vastuoksaks, ka loendusele eelnenud kümnendi vältel ehitatud uute elamute suhtarv (23 protsenti) on Hiiumaal kõrgem kui üheski teises maakonnas, mis annab tunnistust tõelisest ehitusbuumist saarel majandusülemineku eel. Läänemaal hälbib elamufondi vanusjaotus riigikeskmisest tagasihoidlikumal määral, kuid erisuse suund on põhimõtteliselt sarnane — maakonnas on ühtaegu nii sõjaeelsest ajast pärit kui ka päris uusi elamuid rohkem kui Eestis keskmiselt. Elamuehituse dünaamika seisukohalt

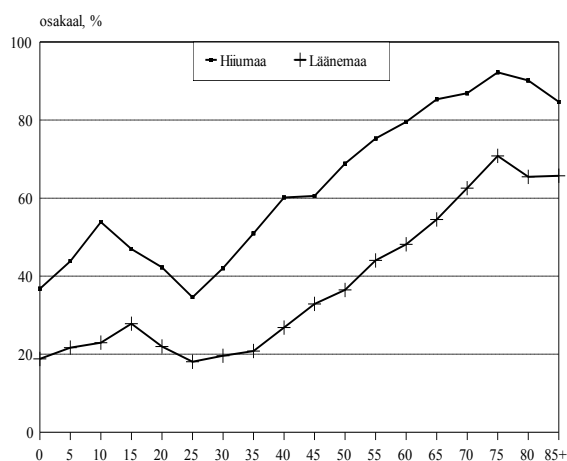
viitab taoline muster mõlema maakonna suhtelisele mahajäämusele kahel-kolmel esimesel sõjaeelset kümnendil, ning vastupidi, elu jõudsamast edenemisest 1970-1980 aastatel.

Esitatud üldnäitajate taga peitub rahvastiku elamistingimuste ehk üllatavaltki suur heterogeensus, millest rahvastiku- ja eluasemestatistika lahususe tõttu on seni ettekujutus puudunud. Rahvastikukesksel käsitlemisel tõuseb esile eluasemetunnuste reeglipärane vanussõltuvus, mille abil viidatud diferentsiatsiooni on hoopis lihtsam analüüsida. Eluasemetüübi puhul koondub variatsioon peamiselt peremajas ning korteris elava rahvastiku proportsiooni muutusele. Lapsi kõrvale jättes, kes eluaset täiskasvanuteta ei kasuta, on mõlemas maakonnas korterikeskus kõige tugevamini väljendunud vanusrühmas 25-29, kuigi tase on kummaski märkimisväärselt erinev. Iga järgneva vanusrühmaga korterikeskus vähenes, pereelamu ülekaal jõudis hiidlastel kätte juba 35-39 aastaste hulgas, Läänemaal võis kahe valdava eluasemetüübi proportsiooni teisenemist täheldada alles pensioniealistel. Vastavalt erineb maakondade vahel ka pereelamu suhtarvu maksimum seitsmekümne hulgaga — Läänemaal 70 protsendi ringis, Hiiumaal aga üle 90 protsendi.

Demograafilisest vaatenurgast peegeldab osundatud muutus kahte liiki tegurite koosmõju. Ühelt poolt teeb eluasemevajadus läbi kindlakujulise muutuse koos põlvkonna elutsükliga. Nii käib perekonna loomise ja laste sünniga kaasas tarvidus avarama elamispinna järele, laste kodust lahkudes aga ruumivajadus väheneb ning vanemas eas muutub järjest olulisemaks eluaseme asukoht, ligipääsetavus ja mugavused. Teisalt sõltuvad eluasemeolud kohorttegurist — kuivõrd vanemas eas vahetatakse elukohta suhteliselt harva, määravad pereloomise ajal valitsenud olud paljus põlvkonna eluasemetingimused hilisematel eluetappidel. Loendusandmestiku hetklõikeline iseloom ei võimalda kummagi teguri panust täpselt eristada, kuid peremaja osakaalu tõusu pikaajalisus viitab üsna selgesti kohortteguri mõjule. Vanemas eas on oma maja soetamine individuaalse eluasemekarjääri väljendusena vähetõenäoline ja seevõrra peegeldab pereelamurahvastiku osakaalu muutus peamiselt sõjajärgses elamuehituses toimunud pööret korterikesksusele. Siiski väärib Hiiumaal ka elutsüklitegur omaette väljatoomist nooremaeliste puhul — just see tugev orienteeritus majaehitamisele ja selleks tarvilik pealehakkamine seletab pereelamu osakaalu tähelepanuväärselt kiiret, peaaegu kahekordset tõusu alla kolme-kümne ja neljakümneaastaste võrdluses.

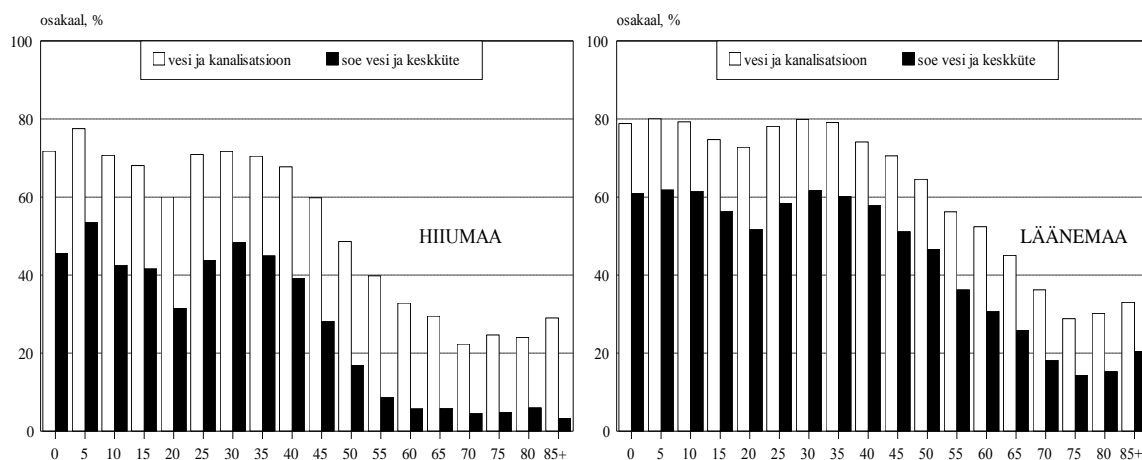
Tüübiga samalaadseid elamispinna erisusi rahvastikus võib kohata ka tiheliolekus ja mugavusastmes. Rahvastikutaaste vaatenurgast tuleb lausa ebamõistlikuks pidada ülikõrget asustustihedust lapseperede hulgas, kellest mõlemas maakonnas jagus vaid kümnendikul omaette tuba igale pereliikmele. Asjaomane ruumiprobleem hakkab leevenema alles neljakümneandates eluaastates seoses laste järk-järgulise kodust lahkumisega. Edasi aitab elamistingimuste lahendamaks muutumisele tõhusalt kaasa leestumine, paraku saavad sellest elueaerisuste tõttu osa rohkem naised. Eesti üldtaustal võib eriti pensioniealiste hiidlaste eluasemetingimusi hinnata küllalt lahedaks, kuivõrd ligi kahel kolmandikul pole tiheliolek selles vanuses enam probleemiks. Arusaadavalt on mõistlikuma olukorra kujunemist soosinud pereelamurahvastiku suhteliselt kõrge osakaal saarel. Ka Läänemaal pole enam kui pooltel vanemaelistel ruumikitsikusega enam muret. Nagu mujalgi, tiheliolek vanavanurieas veidi suureneb, peegeldades laste/sugulaste juurde asumist ja/või siirdumist hooldeasutusse. Siinkohal on huvitav nimetada institutsionaliseeritud vanurarahvastiku suhteliselt kõrget suhtarvu Hiiumaal — 85-aastastest ja vanematest meestest asus hooldeasutuses 8 protsenti ning naistest 10 protsenti, mis ületas vastavaid riigikeskmisi näitארve kaks-kolm korda. Kuigi absoluutarvuliselt on tegemist väikearvulise rühmaga, võib seda võtta märgina asutushoolde

Pereelamurahvastik
Hiiumaa ja Läänemaa 1989

mõnevõrra laiemast levikust teiste maakondadega võrreldes. Kui kõrgem suhtarv pole just põhjustatud hooldust vajavate eakate mujalt saarele toomisest, võib see olla tõenduseks hoolde paremast kättesaadavusest ja inimkessemast korraldusest.

Rahvastiku eluasememugavused Hiiumaa ja Läänemaa 1989

Eluaseme mugavusastme vanussõltuvus näitab tiheliolokuga võrreldes vastupidist suunda — mugavustega kindlustatus on kõige parem nooremates vanusrühmades, alates neljakümneaastastest hakkab see aga kohorttegi mõjul üsna kiiresti langema ning jõuab miinimumini vanurieas. Vanemapoolse elamufondi tõttu ei meenuta eriti Hiiumaa eakate eluasemetingimused kuigivõrd moodsat tsivilisatsiooni: veevõrk ja kanalisatsioon napilt veerandil, keskküte ja soe vesi vaid ligikaudu viiel protsendil vanurrahvastikus. Võrdluseks olgu märgitud, et Läänemaal ei langenud keskküttega varustatus oluliselt alla 15 protsendi piiri. Et veevärgi puudumine ning ahjuküte nõuavad füüsiliselt raskete majapidamistöde tegemist, võib eluaseme madal mugavusaste saada vanurrahvastiku iseseisva toimetuleku takistuseks, täpsemini nihutada hooldevajaduse tekke põhjendamatult varasesse ikka. Hüpoteesi korras võib küsida, kas ehk just see tegur, kuigi muidugi mitte omaette, vaid muude asjaoludega kombineerudes, on saanud Hiiumaa eakate keskmisest kõrgema institutsionaliseerituse tõukejõuks.

Omaavalitsuseti ei tõuse peremaja osakaalult esikohale sugugi mitte mõni Hiiumaa vald, nagu maakondade asetuse põhjal võiks oletada, vaid hoopis Vormsi saar, kus peremaja osakaal ületas 80 protsenti. Vahemärkusena on huvitav mainida, et võrreldava eluasemekoostisega haldusüksusi on peale Vormsi Eestis veel kuus. Geograafiliselt kuuluvad sellesse rühma ühelt poolt teised väikesaared (Kihnu ja Ruhnu) ning Peipsi järve äärsed, vene vähemusrahvusega asustatud alad (Raja, Peipsiääre, Piirissaare ja Lohusuu). Üleriigilises pingereas tõusevad Vormsi rahvastiku eluasemetingimused esile veel mitmes teiseski suhtes. Nõnda on saare elamufond omaavalitsuste hulgas suhteliselt kõige eakam — enam kui kolmele neljandikule saare elanikest oli koduks enne Teist maailmasõda ehitatud hoone. Pea kõik uuemad hooned on ehitatud vene aja lõpukümnendil või hiljem, sõjale järgnenud kolm-neli aastakümnet ehitustegevus Vormsil sisuliselt seisis. Seda kinnitab kaasaegsete mugavuste puudumine — rahvaloenduse kohaselt kuulus Vormsi koos Piirissaarega nende valdade hulka, kus keskküte täielikult puudus. Veevärgiga ja kanalisatsiooniga oli olukord pisut parem, neid mugavusi võis kasutada veerand saare rahvastikust.

Kõigis Hiiumaa maaomavalitsustes on peremaja rahvastiku eluasemena valdav. Käinas ja Laukal jäi see 50-60 protsendi vahemikku, Emmastes ning Pühalepas ületas peremaja osakaal koguni 70 protsendi piiri. Nimetatud kahes vallas püsis kõnealuse eluasemetüübi ülekaal kogu vanusskaala ulatuses, tõustes vanemates eärühmades kohati saja protsendini. Läänemaal seevastu on valdade rahvastiku eluasemetingimuste variatsioon suurem. Lisaks juba mainitud Vormsile, oli peremaja säilitanud ülekaalu, kuigi võrdlemisi napi, veel neljas Läänemaa vallas (Lihula, Linnamäe, Martna ja

Pürksi). Kõige selgemini esindavad vastaspoolust maakonnapealinnaga külgnevad Ridala ja Taebla, kus peremaja osakaal kogurahvastikus on langenud veerandi piirimaile. Ühtlasi võib neis valdades leida ka rahvastiku eluasemetingimuste kõige tugevama heterogeensuse: erisused vanusrühmade koostisnäitajates ulatuvad kuni kaheksa korrani. Hanila, Kullamaa, Nõva ja Risti paiknevad vahepeal, kuid sarnanevad eluasemepildilt siiski pigem ülejäänutele kui Ridalale ja Taebdale. Kullamaal peegeldub suure hooldeasutuse paiknemine vastu ka rahvastiku eluasemekoostises — valla hingekirjas olevast rahvastikust elas hooldekodus ligi 30 protsenti.

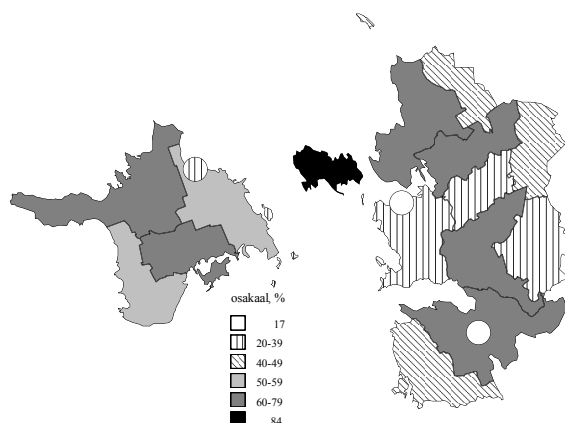
Olgu siinjuures lisatud, et asutusrahvastiku sedavõrd kõrge osakaalu poolest hoidis Kullamaa Eesti valdade hulgas esikohta.

Erisused tihelolekus ning eluaseme mugavusastmes on üldjoontes kooskõlas viidatud tüübijaotusega. Hiiumaa valdadest olid avaramad elamistingimused Emmaste, Käina ja Pühalepa vallas, keskmine tubade arv elaniku kohta ulatus neis 1.15 piirimaile, Laukal oli vastav näitav 1.06. Eluasememugavustega varustatuselt oli teistest valdadest ees Käina, kus ligi kaks kolmandikku rahvastikust omas veevärki ja kanalisatsiooni ning ligi kaks viiendikku keskkütet. Ülejäänud valdades piirdus keskküttega varustatus veerandiga, veevärki omas Pühalepal ja Laukal vähem kui pool elanikest, Emmastes oli veevärgi olemasolu sagedasem. Läänemaal paistsid ootuspäraselt suurema tihelolekuga silma Ridala ja Taebla, kus ainsate valdadena jäi tubade koguarv elanike arvule alla. Seevastu iseloomustas neid suhteliselt kõrge eluasememugavustega kindlustatus, näiteks Taebla ületab nende näitajate poolest — veevärk 80 protsendil ja keskküte 73 protsendil — suurt hulka Eesti linnasulaid, kaasa arvatud maakonnapealinna Haapsalu.

Hiiumaa ja Läänemaa linnasulate eluasemetingimusi võrreldes kerkib esile vahe ühelt poolt Kärddla ning teisalt Haapsalu ja Lihula vahel. Nõnda elas Kärddlas peremajas ligi kaks viiendikku rahvastikust, mis on võrreldav näiteks Tõrva või Põltsamaaga. Haapsalus piirdus vastav suhtarv vaid 18 protsendiga, ning kuigi Lihula on suuruselt lähedane pigem Kärddlale, on seal eluasemekoostise põhiproportsioon (peremaja osakaal vaid 22 protsenti) sarnane Haapsalule. Ootuspäraselt on seevõrra ka ruumikitsikus Haapsalus ja Lihulas sagedasem probleem. Kaasaegseid korterimugavusi saavad enim nautida Haapsalu elanikud, veevärgi ja kanalisatsiooniga on Läänemaa pealinnas varustatud 80 protsenti rahvastikust, keskkütet omab ligi 60 protsenti. Kärddlas ja Lihulas on need näitajad 15-20 protsendi võrra madalamad.

Kokkuvõtlikult ilmses arvutabelitest okupatsiooniaegse korteripoliitika probleemipundar, mille algpõhjus on rahvastiku eluasemevajaduse aastakümnetepikkune ignoreerimine. Hiiumaad on see puudutanud mõneti vähem, kuid ometi võib selle ilminguid täheldada mõlema käsitlusaluse maakonna juures. Orienteeritus väikekorteritele ning uusehituse eelistamine olemasoleva renoveerimisele ning korrashoiule põhjustas kahe peamise eluasemevajadust iseloomustava näitaja — pinna suuruse ja mugavusastme — harukordse pöördsohtuvuse. Nagu eespool selgitatud, asetab taoline süsteem lastepered kõige kitsamatesse, vanurid aga kõige vähema mugavusega tingimustesse. Piiratud võimaluste puhul peaks vähemalt see jaotus olema risti vastupidine. Aastakümnete jooksul ühes suunas toimunud liikumise pööramine võtab aega ning kogumikuandmete valgusel jääb eluaseme inimväärsus Eestis probleemiks veel pikkadeks aastateks. Lähitulevikuks ennustab vanussõltuvus jätkuvat liikumist (väike)korterikeskse elamisviisi suunas, vaatamata tüüpehituse lõppemisele. Inimarengulise tähenduse ning investeeringuvajaduse poolest pole rahvastiku eluase sugugi vähem oluline kui haridus, tervishoid või hoolekanne, mistõttu ametivõimudel tasuks elamuküsimuste üle senisest rahvastikukesksemalt aru pidada.

Pereelamurahvastik
Hiiumaa ja Läänemaa 1989

2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED

2.1. Sündmusstatistika

2.1.1. Rahvastikusünnused

Rahvastiku sündmusstatistika tugineb isikusünnuste kõiksele ja pidevale registreerimisele sõltumata nende toimumisajast ja -kohast. Samuti on tarvilik üheselt piiritleda rahvastik, kelle isikusünnused registreeritakse. Käesoleva kogumiku puhul on käsituslunene rahvastik määratud Hiiumaa ja Läänemaa piires asuva tava/alalise elukohaga, seega territoriaalset kriteeriumi rakendades. Sündmusstatistika hõlmatus seisukohalt on tähtis just tavaelamine maakonnas, samas kui Hiiumaa ja Läänemaa rahvastikuga aset leidvad sündmused ise võivad toimuda ka mujal Eestis või välismaal. Rahvastiku elukoha ja sellesama rahvastikuga asetleidvate isikusünnuste toimumispaiga mittetäielik kokkulangevus on olnud ajast aega, ja on ka tänapäeval, põhimõtteline probleem. Muuseas tuleb just siit otsida põhjust, miks ainuüksi oma territooriumil asetleidnud rahvastikusünnuste fikseerimine ei anna ühelegi omavalitsusele ega maakonnale piisavat teavet rahvastiku sündmusstatistika pidamiseks.

Eestis ulatub rahvastikusünnuste kõikse registreerimise algus tagasi rootsi aega. Aastal 1686 andis Karl XI välja Kirikuseaduse, millega muudeti kohustuslikuks sünni (tol ajal ristimise), surma (matusetalituse) ja abielu (laulatuse) kirikuraamatusse kandmine. Koos sündmuse fikseerimisega pandi kirja ka sündmuses osalenute isikuandmed. Korraldus oli uuenduslik just selles mõttes, et esmakordselt kohustati üles märkima kõik asetleidnud asjakohased sündmused, rakendades niimoodi üht peamist tänapäevase sündmusstatistika põhimõtet — kõiksust. Eelkõige selle põhimõtte kasutuselevõtmise tõttu loetakse Karl XI Kirikuseadust moodsa isikusünnuste registreerimissüsteemi nurgakiviks. Eesti oli tol ajal Rootsi krooni all, seetõttu laieneb meilegi au olla maailma vanima riigiandekorralduse emamaa. Eesti ala liitmise järel Venemaaga, kus sedalaadi tegevusest tol ajal veel hoopiski ei hoolitud, säilitas kohalik kirik isikusünnuste registreerimise, arvata ka Balti erikorra rõhutamise nimel.

Vene vägede Põhjasõja-aegne laastustöö ning 1711-1712 aasta katkulaine vähendas Eesti rahvaarvu pea kolmekordselt. Sedavõrd ulatuslik rahvastikukriis halvas ühiskonnaarengut mitmel viisil, paljudes kihelkondades katkes ka isikusünnuste registreerimine teatud ajaks. Ka on osa ülestähendatud andmeid tollaste ja hilisemate keeruliste aegade käigus kaduma läinud, kuid alates aastast 1834 on kirjapandu kogu Eesti territooriumi hõlmavana säilinud. Eesti arhiivides asub üks maailma ajalisel ulatuslikem sündmusstatistilise allikmaterjali kogu, vanim on see näiteks kõigi Ida- ja Lõuna-Euroopa riikidega võrreldes. Alljärgnevas tabelis on esitatud praeguseni säilinud rahvastiku sündmusstatistiliste allikmaterjalide loetelu Hiiu- ja Läänemaa territooriumil asuvate (ka osaliselt) luterikihelkondade kohta, lisatud on ka samalaadne teave apostlike õigeuskoguduste kohta. Tasub tähele panna, et õigeusu kogudused ei pruukinud omada samalaadset territoriaalset ülesehitust, mistõttu nimekirja seda osa tuleb võtta tinglikuna. Nimekiri toetub Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi raames valminud Heldur Palli asjakohasele ülevaatele [Palli 1995].

Jättes isikusünnuste registreerimise põneva ajaloo siinkohal käsitlemata, on siiski tarvis rõhutada andmekorralduse põhimõttelist pööret 1926 aastal, mil rahvastikusünnuste registreerimiskohustus anti kirikult riigiametile [Teder 1939]. Reformi ettevalmistustöö tehti põhjalikult ning tagantjärele saab tõdeda tollase ümberkorralduse igakülget õnnestumist. Reformi käigus loodud Perekonnaseisuamet arenes andmekvaliteeti ja selle tagamiseks vajaminevat tööd väärtustavaks asutuseks. Koos tollal eeskujulikult töötava Statistikaametiga suudeti Eestis realiseerida kõik toonased rahvusvahelised rahvastikustatistilised soovitusel. Nii kujunes Eesti sündmusstatistika lühikese aja jooksul üheks täpsemaks ja üksikasjalikumaks kogu maailmas. Paradoksaalselt annab tollase andmekorralduse tugevusest tunnistust Eesti sõjaaegne (kuni 1944 aasta

suveni) rahvastikustatistika, kus säilis isikusündmuste registreerimise täpsus tasemel, milleni tänane korraldus enam kaugeltki ei küüni. Korrastatud sündmus- ja loendusstatistika oli ka sotsiaalteaduste kiire arengu tõukejõuks Eestis.

Kuigi Eesti sovetiseerimisega võeti Perekonnaseisuametilt ära osa tema endisi riigifunktsioone (sealhulgas rändesündmuste fikseerimine ning rahvastikuregistri pidamine, millist tööd alustati vahetult enne sõda), pisendati tema sotsiaalset kandepinda, ning sisuliselt kaotati andmekvaliteeti tagavate eeskirjade esmatahtsus, registreeriti veel 1950 aastatel rahvastikusündmusi küllalt eeskujuliku täpsusega. Võib-olla veidi liialt sirgjooneliselt üldistades, tundub Perekonnaseisuameti töö sealpeale aasta aastalt, endiste töötajate pensionilesiirdumise ja üldise sovetiseerimisega käsikäes alla käivat, kuni Vähi-Savisaare valitsuse otsuseni amet kui iseseisev riigiasutus likvideerida ning selle maakonnaarhiivid laiali jagada. Nõnda on vene aeg just sündmusstatistikat teiste andmeallikatega võrreldes eriti tugevasti räsitud. Eesti pole mitte ainult kõrvale jäänud poole sajandi pikkusest arengust teistes riikides, vaid kaotanud ka palju omaenese varasemast tasemest. Olemasoleva rahvastikustatistika madal kvaliteet, eelkõige andmete puudulik võrreldavus ajas ja ruumis on tõsiseks piduriks sotsiaalteaduste arengule [Anderson, Katus, Silver 1994; Katus, Puur, Sakkeus 1997; EKDK 2002].

Võttes teadmiseks andmekorralduse Eesti oludes tähtsat rolli mänginud kujunemisloot, pidas käesoleva kogumiku poolt käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul arvestust sünni-, surma-, abielu- ja lahtusjuhtude üle Perekonnaseisuamet. Kehtinud korra kohaselt lasus sünni- ja surmajahu informeerimiskohustus isikul, Perekonnaseisuamet täitis asjaomase juriidilise toiminguga kõrval ka vastava registreerimislehe. Abiellumine ja lahutus registreeriti Perekonnaseisuametis, kus täideti ühtlasi registreerimisleht. Kõigi lehtede teine eksemplar saadeti Statistikaametisse, kelle kohustus oli info Moskva ettekirjutuste järgi kodeerida ja hilisemal ajal ka sisestada ning seejärel tabuleerida (kohaliku tabuleerimismasinaga, 1965-1980) või tabuleerimiseks Moskvasse saata (1981-1990). Nende toimingute järel tagastati registreerimislehed Perekonnaseisuametile, kes säilitas need eeskujulikult korrastatuna ameti keskarhiivis Toompeal.

Erandina registreeris elukohavahetusi, täpsemini väljastas sissekirjutuseks nimetatavat lubatähte elada kindlaksmääratud aadressil, Siseministeeriumi alluvuses tegutsenud passilaud. Sissekirjutuse vormistamisega paralleelselt täideti ka asjakohane registreerimisleht, mis fikseeris sissekirjutusloa andmise nii elukohavahetuse tegelikust toimumisest kui selle toimumisajast sõltumata. Et peale muude eeltingimuste oli sissekirjutuseks nõutav ka eelmisest elukohast väljakirjutus, tegeles passilaud samuti väljakirjutuse vormistamisega, teisisõnu elukohast lahkumise fikseerimisega. Kuigi vormiliselt sarnane, oli viimatinimetatud toiming sissekirjutusest üsna erinev, sest ei nõudnud seaduste ja ametnike meelevalda kuulunud lubatähte taotlemist. Ometi polnud ka väljakirjutustoimingul otsest sõltuvust tegeliku elukohavahetusega. Statistilisest seisukohast oli väljakirjutuse registreerimislehe vorm ja täitmisjuhised praktiliselt identne sissekirjutuslehega. Isikutunnuste osas oli nii sisse- kui väljakirjutuse registreerimisleht ebatäiuslik, samuti on kummagi andmetäpsus Perekonnaseisuameti registreerimislehtedega võrreldes märkimisväärselt madalam.

Elukohavahetuse registreerimislehed saadeti Statistikaametisse, kus järgnesid teiste rahvastikusündmuste arvestamisega sarnased protseduurid. Arhiveerimiskohustusega ei koormanud ennast ükski ametiasutus ja lehed visati peale kasutamist Statistikaameti poolt ära.

RAHVASTIKUSÜNDMUSED HIIUMAA JA LÄÄNEMAA LUTERIKIHELKONDADES

Kihelkond	Sünnid	Surmad	Abiellumised
-----------	--------	--------	--------------

Haapsalu	1656-1800 1834-1940	1656-1700 1705-1800 1934-1940	1657-1700 1706-1763 1756-1800 1834-1940
Hanila	1697-1938	1690-1936	1690-1939
Karuse	1685-1710 1712-1728 1782-1940	1685-1710 1713-1728 1782-1810 1830-1940	1685-1710 1713-1728 1782-1811 1830-1940
Kirbla	1766-1795 1875-1928 1936-1940	1766-1795 1875-1878 1880-1940	1765-1795 1891-1940
Kullamaa	1690-1713 1716-1779 1782-1800 1814-1940	1690-1940	1690-1787 1798-1940
Käina	1709-1818 1833-1940	1709-1775 1833-1940	1709-1775 1833-1940
Kärdla	1933-1939	1932-1939	1932-1940
Lihula	1834-1940	1834-1940	1834-1940
Lääne-Nigula	1690-1940	1690-1940	1690-1711 1714-1940
Martna	1834-1940	1834-1940	1834-1940
Noarootsi	1659-1721 1729-1779 1800-1818 1834-1937	1659-1721 1729-1779 1834-1937	1659-1721 1729-1779 1834-1936
Pühalepa	1711-1926 1932-1939	1711-1926 1932-1940	1711-1785 1793-1926 1932-1939
Reigi	1728-1730 1732-1764 1780-1813 1834-1939	1728-1764 1780-1813 1834-1939	1728-1730 1732-1764 1780-1940
Ridala	1683-1765 1796-1940	1696-1709 1713-1766 1796-1940	1684-1766 1796-1939
Vormsi	1690-1710 1712-1940	1690-1710 1712-1940	1690-1698 1701-1707 1712-1940

RAHVASTIKUSÜNDMUSED HIIUMAA JA LÄÄNEMAA
APOSTLIKU ÕIGEUSU KOGUDUSTES

Kihelkond	Sünnid	Surmad	Abiellumised
Emmaste	1884-1929	1884-1932	1884-1939
Haapsalu	1838-1841 1843-1926 1928-1940	1838-1941 1843-1926 1927-1940	1838-1841 1843-1926 1927-1940
Kullamaa	1895-1937	1895-1936	1895-1936
Kõrgesaare	1885-1939	1885-1940	1885-1940
Lihula	1883-1940	1883-1940	1883-1940
Lähtru	1884-1935	1884-1935	1884-1937
Pühalepa	1885-1911 1913-1940	1885-1911 1913-1940	1885-1911 1913-1940
Risti	1887-1904 1907-1929 1933-1937	1887-1904 1907-1929 1935-1939	1887-1904 1907-1920 1936-1939
Uue-Virtsu	1884-1940	1884-1940	1884-1940
Vormsi	1886-1926 1935	1886-1926 1935	1886-1926

Erandina taotles osa aastate sisse- ja väljakirjutuslehed endale professor Ann Marksoo initsiatiivil Tartu Ülikooli geograafia kateeder, kus neid täiendavalt töödeldi. Peamiselt käsitsi aset leidnud töötlus on tüütu tööna meeles mitmel tolelaegsel tudengil, aga Statistikaameti arvutikandjal oleva andmefaili samaotstarbeline kasutamine ei tulnud aga kõne alla ei tollal ega hiljemgi, sest sisestatud info kustutati lintide korduvkasutuse eesmärgil (andmefailid on säilinud alles 1986 aastast). Prof. Marksoo ütluse järgi on säilinud elukohavahetuse registreerimislehed 1980, 1981, 1986, 1987 ja osaliselt 1988 aastast. Alles on ka käsitusperioodi kahe viimase aasta 1989-1990 lehed.

Alljärgnevalt on selgitatud käesolevas kogumikus kasutatud näitarve, mille abil üksikisikute kaupa ülestähendatud sündmusjärgne informatsioon on integreeritud rahvastiku protsessi- ja seisundinäitajateks. Ülevaade definitsioonidest pole muidugi kõikehõlmav, eelkõige on rõhk asetatud veneaegse statistika erijoontele ja nendele määratlustele, mis käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul teisenedes on andmevõrreldavuse seisukohalt olulise tähendusega. Käsitlus liigub esmasnäitajatelt teises- ja integreeritud näitajate suunas, mis üksikasjades ei pruugi kokku langeda näitavude esitusjärjekorraga kogumiku arvtabelites.

Sündide, täpsemalt elussündide arvestus 1965-1990 toetub sünniakti nime kandvale dokumendile, mis on koostatud iga sünnijuhtumi kohta vanema(te) poolt Perekonnaseisuametile esitatud (osalt dokumentidelt pärineva) teabe ja sünnitusmajast antud sünnitõendi alusel. Eestis kehtinud NLiidu Tervishoiuministeeriumi määratluse kohaselt on sünnina arvestatud sellise lapse ilmaletulek, kelle sünnikaal oli vähemalt 1000 grammi, pikkus 35 cm ning ema raseduskestus vähemalt 28 nädalat. Väiksema sünnikaalu või lühema raseduskestusega emahüst väljunud loode registreeriti sünnijuhuna üksnes siis, kui ta elas seitsme päeva vanuseks, vastupidisel juhul aga iseenesliku abordina. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni määratlus, mis arvestab sünnina loodet alates sünnikaalust 500 grammi, rakendati Eestis 1. jaanuarist 1992. Niisiis on definitsiooni erinevuse tõttu elussündide arv tegelikuga võrreldes pisut alahinnatud, kuid kogu käsitletava ajavahemiku jooksul siiski ajas võrreldav. Sünniaktis on lapse sünnikohana märgitud ema alaline elukoht, viimase puudumisel aga sünni registreerimisjärgne haldusüksus. Sama põhimõtte kohaselt on arvestatud ka

sünde, mille on registreerinud Eestis alaliselt mitte-elavad vanemad. Kuigi sündide arvestus toimus erinevalt loendusandmeid (sissekirjutusjärgse) elukoha järgi, võib sünniandmeid ning alalise rahvastiku loendusandmeid lugeda üksteise suhtes piisava täpsusega vastavuses olevaiks. Ajamääratluse mõttes on sünniandmed töödeldud lapse sünnikuupäevast, mitte sünni registreerimisajast lähtudes. Erandina on registreerimisaja järgi arvestatud neid sünde, millest Perekonnaseisuametile on teatatud sünniaastale järgneva aasta teises kvartalis või hiljem.

Sünnijuhtude hulgas on eraldi välja toodud *surnultsünnid*, mille arvestus tugineb samuti sünniaktile. Lapse ilmaletulek surnuna on niisugusel juhul märgitud omaette tunnusena. Surnultsünninuks on arvatud selline laps, kellel vahetult peale emahüst väljumist puudusid elumärgid: puudus hingamine, südamelöögid ja spontaansed liigutused; omaaegse praktika kohaselt on nimetatud kolmest elutunnusest käsitletud peamisena hingamist. Sünnidefinitsiooni eripära tõttu on osa surnultsünde registreeritud iseenesliku abordina, millekohane selgitus on esitatud allpool, imikusurma käsitlemisel. Surnultsünnide osakaal sünnijuhtude koguarvus on olnud nii Eestis tervikuna kui ka Hiiu- ja Läänemaal 1965-1990 suhteliselt väike, mistõttu käibinud sünnidefinitsiooni mõju pole eksitav.

Surmajuhtude arvestus 1965-1990 toetub surmaaktile, mille täitis Perekonnaseisuamet iga üksikjuhtumi kohta meditsiinilise surmatõendi ja surnu dokumentide (pass) ja/või ligimeste poolt antud ütluste alusel. Meditsiinilise surmatõendi koostas reeglina arst, kuid maa-asulates oli dokumendi täitmisõigus ka velskril. Valdava osa surmajuhtude kohta jõudis teave Perekonnaseisuametisse mõne päeva jooksul pärast sündmuse toimumist, sest ameti pädevuses oli ka matusetalituse korraldamiseks nõutava tõendi väljastamine.

Surmaandmete territoriaalne arvestus on käsitletava ajavahemiku jooksul toimunud surnu alalise elukoha alusel, viimase puudumisel surmajärgse haldusüksuse järgi. Sarnaselt sündidega hõlmab ka surmajuhtude registreerimine piisava täpsusega loendusjärgset alalist rahvastikku, kuigi sündmus- ja loendusstatistikas rakendatud elukoha määratlused erinevad teineteisest. Ajalises mõttes on surmaandmete töötlusaluseks surma kuupäev, mitte surma registreerimise aeg. Erandina on registreerimisaja või oletatava surmaaja järgi arvestatud juhte, mille kohta surmaakt on koostatud sündmuse toimumisajast oluliselt hiljem, tavaliselt juurdlusandmetele ja/või lahkamistulemustele toetudes.

Surmajuhtude hulgas on eraldi arvestatud *imikusurmajuhte* nende erilise tähenduse tõttu ühiskonna sotsiaalse arengu indikaatorina. Imikusurmana on registreeritud elussünninud lapse surmajuht tema esimese eluaasta jooksul, mil suremus on teatavasti tuntavalt kõrgem hilisema lapseeaga võrreldes. Ka imikusurmajuhtude arvestus 1965-1990 tugineb Perekonnaseisuameti poolt koostatud surmaaktile, mis standardse dokumendiga võrreldes sisaldab teavet ka täiendavate surmaasjaolude ja lapse ema kohta.

Kõnealuse ajavahemiku imikusuremusandmete kasutamisel tuleb silmas pidada omaaegsest sünnidefinitsioonist johtuvat mõju. Jättis ju NLiidu Tervishoiuministeeriumi sünnimääratluse rakendamine registreerimata just kõrgeima suremusriskiga (alakaalulise ja enneaegse) vastsünninu juhul, kui ta esimese elunädala jooksul suri. Loogilist rada edasi minnes jäi sünnijuhuna registreerimata laps muidugi välja ka suremusstatistikast. Kui tollane definitsioon alandas sündide arvu ebaolulisel määral, siis mõju imikusurmajuhtude arvule oli paraku tuntav. Sünnidefinitsiooni mõju imikusuremusnäitajatele on analüüsitud Eesti 1992-1993 andmestikule tuginevalt [EKDK 1994b]. Väärib rõhutamist, et rahvusvahelise võrdluse keerukuse taustal on Hiiu- ja Läänemaa imikusuremusandmed ajatrendina siiski võrreldavad, kuivõrd sünnidefinitsioon oli ühesugune kogu käsitletava ajavahemiku jooksul.

Abiellumiste arvestus 1965-1990 toetub abieluaktile, milline dokument täideti Perekonnaseisuameti poolt üheaegselt sõlmitud abielu juriidilise fikseerimisega. Seadus nõudis abiellumise vormistamiseks kindlate tingimuste täitmist, mistõttu pruut ja peigmees olid kohustatud koos avaldusega esitama ka asjakohased andmed oma isiku kohta, mida kasutati abieluakti koostamisel. Iga abiellumise kohta täideti üks akt, st rahvastikusündmuseks on olnud abiellumine, kuigi selles osalevaid isikuid on ikka kaks. Niisiis on abiellunute arv kaks korda suurem abiellumiste

arvust, samuti on Eesti oludes täpselt võrdne abiellumiste soostruktuur. Eespool käsitletud sünni- ja surmajuhuga võrreldes on abiellumisel veel seegi erisus, et üks ja seesama isik saab abielluda mitu korda. Nii esmas- kui korduvabiellumise puhul on abieluakti vormistus allunud ühelaadsele protseduurile.

Abiellumine on ainuke rahvastikusündmus, mida kogu käsitlusaluse ajavahemiku jooksul on kõikselt ja vahetult registreerinud Perekonnaseisumet, mistõttu andmestik juriidiliselt sõlmitud abielude kohta on eriti täpne. Hoopis iseasi on muidugi abiellumise kui rahvastikusündmuse tähendus ühiskonnas. Veel paarsada aastat tagasi hõlmas abiellumisjuhtude ametlik (tollal siis kiriklik) registreerimine praktiliselt kõiki uusloodud perekondi, andes niimoodi igati soliidse aluse peremoodustusprotsessi käsitlemiseks. Aegamisi hakkas vormistatud abielu sellist ainupositiooni kaotama, milline suundumus 30-40 aastat tagasi süvenes juba arvestatavaks. Eesti rahvastik säilitas teatavasti ka vene ajal oma peremoodustusprotsessi nn baltoskandia mudeli, kus juriidilise abielu tähendus vähenes eriti ulatuslikult. Nõnda pole ainuüksi abiellumisstatistika põhjal võimalik Eesti rahvastiku perearengu kohta järeldusi teha, hoopis ebapiisav, kui mitte kasutu, on see esmaskooselu käsitlemisel.

Tähelepanelik tuleb olla regionaalse abiellumusstatistika, niisiis Hiiu- ja Läänemaad tervikuna ja eriti maakonnasiseseid piirkondi iseloomustava teabe kasutamisel. Ühe abiellumisjuhu registreerimisega koguti teave kahe inimese kohta, kelle alaline elukoht võib olla erinev. Kogumikus hõlmatud ajavahemiku 1965-1990 vältel on abieluaktidele toetuva abiellumusstatistika tegemisel valitsenud küll ühesugused nõuded, kuid seni pole ühtegi analüüsi selle kohta, mil määral reegleid järgiti ja mil määral need mõjutasid piirkondlikku abiellumusstatistikat. Abiellujate kokkulangeva aadressi, samuti ühe ja sama haldusüksuse piires elavate abiellujate puhul on abiellumine arvestatud pruudi-peiu elukoha järgi. Eri haldusüksustest pärit abiellujatel on aga aluseks abielu registreerimise paik. Viimase suhtes polnud abiellujad päris vabad: reeglite kohaselt pidi selleks valitama ühe abielluja elukohajärgne perekonnaseisumet, mis kaudselt tähendas abiellumise arvestust ühe, enesemääratluse kaudu fikseeritud abikaasa elukoha järgi. Erandi moodustasid kinnipidamiskohtades viibivate isikute abiellumised, mis registreeriti kinnipidamispaiga asukoha järgi.

Vastandina probleemsele toimumiskoha arvestusele on abiellumise ajamääratlus täpne. Langeb ju abiellumise kui juriidilise sündmuse toimumis- ja registreerimisaeg õnnelikult kokku. Nõnda pole karta sedalaadi vastuolusid, mis surma- ning veel enam sünnijuhtude puhul on vene ajal ja kahetsusväärset hiljemgi küllalt tüüpilised, eriti statistiliste andmete kuulõikelisel esitusel.

Lahutuste või pikemalt abielulahutuste arvestus 1965-1990 toetub lahtusaktile, mis samuti nagu abieluakti täideti Perekonnaseisumetis üheaegselt lahtuse juriidilise vormistamisega. Lahutuseks pole läbi aegade piisanud ainuüksi abielupoolte soovist, mistõttu lahtumusstatistika on alati olnud suuremal või vähemal määral sõltuv seadusandlusest ja sisaldab seetõttu tegelike protsesside väärepiegelduhu. Kogumikus käsitletava ajavahemiku algusse langevad kaks tähtsat (NLIidu Ülemnõukogu Presiidiumi määrus, 10. detsember 1965 ja uus Perekonnaseadus, 1. oktoober 1968) ja mitmed neist tulenevad õigusaktid, mis vähendasid lahtuse registreerimiseks esitatavaid nõudeid ja lihtsustasid protseduuri. Seetõttu on 1960 aastate teisel poolel lahtusi registreeritud hoopis rohkem kui varasematel kümnenditel, kuid asjakohane võrdlusprobleem jääb põhiosas siiski kogumiku ajaraamidest välja.

Eesti lahtusstatistikale on märkimisväärselt suurt mõju avaldanud omalaadne kord, mis lahtuse juriidilise vormistamise ajalisel kahestas. Kohtu poolt tehtud otsus abielu lahutada jõustus siis, kui endised abikaasad registreerisid otsuse Perekonnaseisumetis. Sellekohast sundust praktikas aga polnud, kui isik ei kavatsenud uuesti abielluda, muuta (ennistada) oma nime või muul põhjusel pöörduda ameti poole. Nõnda on märgatav osa lahtusi Perekonnaseisumetis registreeritud hilinemisega, pealegi ei sooritanud endised abielupooled toimingut üheaegselt. Samuti on küllaltki suur osa, eriti kesk- ja vanemaalisi naisi oma lahtuse hoopis registreerimata jätnud. Niisiis vormistati sündmusstatistika aluseks olev lahtusakt ajahetkel, mil esimene abielupooltest pöördus kohtuotsuse järel Perekonnaseisumeti poole, kusjuures lahtuse toimumiskohana registreeriti pöörduja alaline elukoht.

Statistika vaatenurgast on hoopis mõistlikumalt arvestatud neid lahutusi, mille registreeris kohtuväliselt vahetult Perekonnaseisuaamet, sest neis langesid kõik tarvilikud juriidilised toimingud ajaliselt kokku ja üheaegselt on fikseeritud ka andmed lahutajate kohta. Perekonnaseisuaamet sai õiguse lahutusi registreerida eelnimetatud seadusandlike aktidega ainult lastetute abielude puhul, kui mõlemad abielupoole esitasid ühisavalduse koos varalistest pretensioonidest loobumise äramärgimisega. Neid tingimusi täitvaid lahutusi on olnud muidugi tuntav vähemus lahutuste üldarvust, kuid siiski arvestataval määral nõrgestamaks niigi õnnetu lahutusstatistika metodoloogilist alust. Kokkuvõttes on kahte inimest puudutav lahutus registreeritud rahvastikusündmusena sageli vaid ühe osapoole kaudu ja erinevalt abiellumisest pole seda sündmust võimalik isikujärgselt analüüsida. Eelpool käsitletud abieluandmestikuga võrreldes on territoriaalne lahutusstatistika samal põhjusel ning samalaadsete, kuid tugevamalt toimivate asjaolude mõjul veelgi ebamäärasem. Samuti ühendab lahutust abiellumisega ka sündmuse kordumisvõimalus nagu ka esmas- kui korduslahutuse registreerimise ühelaadne protseduur.

Rändejuhude arvestusaluseks ajavahemikul 1965-1990 oli kaks dokumenti: sisse- ja väljakirjutusleht, millest kumbki kajastas vastavasisulist juriidilist toimingut. Sissekirjutuseks kutsutud lubatähe saamiseks olid kehtestatud n-õ seaduslikud piirangud, millele kohati lisandus ametnike omavoli. Nii näiteks oli sissekirjutuse saamiseks nõutud nn korteriorderi olemasolu, "vaba" elamispind mitte alla üheksa ruutmeetri inimese kohta (kuus ruutmeetrit lähisugulase asumisel asjaomasel elamispinnal), maja mittekuulumine avariiohtlike või perspektiivsele lammutamisele minevate hoonete nimekirja jms. Suuremates linnades kehtisid täiendavad, n-õ ülelinnalsed piirangud, samuti teostas Siseministeerium sissekirjutuse andmise või sellest keeldumise kaudu nii omaenda ametkonna kui partei ning teiste ideoloogiaasutuste poliitikat. Veel kehtisid sissekirjutuse erireeglid sõjaväelaste, erusõjaväelaste, liiduettevõtetes tölesuunatud, noorspetsialistide jt tarvis, mis üldjuhul andsid neile tavakodanike arvel teatud eelised. Kogu selle sasipuntra juures on arusaadav, et osa inimesi ei saanudki lubatäheks vajalike tingimuste puudumisel sissekirjutust soovitud paigas või loobusid seda taotlemast. Osal niisugustest juhtudest jäi ära ka plaanitud elukohavahetus, teisel osal leidis see siiski aset. Oli ju käsitletud ajavahemikul praktikas karistatav küll sissekirjutuse puudumine, enam mitte aga tegelik elamine sissekirjutusest erineval aadressil. Igal juhul tuleb tähele panna, et kõik juriidilise vormistusega tegelikud elukohavahetused on rändestatistikas kajastamata.

Sõjajärgsest rahvastikuarvestusest, sealhulgas rändestatistikast on tervikuna kõrvale jäetud Eesti piires asunud sõjaväeterritooriumidel toimunu. Tollase korra kohaselt vormistati tsiviilhaldusalalt armeehaldusalasse (ka kinnipidamiskohta) suundunud isikule väljakirjutus, kus sihtkoha märges puudus. Sellest n-õ mustast august väljumisel vormistati omakorda sissekirjutus, kus puudus lähtekoht. Sedalaadi elukohavahetusi, mis on eri viisil ka registreeritud, tunti erirände nime all ja arvestati tavaliselt tsiviilrändest eraldi. Kõik liikumised mustas augus endas, seega siis sõjaväeterritooriumide ja kinnipidamiskohtade vahel Sahhalinist Saaremaani, pole aga rändestatistikaga hõlmatud.

Rändestatistika seisukohast poleks sedalaadi korraldusel veel häda midagi, kui puudunuks erandid. Üheks selliseks erandolukorraks kippus kujunema sõjaväelase (ohvitseri ja üleajateenija) ning tema pereliikmete sissekirjutus armeehaldusalalt tsiviilalale. Selle vormistus toimus vahel samalaadselt ajateenistusest vabanenute sissekirjutuse vormistamisega, kuid võis jääda statistiliselt hoopis arvestamata. Mistahes linnas/vallas paiknenud sõjaväeterritooriumilt sama üksuse piires korteri saanud ohvitseriperele võidi sissekirjutuslehed täitmata jätta sel põhjusel, et elukohavahetus ju formaalselt ei ületanud linna administratiivpiiri. Muidugi jäi seejuures tähele panemata, et sõjaväeterritooriumile saabumisel, st kusagilt mujalt Eestisse saabumisel, ei täidetud ohvitseripere kohta mingeid rändearvestusdokumente. Sama olukord kehtis ka omalaadse seltskonna, nn sõjaväega sideme kaotanute suhtes, kellele tuli armeehaldusalalt minemaajamise järel elamispind anda tsiviilvõimul. Kokkuvõttes tuleb tähele panna, et armee- ja tsiviilhaldusterritooriumi vahelistest tegelikest elukohavahetustest jäi osa asjakohaselt vormistamata ning rändestatistikas kajastamata.

Ka sisse- ja väljakirjutusega hõlmatud elukohavahetustest on rändestatistikas arvestamist leidnud vaid üks osa, teine osa jäeti kõrvale tol ajal kehtinud rändejuhu ruumilise definitsiooni või segase ajamääratluse tõttu. Ruumilisest seisukohast kuulusid arvestamisele ainult need rändejuhud, mis toimusid üle maakonna või linna/alevi halduspiiri. Lisaks haldusüksuse siserändele jäeti kõrvale ka märkimisväärne osa maahaldusüksuste vahelisest rändest. Teadaolevalt ei arvestatud NLiidus maarahvastiku rändejuhte kuni 1956 aastani üldse. Eesti oli esimene piirkond, kus nimetatud ajast hakati pidama arvestust maarahvastiku rände selle osa kohta, mis mõjutas linnarahvastikku või väljus ühe maakonna piirest. Ülejäänud maarahvastiku rändejuhte statistika ei hõlmanud. Niisiis, Hiiu- ja Läänemaa rändearvestuses ajavahemikul 1965-1990 kajastub süstemaatiline maarahvastiku rändejuhude alaarvestus. Administratiivpiiride teisenemise korral tähendab see ühtlasi ka mittevõrreldavust ajas.

Ka rändejuhu ajaline määratlus koos alalise/ajutise staatusega põhjustas segadust, jättes veel ühe osa juriidiliselt vormistatud sündmustest statistiliselt arvestamata. Ühelt poolt nõudis kehtinud kord sissekirjutamist kolme (maa-asulas seitsme) päeva jooksul sõltumata sellest, kas elukohavahetus oli ajutist või alalist laadi. Sellest kogumist ei arvestatud rändestatistikas neid elukohavahetusi, mille kestus oli alla poolteise kuu või leidis aset puhkuse ja ravi (haiglas ja sanatooriumis viibimise aeg) eesmärgil. Teisalt polnud ajutise elukohavahetuse puhul nõuet vormistada väljakirjutust, kuigi sissekirjutus uues elukohas tuli registreerida. Kuivõrd ajutiseks loeti näiteks kõik õpingutega seotud elukohamuutused olenemata õpiaja pikkusest, siis jäid rändearvestusest välja ka viis ja enamgi aastat kestnud elukohavahetused. Kogu selle segaduse väljendusena ei lange Eesti siserände sisse- ja väljakirjutuste arv hoopiski mitte kokku. Veel on tarvis tähele panna, et rändearvestuses rakendatud alalise ja ajutise elukohavahetaja mõiste ei lange kokku vastava loendusjärgse rahvastikuosaga. Viimases arvestati alalise rahvastiku hulka teatavasti kõik antud territooriumil enam kui kuus kuud viibinud isikud.

Kirjeldatud kokku võttes tuleb tõdeda, et kogumikku lülitatud Hiiu- ja Läänemaa rändeandmed sisaldavad suuremal või vähemal määral kõiki andmetäpsust nõrgestavaid asjaolusid. Ühelt poolt on tegemist süsteemse sisse- ja väljarände alaarvestusega, teisalt ei lähe ka olemasolevad arvud omavahel kokku. Käsitleva ajavahemiku rändestatistika omaaegsed tabulatsioonid Hiiu- ja Läänemaa kohta on nii pinnapealsed, et andmekvaliteedi hinnangut pole võimalik anda, küll laseb sõjaväeterritooriumide suhteline vähesus maakonnas oletada vähemalt selle teguri poolt põhjustatud vea tagasihoidlikumat tähendust. 1988 aastast otsustas Eesti Statistikaamet rändearvestust pidada vaid sissekirjutuse alusel, hinnates ka väljarännet sissekirjutuslehe kaudu. Paraku pole analüüsitud selle olulise meetodikamuutuse mõju rändestatistikale, kuid eeldatavasti tekitab see teatud mittevõrreldavuse kogumiku kolme viimase aasta rändearvude osas. Niisugused Eesti oludesse mittedobivad rändearvestuse põhimõtted, mis toetusid elukaugele juristikale ning eirasid sündmusstatistika kõiksuse põhimõtet, säilisid käsitleva perioodi lõpuni, et paar aastat hiljem nn rahvastikuregistri eestvõttel teiseneda kilplaslikuks süsteemiks. Nõnda on käsitleva ajavahemiku rändeandmestik kogu kirjeldatud probleemsusele vaatamata ometi hulga täpsem nüüdis-Eesti rändestatistikast.

2.1.2. Iive ja rahvaarv

Piisavalt suurearvulise rahvastikukogumi puhul koonduvad üksikud rahvastikusündmused stohhastilise protsessi tunnuseid omavasse voogu, mis kujundab rahvastikuseisundi. Iseenesest on rahvastikuseisundi teisenemine pidev protsess, kuid tavaliselt fikseeritakse muutus kokkulepitud ajamomendiks ning kindla ajasammuga. Rahvusvahelises võrdluses on enim kasutatud kalendriaastasammu, mis fikseerib rahvastikuseisundi aasta alguses (1. jaanuar) või keskpaigas (1. juuli). Eesti rahvastikustatistika on sõjajärgsesse aega tagasiulatavalt kohanenud esmanimetatud andmeesitusega, mida tavapärasena on rakendatud ka käesolevas kogumikus.

Suurimat integraalset tähendust omavad üksteise suhtes vastandliku toimega n-ö paarsed põhirahvastikusündmused, sünni- ja surmajuhud ning sisse- ja väljaränne. Sünnide ja surmade arvu vahena leitakse *loomulik iive* ning sisse- ja väljarännete arvu vahena *rändeiive*. Mõlema sündmuspaari rahvastikuseisundit teisendav toime on üldine, teisisõnu hõlmab see rahvastikukoostist kõigi tunnuste lõikes. Reeglina muutub ka rahvaarv, vaid vastandsündmuste täieliku kokkulangevuse korral püsib see üldnäitaja stabiilsena. Loomuliku ja rändeiibe tervikmõju väljatoomiseks rahvaarvule esitatakse sageli ka protsesse summeeriv *koguiive*.

Iive erineb rahvastikusündmusest eelkõige selle poolest, et tegemist pole esmasprotsessiga, mistõttu erinevalt sünni- ja surmajuhust ning sisse- ja väljarändest võib see peale positiivse väärtuse omandada ka negatiivse. Samuti tuleb iivenäitajate kaudu kõige lihtsamal viisil esile rahvastikustatistika sisemise konsistentsuse olulisus: näiteks võib rahvastiku koguiive ja sealt tulenevalt rahvaarv osutada ebatäpselt ka siis, kui surma-, sünni- ja väljarändejuhud on äärmise täpsusega registreeritud. Just sedalaadi olukorra tõttu, jättes küll kõrvale viite äärmise täpsuse kohta mistahes rahvastikusündmuste fikseerimisel, kaldub nüüdis-Eesti rahvaarvu veamäär koguni viie protsendini, so ligikaudu XVII sajandi olukorda iseloomustanud tasemeni.

Kitsamas, kuid valdavalt levinud tähenduses käsitletakse loomulikku ja rändeiivet (ning nende summamana koguiivet) rahvaarvu *muutuskomponentidena*. Nimelt saab loendusjärgsele rahvaarvule iibe lisamisel leida *arvestusliku rahvaarvu* mistahes ajahetke kohta. Selle äärmiselt lihtsa tehte puhul tuleb siiski ette sagedasi ebatäpsusi ja koguni vigu. Esiteks on oluline tähele panna, et iibearvestusega hõlmatud ajaperioodi algus langeks täpselt kokku loendusmomendiga. Enamasti pole see nii, sest rahvaloenduse kriitiline moment ei ole sätitud 1. jaanuarile, sündmusstatistilised kokkuvõtted hõlmavad aga tavapäraselt just kalendriaastat. Probleemist ülesaamiseks on kujunenud tavaks arvutada pigem loendusjärgne rahvaarv 1. jaanuari seisule kui sündmusstatistilised absoluutarvud loenduse poolt määratud ajavahemikule. Kui loenduse läbiviimisaeg on lähedal 1. jaanuarile (või 1. juulile toda standardit eelistava andmekorralduse puhul) ja iivenäitajad pole silmatorkavalt positiivsed või negatiivsed, võib loendusjärgset rahvaarvu kasutada ilma korrigeerimata. Nõnda on isegi soovitatav toimida, kui sellest johtuv mõneinimeseline vahe rahvaarvus jääb hinnanguliselt suurusjärgu võrra iibeveast väiksemaks, sest sedaviisi on välditud erineva rahvaarvu kasutamine loendus- ja sündmusstatistikas. Hiiu- ja Läänemaa arvestusliku rahvaarvu leidmisel ja käesolevas kogumikus esitamisel ongi just niimoodi toimitud.

Teiseks on arvestusliku rahvaarvu leidmisel tarvis huvi tunda, missuguse rahvastiku kohta nimelt isikusündmusi registreeritakse. See teadmine on vajalik, et võtta loendusandmestikust just sama definitsiooniga võimalikult paremas kooskõlas olev rahvaarv. Eelpool on selgitatud, et kogumikus hõlmatud ajavahemikul 1965-1990 on rahvastikusündmused (väheste eranditega) registreeritud antud piirkonna alalise rahvastiku kohta. Siiski tuleb tähele panna, et loendusjärgne alaline rahvastik pole päris sama mõiste: loendusel fikseeriti tegelik alaline rahvastik, rahvastikustatistika aga lähtub juriidilisest alalisest rahvastikust. Eesti oludes tuleb arvestusliku rahvaarvu leidmisel selle mittevastavusega paraku leppida.

Hoopis tõsisema vea arvestusliku rahvaarvu leidmisel tekitab alalise rahvastiku asemel mõne teise määratluse järgi fikseeritud loendusjärgse rahvaarvu kasutamine. Pikka aega, kuni 1979 aasta loenduseni, oligi NLiidu rahvastikustatistikas nimetatud rollis kasutusel kohalolev ehk faktiline rahvastik. Seetõttu tuleb ülima ettevaatusega suhtuda tolleaegsetesse loendusvahemike rahvaarvudesse, eriti nende kooskasutamisel andmetega hilisema perioodi kohta, kui üldiseks arvutusaluseks oli juba võetud alaline rahvastik. Mõistetavalt laieneb ebakonsistentsus rahvaarvu kaudu mistahes demograafilistele suhtnäitajatele, seetõttu võib ebakorrektnel rahvaarv osutada heaks teenäitajaks teiste vigaste andmete avastamisel. Eesti statistikaväljaannetes on ette tulnud kohaloleva rahvastiku kasutamist arvestusalusena isegi pärast sellekohase praktika ametlikku kõrvaleheitmist. Käesoleva kogumiku sündmusstatistika toetub kogu hõlmatud perioodi ulatuses ühtselt loendusjärgsele alalisele rahvastikule.

Rahvastikusündmuste ebatäpsusest registreerimisest, loendus- ja sündmusstatistika ebakonsistentsusest ja teistest samalaadsetest vigadest tingituna on vastavalt moonutatud ka

iibenäitajad. Iibe ebatäpsus kandub omakorda kumulatiivselt arvestuslikku rahvaarvu, viimasest loendusastast ajas edasi liikudes. Seetõttu ei lange uue loendusastast arvestuslik ja loendusjärgne rahvaarv praktiliselt kunagi omavahel kokku. Peale loenduse toimumist ja selle kvaliteedihinnangule toetuvat korrektoori on tavapraktikasse juurdunud n-ö loendusvahemiku tagasiarvutused, mille käigus rahvaarvu akumulatsioonid viga silutakse, kaasates võimalikult palju asjakohast loendus- ja sündmusstatistilist informatsiooni.

Käesolevas kogumikus on esitatud Hiiu- ja Läänemaa korrigeeritud rahvaarvud 1965-1989, vaid 1990 aasta rahvaarv kuulub täpsustamisele. Eraldi on välja toodud *rahvaarvu korrigeerimismuutus*, mis omandab teatud mõttes rahvaarvu muutuskomponendi tähenduse. Oma olemuselt väljendab see näitarv rahvastikuarvestuse summaarviga: täiesti laitmatu rahvastikustatistika korral võrduks ju korrigeerimismuutus nulliga. Ühtlasi rõhutab see küllalt arusaadaval kujul ilmselget tarvidust loendus- ja sündmusstatistika koosõla järele. Hiiu- ja Läänemaal on peamiselt rändearvestusvigade tõttu korrigeerimismuutuse suurusjärgi tähelepanuväärne, kahjuks kõrvutatav teiste muutuskomponentide mõjuga rahvaarvule. Praktilisest vaatenurgast on üldistava käsitluse korral mõistlik korrigeerimismuutus pigem liita rändeiibele kui tema mõju arvestamata jätta.

Hiiu ja Lääne maakonna (eraldi ka linna- ja maarahvastiku) rahvaarvud on kahe loendusvahemiku 1970-1979 ja 1979-1989 kohta arvatud soovanuskoostise nihet arvestades. Viidatud lähenemisviis oli küll töömahukas, kuid võimaldas täielikult ära kasutada kogu rahvastikuinformatsiooni, mis maakonna tasandil nende ajavahemike kohta olemas oli. Rakendatud arvutusmetoodika kirjeldus on varem avaldatud [EKDK/EKMI 1994a; 1994b]. Maakonnatasandist väiksema haldusüksuse puhul pole vanusnihkel põhinevat korrigeerimismeetodit võimalik rakendada, sest käsitlusala ajavahemiku kohta puuduvad tarvilikud lähteandmed. Nii on Hiiu- ja Läänemaa linnasulate rahvaarvud ühtlusarvutatud mõneti lihtsama meetodi abil konsistentsena kõigi teiste Eesti haldusüksuste kohta. Nimetatud andmed sisalduvad Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Vähegi pikema ajavahemiku puhul on mõistlik jälgida käsitlusala haldusüksuse *piirimuutusi*. Põhimõttelisel laadi piirimuutuse korral tuleb rahvastikuarengu aegriidade leidmisel rakendada just konkreetsele haldusüksusele sobivaimat lahendust, väiksema piirimuutuse puhul piisab asjaomase rahvaarvu muutuskomponendi leidmisest ja arvessevõtmisest. Ülevaade Hiiu- ja Läänemaa haldusüksustega 1965-1990 aset leidnud piirimuutustest on esitatud allpool, rahvastiku sündmusstatistilistes tabelites sisaldub ka vastav andmeveerg. Tuleb tähele panna, et haldusüksuste piirimuutused on alati üksteist tasakaalustavad: igale konkreetsele muutusele mingis haldusüksuses vastab samaväärne, kuid vastasmärgiline teises. Tasakaalustamata muutused maakonna kui terviku tasandil viitavad juba maakonnapiiri teisenemisele. Käesolevas kogumikus käsitletud ajavahemiku alguseks oli Hiiu- ja Läänemaa veneaegsetest piirinihutustest lõviosa juba toimunud ning järgmise kolmekümne aasta jooksul püsis maakonna piir stabiilsena.

Kokkuvõttes erineb eelmise aasta arvestuslik rahvaarv järgmise aasta rahvaarvust koguiibe ning piiri- ja korrigeerimismuutuse summa võrra. Parema ülevaate saamiseks on ka *rahvaarvu kogumuutus* sündmusstatistilistes tabelites eraldi veeruna välja toodud.

2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad

Sissejuhatuseks pole ülearune veel kord meenutada, et rahvastikusündmuste absoluutnäitajate ja mitmesuguste kordajateks kutsutavate suhtnäitajate ühtlusarvutused on põhimõtteliselt erinevat laadi. Reeglina ei kuulu rahvastikusündmuste arvud iga loendustsükli järel korrigeerimisele. Erandkorras tuleb seda vahel teha suuremate piirimuutuste mõju kõrvaldamiseks, hoidmaks haldusüksuste rahvastikuandmestikku ajas võrreldavana. Harvem annavad korrigeerimiseks põhjust avastatud vead sündmusstatistikas. Õeldust ei tule muidugi järeldada sündmusstatistika äärmist korrektsust läbi aegade, eelkõige on põhjuseks suur töömaht, mis sedalaadi täpsustuse tegemiseks tuleb teha ka siis, kui väga tundub olevat tõenäone.

Eesti oludes pole rahvastikusündmuste piirkondlikku jaotusse tehtavad muutused tulevikus siiski välistatud, sel juhul puudutavad need ka käsitlusalust ajavahemikku 1965-1990. Nimelt on arhiveeritud sünniaktidega alustatud töö näidanud, et väiksemate haldusüksuste puhul on kokkulangevus omal ajal n-õ ametlikuna publitseeritud sündinute arvu ja tegelikult registreeritud sündinute arvu vahel küllalt madal, kuigi absoluuthälbe seisukohalt pole lahknevused suured. Sellise olukorra — väikesed lahknevused enamiku haldusüksuste lõikes — on arvatavalt tinginud Statistikaameti omapärane tööpraktika. Nimelt prognoositi iga-aastase esmaskokkuvõtte kiire publitseerimise eesmärgil (tegelikult saatmiseks “kõrgemalseisvatele organitele” poolsalastatud ehk ametialase kasutamise staatuses) aasta jooksul registreeritud rahvastikusündmustele juurde käsitlusaluse aasta lõpu poole eeldatavalt toimunud, kuid veel registreerimata sündmused. Näiteks lubas ka seadus aastalõpu sünde registreerida veebruari alguseni, mida hilinejad veelgi pikendasid. Tagantjärele tundub, et lõpliku aastakokkuvõtte koostamisel ei ole viimase kuu prognoosiandmete asendamist tegelikega eriti tõsiselt võetud. Toiming oli küll ette nähtud ja Eesti kogurahvastiku osas arvatavalt ka nii- või naasuguse täpsusega seda teostati, kuid üksikute linnade ja tollaste külanõukogude puhul ei utsitanud Moskva eriti tagant. Selle oletatava süsteemse vea kõrval on võimalikud muidugi mitmed juhuslikku laadi ebatäpsused, mis sündmuste suure arvu puhul ju ikka tekkima tikuvad.

Niisiis võib süsteemse vea ilmsikstuleku korral tõstatuda Eesti piirkondliku rahvastikusündmuste arvu täpsustamise vajadus. Paraku eeldab sellise ülesande püstitamine aja- ja rahamahukat arhiivitööd ning põhjalikku analüüsi, mistõttu pole kindlasti lähiaja ettevõtmine. Sedalaadi erandolukorda kõrvale jättes ei kuulu rahvastikusündmuste arvud muutmisele, kõik sündmusstatistilised suhtarvud alluvad aga rahvusvahelise praktika kohaselt ühtlusarvutusele iga loendustsükli järel. Põhjuseks on eespool selgitatud rahvaarvu ühtlusarvutus, mis rahvastikukoostise kõiki jaotusi puudutades käivitab korrigeerimisahela.

Loendustsüklike kaupa teostatavad sündmusstatistika ühtlusarvutused, mis tagavad rahvastikuandmete ajalise võrreldavuse, on tavapärase statistikarutiini lahutamatu osa. Kui vastav korraldus on välja töötatud, ja mis peaaegu, sündmusstatistikat peetakse kõnealust tarvidust arvestavalt, pole tegemist ei mainimisväärset aega ega raha nõudva ülesandega. Paraku on Eestis lood teistmoodi, kokkuvõtvalt kolme asjaolu koosmõjul. Esiteks, Eesti Statistikaamet pole vene ajal süsteemseid ühtlusarvutusi teostanud, need tehti kohaliku lähteandmestiku põhjal Moskvast. Kogemuse puudumine on takistanud ametil seda tööloiku kuni tänaseni tavapärase statistikakorralduse osana käsitlemast. Teiseks, NLiidu Statistikaameti ühtlusarvutused teenisid eelkõige suurriigi vajadusi, avaldades Eesti andmetele negatiivset mõju kahel viisil. Standardsete võtete rakendamise tõttu jäi suur osa olemasolevast kohalikust teabest ühtlusarvutustes kasutamata ja seetõttu ei erine Eesti loendusjärgsete arvutuste täpsus enam kuigivõrd näiteks omaaegsetest Kesk-Aasia liiduvabariikidest, kuigi algandmete maht ja kvaliteet erinevad küllalt oluliselt. Moskvast hõlmati loendusjärgsete tagasiarvutustega peamiselt oblasti tasand maa- ja linnarahvastiku lõikes, mis Eestile kohandatuna tähendas maakonna ja esmatasandi haldusüksuste väljajätmist arvutusprogrammist. Nõnda on Statistikaametis loendusvahemike 1970-1979 ja 1979-1989 kohta ühtlusarvutatud vaid kogu-, linna-, maa- ja Tallinna rahvastiku sündmusstatistika, seegi kohalikust vaatevinklist ebapiisava täpsusega. Teisisõnu pole rahvastikustatistika enam Eesti-siseselt konsistentne, sest kogurahvastiku uuservud ei saagi haldusüksuste ümberarvutamata teabega ühtida. Kolmandaks, ja ehk suurimaks probleemiks on sündmusstatistika hoidmine viisil, mis ei võimalda Statistikaametil ei praegu ega edaspidi loendusjärgseid ühtlusarvutusi rutiini osana teostada.

Eelöeldu püüab heita valgust käesolevas kogumikus esitatud sündmusstatistika tähendusele. Hiiu- ja Läänemaa kohta toodud näitarvud on ühtlusarvutatud nõnda, et nad koos järgnevais maakonnakogumikes esitatavate samalaadsete arvudega annavad konsistentse tulemuse Eesti kogurahvastiku suhtes. Olgu siinkohal veel kord rõhutatud, et kõrvale on jäetud kõik varem Moskva (ja selle vabariikliku all-lüli, Eesti Statistikaameti) poolt teostatud arvutused ning kogu Eesti rahvastikustatistika tervikuna on allutatud süsteemsele ühtlusarvutusprogrammile. Nii lähteandmed kui tulemused on arhiveeritud Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Omaette probleem on muidugi maakonna ja selle territooriumil paiknevate haldusüksuste andmedetailsus. Ühtlusravutused ei saa algandmete mahtu suurendada, võivad ainult parandada nende täpsust ja pakkuda asjakohasemat teisesnäitajate süsteemi. Nii sisaldavad Hiiu- ja Läänemaa sündmusstatistilised tabelid pea eranditult üldkordajaid, kuivõrd omaaegsetel tabulatsioonidel puudub rahvastikusündmuste vanusjaotus. Maahaldusüksuste, tollaste külanõukogude kohta pole isegi sündmuste koguarve, mistõttu maarahvastiku sündmusstatistika on esitatud koondina. Alates 1986 aastast oleks suhteliselt kerge vaevaga võinud läbi viia sündmusstatistika uustöötlust, sest individuaalandmed on elektroonilisel kujul säilinud. Käesoleva kogumiku seisukohalt oleks selle töö väärtus aga küsitav olnud, kuna rahvastikustatistika aegread ei oleks praktiliselt midagi võitnud. Alljärgnevalt on toodud sündmusstatistiliste suhtnäitajate arvutusskeemid. Tegemist on küll kõige üldisemate näitarvudega, kuid isegi nende puhul on kogumikus hõlmatud ajavahemiku jooksul statistikaasutuste poolt rakendatud erinevaid lähenemisviise.

Suhtnäitajate tarvidus tuleneb asjaolust, et demograafiliste protsesside iseloomustamiseks ei piisa rahvastikusündmuste arvu teadmisesest. Kuivõrd viimane sõltub paratamatult haldusüksuse rahvastiku suurusest, siis protsesside intensiivsuse käsitlemisel tuleb sündmuste arvud rahvaarvu suhtes ühismõõdustada. Rahvastikuteaduses toimub see traditsiooniliselt mitmesuguste kordajate arvutamise teel, kus sündmusi kajastav näitaja on lugejas, riskialust rahvastikku peegeldav näitav aga nimetajas. Eelpool selgitatud andmepiirangute tõttu on käesolevas kogumikus esitatud peamiselt *rahvastikusündmuste üldkordajad*. Arvutuslikult on kõik üldkordajad (CR) leitud suhtarvuna, mille lugejas on aasta vältel toimunud rahvastikusündmuste koguarv (S_t) ja nimetajas aastakeskmise rahvaarv leituna sama aasta (P_t) ja järgmise aasta (P_{t+1}) rahvaarvude poolsummana. Kordajad on esitatud 1000 inimese kohta, st promillides:

$$CR = 1000 * S_t / (P_t + P_{t+1})/2$$

Kogumikku on lülitatud *sündimuse, suremuse, abiellumuse, lahutumuse ja väljarände üldkordaja*. Rahvastikuprotsesse kirjeldavate üldkordajatega samal põhimõttel on arvatud ka rahvaarvu muutuskordajad: *loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe ja rahvaarvu kogumuutuskordaja*, mille puhul rahvastikusündmuse arvu valemis asendab vastav muutuskomponent. Siinkohal pole vahest ülearune juhtida tähelepanu üldkordaja kui näitajatüübi analüütilisele piiratusle. Rahvastikuprotsesside olemusliku vanussõltuvuse tõttu on üldkordaja tase, ajatrend ja heterogeensus protsessi intensiivsuse kõrval sõltuvuses ka rahvastiku vanuskoostisest. Lisainformatsioonita on nende kahe põhimõtteliselt erineva teguri mõju raske, kui üldse võimalik, eristada. Kuigi üldkordajad mõõdavad rahvastikuprotsessi intensiivsust halvasti, annavad nad samas integraalse ülevaate protsesside koondmõjust rahvastikumuutusele tervikuna. Samuti on just üldkordajate abil nende vähese andmenõudlikkuse tõttu võimalik konstrueerida pikemaajajate ja teostada mitmeplaaniilisi piirkondlikke võrdlusi. Sellistena on üldkordajad siiani kasutusel ka kõige nõudlikemais rahvusvahelises demograafiakogumikes, näiteks ÜRO ja Euroopa Rahvastikukomitee aastaraamatud [UN 2001; Council of Europe 2001].

Üldkordajate kõrval võimaldab olemasolev andmestik esitada veel *imikusuremuskordaja*. Tarvilikud andmed haldusüksuste kaupa on surmajuhtude koguarvule lisaks ainuerandina tabuleeritud ilmselt imikusuremuse suure sotsiaalse tähenduse tõttu. Suremusprotsessi seisukohalt on oluline, et imikusuremuskordaja abil mõõdetakse suremistõenäosuskõvera langusosa kõige mittelineaarsemat vahemikku. Imikusuremuskordaja konkreetne arvutusviis sõltub olemasolevate algandmete detailsusest ning vahel ka näitaja abil tehtava analüüsi eesmärgist. Sarnaselt kordajate arvutamise põhimõttele on näitaja lugejas aasta jooksul asetleidnud imikusurmajuhtude arv (M_t^0), nimetajas aga keskmine imikueas laste arv. Suremistõenäosuse mittelineaarse languse tõttu esimesel eluaastal ei saa nimetajat arvutada vaadeldaval (B_t) ja sellele eelneval aastal sündinud laste arvu (B_{t-1}) poolsummana, vaid nende arvude kaalutud keskmisena, kus kaaludeks a ja b on vastavalt vaadeldaval ja eelmisel aastal sündinute osakaalud alla aasta vanuses surnute hulgas. Imikusuremuskordaja (IMR) väärtus väljendatakse promillides:

$$\text{IMR} = 1000 * M_t^0 / (a * B_{t-1} + b * B_t)$$

Kui imikusurmade puhul pole teada surnud laste sünniaasta, nagu see Eesti maakonna-andmestiku puhul üldiselt on, võib nimetajas kasutada tinglikke kaale (omaaegse kogemusliku traditsiooni kohaselt 1/3 eelmisel aastal sündinute ja 2/3 vaadeldaval aastal sündinute tarvis). Kuivõrd Eesti oludes on käsitlusaluse ajaperioodi kohta siiski teada surnud imikute sünniaastaline jaotus kogurahvastiku lõikes, siis haldusüksuste imikusuremuskordaja arvutamisel on eelistatud tingkaaludele riigikeskmisi tegelikke kaale. Muidugi on nii viisi toimides sünniaasta kaal kõigi Hiiumaa ja Läänemaa (nagu teistegi maakondade) haldusüksuste kohta ühe aasta ulatuses konstantne, kuigi ilmselt on need lisaks juhuslikele hälvetele ka piirkonniti süstemaatiliselt erinevad. Sellisest arvutusviisist tekkiv viga on eeldatavalt siiski väiksem kui tingkaalude kasutamise puhul. Hiiumaa ja Läänemaa haldusüksuste väiksuse tõttu on neis iga-aastaselt registreeritud imikusurmade absoluutarv reeglina väike või koguni null. Sündmuste vähesusest on tingitud suure amplituudiga juhuõnnetused, mis muudavad iga-aastase imikusuremuskordaja raskesti kasutatavaks. Juhuvõnnete mõju vähendamiseks on kogumikus esitatav imikusuremuskordaja 5-aastase liigvkeskmisega silutud. Tähele tuleb panna, et alates aastast 1989 liigvkeskmine enam 5-aastast ajavahemikku ei haara.

2.2. Loendusstatistika

Kahe viimase aastaja vältel on loendusest kujunenud rahvastikustatistilise andmestiku tähtsaim allikas. Loenduse kaudu kogutud teave erineb sündmusstatistikast mitmeti, kaks erijoont on seejuures põhimõttelist laadi. Esiteks hõlmab loendus kõiki antud territooriumil elavaid inimesi, sündmusstatistika aga puudutab vaid asjakohase rahvastikusündmusega seotud isikuid. Teiseks hõlmab sündmusstatistika alati teatud ajavahemikku, loendus aga huvitub olukorrast täpselt fikseeritud ajamomendil. Teisisõnu peatab loendus korra aja pideva voolu ja jäädvustab rahvastikuseisundi hetkepildina, kus loendusele eelnenud rahvastikusündmused on kajastatud mitte ühekaupa, vaid kumulatiivse efektina. Rahvastikusündmuste poolt tekitatud muutused loendusaegses rahvastikuseisundis ilmnevad eriti selgesti, kui võrrelda tulemust eelmisest loendusest pärineva samalaadse pildiga. Erisustele vaatamata ei vastandu sündmus- ja loendusstatistika üksteisele, vastuoksa, nüüdisaegses rahvastikustatistikas eeldab üks komponent teise olemasolu. Eelpool näiteks on tagasiarvutustega seoses selgitatud loenduse kui rahvastikuinventuuri tähendust, mis võimaldab loendusvahelisel perioodil akumulatsioonid sündmusstatistilised vead välja tuua ja ära parandada.

Loenduslaadsetel ettevõtmistel on pikk ajalugu. Maksimumajate ja potentsiaalsete nekrutite arvu teadasaamiseks korraldati Hiinas, Egiptuses ja Mesopotaamias rahvastiku ülestähendusi veel enne, kui Euroopa kultuurrahvad välja kujunesid. Vanas Kreekas ja Roomas olid rahvastiku üleskirjutused juba üsna regulaarse iseloomuga. Tollased ettevõtmised hõlmasid siiski mitme olulise nõude osas kaasaja loendusest, mistõttu loendusajalugu arvestatakse hoopis hilisemast ajast. Kaasaja nõuetele vastavate loenduste algus langeb XIX sajandi esimesse poolde (USA ja Kanadas XVIII sajandi lõppu). Tol ajal alustas üks riik teise järel perioodiliselt läbiviidavaid rahvaloendusi, mille põhimõtted on püsivad enam-vähem muutumatutena tänini. Teise maailmasõja järgsel perioodil on tehtud tõhusat tööd loendusprogrammi rahvusvaheliseks ühtlustamiseks, seda eelkõige ÜRO Statistikaameti juhtimisel. Samuti on välja töötatud üksikasjalikud juhtnõuad enamiku asjaolude kohta, mida kaasaja rahvaloenduse läbiviimisel tuleb jälgida. Sellised põhiolemused nagu loenduse üldisus, üheaegsus, perioodilisus ja isikulisus tunduvad olevat asjaomase valdkonna aabitsatõed, kuid juhul, kui kits on kärneriks hakanud, võib alati probleeme tekkida.

Eesti alal on toimunud kümme rahvaloendust. Esimesele neist 1881 aastal, mis hõlmas Balti provintsi, olid eelnenud prooviloendused ning linnarahvastiku loendused Liivimaa kubermangus 1863 aastal ja Eestimaa kubermangus 1871 aastal. Järgmine ettevõtmine oli üle-Venemaaline rahvaloendus

1897 aastal (jäi ka ainukeseks Vene Impeeriumis). Eesti Vabariigis viis Statistika Keskbüroo läbi kolm rahvaloendust. Paar aastat peale Vabadussõja lõppu (1922) läbiviidud loenduse peaesmärgiks oli saada vajalik informatsioon Eesti ühiskonna korraldamiseks ja mitme esmatarviliku reformi läbiviimiseks. Tolle loenduse materjalid leidsid seniajani täiuslikema läbitöötuse, eelkõige tuleb märkida valdade ja linnade andmevajaduste rahuldamist, sest infopuudus omavalitsuste tasandil oli suur. 1934 aastal läbi viidud II Eesti rahvaloendus on jäänud senimaani korrektseimaks, kahjuks hävis suur osa alg- ja töötlusandmeid sõjakeerises. Esimese vene okupatsiooni (juuni 1940 – september 1941) mõju Eesti ühiskonnale oli sedavõrd suur, et tööle tagasipöördunud statistikute esimeseks sammuks oli rahvaloenduse läbiviimine. Ettevalmistustega saadi hakkama kahe kuu jooksul ning loendus toimus, kuigi lühendatud küsimustikuga 1. detsembril 1941. Vastuolude tõttu Saksa okupatsioonivõimudega õnnestus andmeid avaldada äärmiselt napilt, hiljem püüti see loendus aga hoopis maha vaikida. Vene ajal leidis Eesti alal aset neli loendust — 1959, 1970, 1979 ja 1989 —, millele 2000 aastal lisandus veel üks. Paraku ei lähtunud ka viimane eestikesksest vaatenurgast.

Tuleb märkida, et rahvastikustatistika kolmest peamisest andmeallikast jälgisid vene ajal rahvusvahelisi soovitusi kõige suuremal määral just rahvaloendused, mistõttu loendusstatistika moodustab parima olemasoleva andmestiku Eesti rahvastiku ja eluaseme kohta. Muu hulgas oli loendus ainus andmekogum, kus isik fikseeriti tema tegeliku elukoha, mitte sissekirjutuse järgi. Nimetatud asjaolu tõttu on näiteks 1989 loenduse andmepank seniajani asendamatu riigiuuringu teostamise korraldamisel, sest kujutab endast sisuliselt ainukest ülemaalist valimialust. Käesolevas Hiiu- ja Läänemaa kogumikus kajastatud sõjajärgsed loendused moodustasid osa vastavast üleliidulisest ettevõtmisest, mille metodoloogilist ettevalmistust ja läbiviimist juhtis NLiidu Statistikaamet Moskvast. Heameel on asjaolust, et aja jooksul uute küsimustega veidi täienenud loendusprogramm on põhitunnuste osas säilitanud võrreldavuse kogu käsitletaval ajavahemikul. Alljärgnevalt on lühidalt esitatud peamised erinevused loendusprogrammides, mis käesoleva kogumiku seisukohalt aitab selgitada, miks 1989 aasta loendustabelite täiskogumi kõrval on varasemate loenduste andmestik mahult väiksem.

1959 aasta loenduse kriitiline moment oli 15. jaanuaril ning loendusprogramm koosnes viieteistkümnest küsimusest: isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel, kodakondsus, haridus, õppeasutus (õppur), töökoht, amet, elatusallikas ning sotsiaalkiht. Järgmisel, 1970 loendusel (kriitiline moment samuti 15. jaanuar) oli loendusprogramm jagatud kaheks: kõikselt esitati 11 põhiprogrammi küsimust, valikuliselt igas neljandas eluruumis elanud isikutele veel 7 lisaprogrammi küsimust. Põhiküsimustiku hulka kuulusid isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku põhjus ja kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht ja sealt eemalviibimise kestus (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel ning teine keel, haridus, õppeasutuse tüüp (õppur) ning elatusallikas. Valikküsimustikuga koguti teavet töökoha, ameti (pensionäri viimase ameti), loendusele eelnenud aasta töötamiskestuse ja -viisi (mittehõivat), sotsiaalkihi, paiksuse, eelneva elukoha ning elukohavahetuse põhjuse kohta. Lisaks sellele oli kasutusel omaette küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööealise rahvastiku ühiskondliku rakendamisvõimaluse selgitamiseks, suuremates linnades koguti loenduse käigus teavet veel rahvastiku pendelrände kohta.

Ka 1979 aasta loendusprogramm (kriitiline moment 17. jaanuar) sisaldas 11 põhiküsimust ja oli oma sisult eelnevaga küllalt sarnane. 25-protsendilise valikloenduse viie küsimusega koguti teavet töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud aeg) ning sündinud laste arvu kohta (täisealised naised). Ka 1979 aastal oli kasutusel eraldi küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööeas isikutele. 1989 rahvaloenduse põhiprogramm (kriitiline moment 12. jaanuar) oli eelmisega võrreldes täienenud kahe isikuküsimusega, nimelt sündinud laste arvu ning omandatud kutsehariduse kohta, väiksemaid täiendusi oli ka küsimuste sõnastuses ja detailsuses. Esmakordselt sõjajärgsel perioodil viidi koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus, mille programm hõlmas seitset küsimust hoone ehitusperioodi, ehitusmaterjali, eluasemetüübi, elamispinna mugavusastme, tubade arvu ning üld- ja elamispinna suuruse kohta. Kolmandat korda järjest sisaldas

loendusprogramm ka ennast õigustanud 25-protseendilist valikprogrammi, mis koosnes viiest eelmise loendusega võrreldes veidi täiendatud küsimusest töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud ajale lisaks küsiti ka eelmise elukoha tüüpi) ning sünitatud (lisaks ka neist loendushetkel elus olevate) laste arvu kohta. Üksikasjalikuma teabe nende loenduste andmesisust ning teostusprotseduuridest leiab asjahuvieline iga loenduse ettevalmistuse käigus koostatud tehnilisest dokumentatsioonist.

Järgnevalt on toodud selgitusi käesoleva kogumiku loendusstatistilistes tabelites kasutatud põhimõistete kohta. Määratluste sarnasuse tõttu kõigi tabelite osas järgib tekst eelkõige loendustabelite täiskogumi (1989 aasta loendus) esitusjärjekorda, viited üksikloendustele on tehtud vaid oluliste definitsioonierisuste puhul.

Loendusjärgse rahvaarvu kasutamine statistikakogumikes ja veelgi enam teist laadi publikatsioonides on mõiste arusaadavusele vaatamata, või just sellest johtuva hoolimatuse tõttu, tekitanud parasjagu segadust. See on äratanud tähelepanu ka rahvusvahelises erialakirjanduses, kus on ilmunud mitu artiklit ainuüksi selgitamiseks loendusjärgse rahvaarvu mõistet [Anderson, Silver 1985]. Nimelt on kõikidel sõjajärgsetel loendustel rahvaarv määratletud sõltuvalt isiku seosest asukohaterritooriumiga kaheselt, nii kohaloleva kui alalise rahvastiku järgi. Teiseks on siinkohal sobilik veel kord rõhutada loendusjärgse ja arvestusliku rahvaarvu erinevust, millekohane pikem selgitus sisaldub sündmusstatistikale pühendatud osas.

Kohaloleva rahvastiku hulka on arvatud käsitlusaluse piirkonna alalised elanikud, kes viibisid loendushetkel oma elukohas, ning antud paikkonnas *ajutiselt kohalolnud* isikud. Reeglipäraselt ei arvatud kohaloleva rahvastiku hulka oma alalisest elukohast loendushetkel väljaspool vastava haldusüksuse territooriumi ajutiselt viibinud elanikku. Täiendavalt loeti ajutiselt äraolevaks ka haiglas, sanatooriumis, puhkekodus (va ühe- või kahepäevaselt), sünnitusmajas viibinud, internaatkoolis õppinud, kordusõppustele kutsutud, eeluurimisalune või kuni 30-päevase arestiga karistatud isik, sõltumata asjaolust, kas eelpool esitatud loendile vastav asutus paiknes elukohajärgse või mõne teise haldusüksuse territooriumil. *Ajutiselt äraolnuna* arvati kõnesolev isik kohaloleva rahvastiku hulka paigas, kus ta loendushetkel tegelikult viibis. Erandina ei loetud siiski ajutiselt äraolevaks isikut, kes loendushetkel asus mujal seoses öötöö või teenistuskohustuste täitmisega, viibis kriitilisel momendil kohalikus (ka linnalähedases) ühiskondlikus transpordis (rongis, laevas ja bussis), ööpäevases lasteaias või -sõimes, oli sõitnud välismaale või viibis teel ega peatunud kohtades, kus teda oleks saanud loendada.

Alalise rahvastiku hulka arvati kõik isikud, kes elasid alaliselt antud haldusüksuse territooriumil sõltumata juriidilisest sissekirjutusest või õigusest elamispiinnale. Loendushetkel alalisest elukohast äraolnud isik loeti alalise elanikkonna hulka juhul, kui tema äraoleku kestus ei ületanud kuut kuud. Lisaks arvati alalise elanikkonna hulka elukohavahetaja, kes oli oma elukohast küll lahkunud, kuid polnud uude elukohta veel jõudnud, samuti isik, kes oma alalist elukohta nimetada ei osanud. Mõistetavalt ei arvatud alalise rahvastiku hulka loendushetkel paikkonnas ajutiselt viibinud isikut. Tuleb tähele panna, et karistusallused kinnipidamiskohtades loendati ja arvestati karistusalluse paiknemise järgi, eeluurimisallused ja halduskorras karistatud isikud aga nende alalise elukoha järgi. Nõukogude armee haldusterritooriumil elanud ohvitserid, ülejateenijad ja nende pereliikmed loendati sõjaväeloendusjaoskondades. Nende loenduslehed kuulusid juhendi kohaselt lisamisele väeosa paiknemisjärgse haldusüksuse alalisele rahvastikule, kuid pole teada, mil määral niimoodi ka toimiti. Ajateenijaid loendati samuti väeosades, kuid arvestati ajateenistusele eelnenud elukoha järgi. Viimasel loendusel koondati nende loenduslehed NLiidu Statistikaametisse ning jaotati vabariikide vahel vastavalt ajateenistusele eelnenud elukohale. Eestisse saabunud loenduslehed jaotati haldusüksuste vahel proportsionaalselt meesrahvastiku arvule. Varasematel kordadel võis see protseduur olla erinev, kuid Eestis kättesaadavate materjalide põhjal pole võimalik hinnata sellest johtuvat loendusandmete erinevust.

Andmekasutuse seisukohalt väärrib rõhutamist asjaolu, et kuigi kõigil loendustel fikseeriti nii alaline kui kohalolev rahvastik, on neid andmetöötlusel erinevalt kasutatud. 1959 ja 1970 aastal võeti tabulatsioonide aluseks kohalolev, 1979 ja 1989 aasta loendustel aga alaline rahvastik. Nii

summeeruvad varasemate loenduste puhul käesoleva kogumiku arvtabelites esitatud rahvastikujaotused kohaloleva rahvastiku arvuga, hilisemate loenduste puhul on samalaadne seos aga alalise rahvastikuga.

Perekonnaseisu järgi on rahvastik kahel viimasel loendusel jaotatud nelja rühma. *Abielus* olevana on käsitletud nii registreeritud kui vabaabielus olevat isikut, neid seisundeid omavahel kahjuks eristamata. *Vallaliste* hulka on arvatud ainult selline isik, kes pole mitte kunagi olnud ei registreeritud ega vabaabielus. *Lesena* on arvestatud abielus olnut, kelle abielu on lõppenud abikaasa surmaga ning kes pole uuesti abiellunud. *Lahus(olevate)* rühm sisaldab juriidiliselt *lahutatute* kõrval ka neid mehi-naisi, kelle kooselu on tegelikult lõppenud, kuigi lahutus vormistamata; samasse on arvatud ka isikud, kelle vabaabielu lõppes lahkuminekuga. 1959 ja 1970 aasta loendusel oli kasutusel lihtsustatud perekonnaseisuliigitus, mis eristas üksnes *abielus* ja *mitteabielus* rahvastikku.

Rahvastiku jaotus *hariduse* järgi põhineb loendushetkeks saavutatud kõrgemal lõpetatud haridustasemel, mille kaudu eristatakse viit rahvastikurühma. *Kõrgharidusega* on isik, kes on lõpetanud kõrgema õppeasutuse, *keskeriharidusega* vastavalt tehnikumi või mõne muu keskeriõppeasutuse lõpetanu. *Keskharidusega* rühma on koondatud keskkooli või keskharidust andva kutseõppeasutuse lõpetanud, samuti lõpetamata kõrgharidust omavad isikud. *Algharidusega* on vastavalt kõik need isikud, kelle haridus piirdub põhi- või algkooliga. Isik, kes pole ka madalaimat kooliastet läbinud, on *alghariduseta*.

Põlisus mõõdab inimese ja tema sotsiaalgeograafilise elukeskkonna vahelist seost. Tavaliselt rakendatakse põlisuse mõistet tervikliku geodemograafilise süsteemi mastaabis, mitte näiteks koduküla/-linna või üksiku maakonna ulatuses. Ajaliselt loetakse rahvastikuteaduses põliseks isikut, kes on elanud vähemalt kolm põlve ühes ja samas geodemograafilises ruumis. Reeglipäraselt sisaldab loendusandmestik teavet iga isiku sünnikoha kohta, mis käesolevas kogumikus on olnud *riigisündinute* ning *välissündinute* eristamise aluseks. Andmete kasutamisel tuleb tähele panna, et riigisündinute hulka kuulub ka sisserännanute teine põlvkond, mistõttu antud rahvastikuosa pole samane põlisrahvastikuga. Eesti oludes on põlisustunmus äärmiselt tähtis sotsiaalne indikaator, mis nüüdisrahvastiku kahte peamist kogukonda välja tuues, peegeldab demograafilise ülemineku algusaega tagasiulatuvat omapära ja n-ö ajanihet taasterühmade demograafilises ja sotsiaalses arengus. Järgneva 40-50 aasta vältel kipub Eestimaa areng üldse sõltuma välissündinute pretseedenditult kõrgest osakaalust johtuva probleemipuntra lahtiharutamise. Asjalikke lahendusi on siin niigi keeruline leida, kuid lisategurina on raskendavaks või koguni lahendusi välistavaks asjaoluks põlisus- ja rahvusprobleemi küllalt sagedane segiajamine. Siiani pole ka Statistikaamet loobunud veneaegsest põlisustunnuse eiramispraktikast ega rakenda seda rahvastikuandmete esitamisel.

Rahvastiku *paiksus* mõõdab isiku elamiskestust ühes ja samas kohas või kitsamalt piiritletud territooriumil. Eesti seisukohalt ebarahuldava loendusjuhendi tõttu on vähimaks paiksusüksuseks loetud omaette linn/alev või ühe maakonna maa-asulad kokku. Niisiis jaguneb Hiiumaa ja Läänemaa kolmeks paiksusüksuseks: kaks maakonna linnasulat eraldi ja maa-asulad koos. Käesolevas kogumikus on rahvastik paiksustunnuse alusel liigitatud kolme rühma. *Sünnipaikne* rahvastik on elanud ühe ja sama paiksusüksuse territooriumil sünnist alates ilma kuuekuuliste või pikemate vaheaegadeta. Tuleb tähele panna, et piirimuutuste, ajateenistuse ja välismaal viibimisega seotud elukohavahetusi ei ole loendusel paiksuskatkestuseks arvatud. *Põlvkonnapaikseks* on arvestatud seda osa mittesünnipaiksest rahvastikust, kelle elamiskestus loendusjärgses paiksusüksuses ulatub vähemalt 25 aastani. Lühema elamiskestusega rahvastikku on käsitletud *lühipaiksena*. Viimase kahe rühma eristamisel tuleb ilmsiks, et rahvastiku paiksustunmus on mõneti sõltuvuses isiku vanusest, sest põlvkonnapaiksete hulka ei saa 25 eluaastast nooremad inimesed kuidagi sattuda.

Rahvus peegeldab etno-kultuurilist kuuluvust, mistõttu vastav isikutunmus määratakse sagedasti mitme asjakohase üksiktunnuse kooskõpsilise kaudu. Sobiva näitena võib viidata Euroopa Rahvastikukomitee lähenemisviisile, mis rahvuse väljatoomisel rakendab integreerivalt viit üksiktunnust: sünnimaad(paika), keelt, enesemääratlust, usku ja kodakondsust. Loendusstatistilise andmestiku puhul mõeldakse rahvuse all aga tavapäraselt just üksiktunnust, nimelt rahvuse

enesemääratlust, mida arvestatakse ka käesolevas kogumikus. Niisiis on rahvusstatistika võrdluste puhul alati mõistlik eelnevalt selgitada, kas tegemist on üksik- või koondtunnusega. Loendusel määratlesid täiskasvanud isikud oma rahvuskuuluvuse ise juriidilistest paberitest sõltumata, laste rahvus jäi loendusreeglite kohaselt nende vanemate otsustada. Arvtabelites on rahvustunnus leidnud rakendust kahel viisil. Esiteks on selle tunnuse abil eristatud rahvastiku kahte rühma, *eestlasi* ja *mitte-eestlasi*. Teiseks on üldarvuna ära toodud kõik Hiiu- ja Läänemaa vähemalt ühe isiku poolt esindatud rahvusrühmad.

Sarnaselt rahvusele tugineb loendusstatistikas ka *emakeel* täiskasvanu enesemääratlusele, jättes alaealiste laste emakeele nende vanemate määrata. Otsustusraskuste puhul andis rahvaloendaja juhendikohast nõu arvata emakeeleks kõige paremini osatav või perekonnas tavaliselt kõneldav keel. Arvtabelites on emakeele- ja rahvustunnust kombineerides eristatud kuut rahvastikurühma: *eesti emakeelega eestlasi*, *eesti emakeelega mitte-eestlasi*, *vene emakeelega venelasi*, *vene emakeelega mitte-venelasi*, *muu emakeelega isikuid*, kelle keel on rahvusega sama ning *muu emakeelega isikuid*, kelle keel ja rahvus üksteisest erinevad.

Kogumiku loendusstatistiline arvtabel *eesti keele oskuse* kohta kombineerib teavet emakeele ja teise keele kohta. Teise keelena kuulus loendusel kirjapanemisele nn NLiidu rahvaste keel, mida isik emakeele kõrval vabalt valdas. Kui isik oskas emakeele kõrval mitut keelt, pandi kirja see keel, mida ta kõige paremini valdas, sest kolmanda ja enama keele oskust ei registreeritud. Nõnda on keeleoskus loendusel muidugi alaregistreeritud, hoopis on fikseerimata tollase arusaama kohane võõrkeeleoskus, mis käesoleva kogumiku kontekstis küll õnneks kasuks tuleb. Sõltuvalt vastaja rahvusest on tabelites eristatud eesti keele oskust *emakeelena*, *teise keelena eestlastel* ning *teise keelena mitte-eestlastel*.

Laste arvu küsiti loendusel 16 aastastelt ja vanematelt naistelt, erandkorras ka nooremalt, kui nad olid juba ema seisuses. Registreeritud on elussündinud laste koguarv sõltumata sellest, kas lapsed olid loendusmomendil elus või mitte ja sellest, kas nad elasid emaga koos või eraldi. Täiendavalt küsiti ka nende elussündinud laste arvu, kes olid loendushetkel elus, kuid sellekohane teave pole käesolevas kogumikus kajastatud.

Rahvastiku *põhitegevuse* määratlus tugineb haridushõive ning sissetulekuallika küsimustele, mille abil kogurahvastik on jaotatud seitsmesse üksteist välistavasse rühma. *Koolieelikuna* on käsitletud vastavas eas last, kes kusagil ei õppinud. (*Üli*)*õpilasena* on arvestatud laps või täiskasvanu, kes põhitegevusena õppis. *Töötavaks* on loetud isikut, kelle peamine sissetulek pärines töötamisest asutuses, ettevõttes, majandis, kooperatiivis, eraisiku teenistuses või isiklikus abimajapidamises. Kuivõrd töötavana leidis loendusel käsitlemist ka kuni 18-kuulisel osaliselt tasustataval lapsehoolduspuhkusel viibinud ema, loendushetkel mittetöötanud hooajatööline ning kohavahetaja, teeb sedalaadi käsitusviis töötamise mõiste küllalt lähedaseks tavategevuse mõistele. Töötava hulka on arvatud ka isik, kes oli sissetulekuallikana märkinud üheaegselt nii töötamise kui mõne mittetöise tuluallika. Ülejäänud rahvastik jaotub kolme rühma. *Pensionäride* hulka on arvatud vanus-, toitjakaotuspensioni ja igakuist riiklikku toetust saavad isikud. Tasub tähele panna, et mitteõppivate ja -töötavate lapsinvaliidide tõttu võib pensionäre leida alates kõige nooremast vanusrühmast. *Riigi ülalpeetavana* on arvestatud lastekodu mitteõpilasest kasvandikud ning vanuri- ja invaliidikodu elanikud. *Isiku ülalpeetava* rühma on lülitatud kooliealised ja vanemad isikud, kes ei töötanud, õppinud ega omanud ka iseseisvat sissetulekuallikat ning asusid sugulaste või teiste isikute ülalpidamisel.

Tööala sätestab isiku tööjärgse ettevõtte või asutuse tegevusala, *amet* aga töö konkreetse iseloomu. Mitme töökohaga isiku puhul on tööala ja ameti määratlemisel lähtutud põhitööst. Viimase loenduse osas on tabelites tööala ja ametit iseloomustav andmestik esitatud kahel viisil: algupärase vene loendusklassifikatsiooni järgi ning ümberkodeerituna rahvusvahelise klassifikaatori kohaselt (ISIC 3rd revision, ISCO-68). Üksikasjalik teave teisendusprotseduuride kohta on esitatud 1989 aasta loendusandmete uuskirjelduses [Puur 1994].

Eluasemetüüp iseloomustab hoonet, kus isik alaliselt elab. *Pereelamuna* on arvestatud korteriteks jaotamata maja, milles elas ainult üks leibkond. Kui samalaadses majas elas mitu leibkonda, on eluasemetüübina arvestatud *osa pereelamust*. Samal põhimõttel on eristatud tüüpe

omaette korter ning osa korterist. Ühiselamuna on õppeasutuse ning ettevõtte ühiselamu kõrval käsitletud ka vanadekodu ning teisi hooldeasutusi. Muu eluaseme hulka on liigitatud eraisikutelt üüritud pinnad, vagun- ning teised mittetavapärased elamud.

Toana on loendusel käsitletud aastaringseks elamiseks sobivat ruumi (elutuba), mis on teistest tubadest või muudest ruumidest vaheseintega eraldatud. Rakendatud määratluse kohaselt ei kuulunud tubade hulka köök, eesruum, koridor, vannituba, sahver ja muu sedalaadi abiruum. Küll aga on leibkonna käsutuses olevate tubade hulka arvestatud ajutiselt väljaüüritud toad. Kogumiku arvtabelites on tubade arv suhtestatud seal elavate inimeste arvuga, mille alusel on eristatud kuut tiheloleku astmelt erinevat rahvastikurühma: kuni 0.50, 0.50-0.75, 0.75-1.0, 1.0-1.5, 1.5-2.0 ning 2.0+ tuba isiku kohta. Tuleb tähele panna, et loendusreeglite kohaselt koguti tubade arvu kohta teavet vaid pereelamus, korteris ning ühiselamus elavatele leibkondadelt ja üksikisikutelt; allüürnike ning mittetavapärases eluruumis elanud isikute kohta sellekohane info puudub. Tiheloleku astet on kasutatud ka teistmoodi liigituse tarvis, selgitamiseks elamistingimuste erinevust leibkonnasuurusel sõltuvana. Arenenud riikides loetakse normikohaseks eluruumi asustustihedust, kus elutubade arv ületab elanike arvu vähemalt ühe võrra. Talutavaks peetakse olukorda, mil elanike ja tubade arv on võrdsed. Kui elanike arv tubade arvu ületab, on tegemist kõrge tiheloleku või üleasustusega. Kogumiku arvtabelites on tihelolekut käsitletud eraldi ühe-, kahe-, kolme-, nelja- ning viie- ja enamaliikmelises leibkonnas elava rahvastiku kohta. Igast leibkonna suurusrühmast on esitatud omaette tabelisari, kus vastav leibkonnarühm on jaotatud eluaseme tubade arvu järgi, alates ühetoalisest korterist/elamust ja lõpetades eluasemega, mille tubade arv ületab ühe võrra seal elavate isikute arvu.

Eluaseme üldpind iseloomustab eluruumi kogupindala koos köögi, eesruumi, koridori, vannitoa, sahvri ja teiste abiruumidega. Ühiselamu üldpind sisaldab ka proportsionaalset osa ühiskasutuses olevate abiruumide pinnast. Samas ei kuulu üldpinna hulka trepi- ja eeskoja, küttekolde, mittekõetava ruumi, eraldiasuva suveköögi, sauna, kuuri jms ruumi pind. Elamispind on määratud üksnes elutubade pindalaga, jättes teised ruumid kõrvale. Tabelites on rahvastik vastavalt ühe isiku kohta tuleva üld- ja elamispinna suurusele jaotatud kuude rühma: kuni 10, 10-19, 20-29, 30-39, 40-49 ning 50+ ruutmeetrit isiku kohta. Nagu tubade arvu puhul, nii sisaldab ka üld- ja elamispind ajutiselt väljaüüritud tubade pinda. Käsitletavat andmed hõlmavad pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikku.

Eluasememugavustest on loendusel registreeritud elektrivarustuse, kanalisatsiooni, veevärgi, keskkütte, sooja vee, vanni või dushi, gaasi ja elektripliidi olemasolu. Kogumiku arvtabelites on mugavusastme järgi eristatud nelja tüüpi eluaset. Mugavus(t)ega eluasemena on käsitletud vähemalt ühe ülalnimetatud mugavuselemendiga varustatud eluaset, mugavusteta eluasemena aga sellist, kus kõik eelloetletu puudub. Nende kahe äärmuse kõrval on eraldi välja toodud kanalisatsiooni ja veevärgi ning keskkütte ja sooja veega varustatud eluasemed. Nagu eluaseme suuruse puhul, nii iseloomustavad ka eluasememugavused üksnes pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikuosa.

3. ANDMEESITUS

Esituslaadi poolest eelistab käesolev kogumik absoluutarve suhtnäitajatele, erandiks on vaid sündmusstatistiliste kordajate aegread. Selline esitusviis jätab kasutajale suure vabaduse publitseeritud andmestiku põhjal ise mitmesuguseid arvutusi teha, pahupooleks on tabelite väiksem ülevaatlikkus. Nõnda soosib kogumiku esituslaad rahvastikualaste analüütiliste võimete ja oskuste proovilepanekut, laisema kasutaja tarvis on koostatud sadakond Hiiu- ja Läänemaa rahvastikuarengut üldistavat joonist.

Valdavalt kätkeb kogumiku andmestik ajaperioodi 1965-1990, hõlmates tervikuna kaks loendusvahemikku 1970-1979 ja 1979-1989 ja kolmandast 1959-1970 poole. Selline esitsa

kummalisevõitu ajavahemik on tingitud kahe asjaolu kokkusattumisest. Esiteks, veneaegses andmekorralduses ei tuntud statistilise territoriaalsuse mõistet ning selle asemel, et koguda järjepidevalt andmed võrreldavate regioonide kaupa, peeti statistilist arvestust haldusüksuste kohta. Teiseks, 1940 aastate lõpust harrastati ülisagedasi administratiivpiiride muutmisi, mis tegi hetkehaldusjaotusega seotud statistika ajas võrreldamatuks; alles 1960 aastate keskpaigast jäid vähemalt maakonnapiirid enam-vähem püsivaks. Nimetatud kahe asjaolu tõttu jagunevad sõjajärgse rahvastikustatistika ühtlusarvutused n-õ tehnilisest küljest kahte etappi. Esimene etapp läheb ajas tagasi 1965 aastani ja saab korrastustööde alusena arvestada omaaegseid absoluutarvulisi statistilisi kokkuvõtteid. Teine etapp hõlmab piirisegaduste perioodi ja jõuab tagasi 1941 aasta loendusandmestikuni. Sellel etapil pole olemasolevatest statistilistest kokkuvõtetest eriti kasu, kuivõrd enamikku haldusüksusi tollastes piirides polnud ei varem ega hiljem, ning pidevate piirimuutustega kaasnenud rahvastiku ümberpaigutused ühest haldusüksusest teise on fikseeritud, kui üldse, siis ebapiisava täpsuse ja detailsusega.

Loetletud asjaolude sunnil saavad ajajärgu 1941-1965 rahvastikustatistilised ühtlusarvutused oma põhiosas toetuda individuaalandmete uustötlusele. Arusaadavalt pole tollane info töövalmis elektroonilisel kujul, mis tähendab pikaajalist arhiivitööd ühtlusarvutuste sissejuhatava ettevõtmisena. Kokkuvõttes oli ja on Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm dilemma ees: nihutada kogu sõjajärgset perioodi hõlmavate tulemuste publitseerimine küllaltki kaugesse tulevikku või avaldada esimese etapi tulemused perioodi 1965-1990 hõlmavana eraldi. Otsus teise võimaluse kasuks johtus eelkõige omavalitsuste infovajadusest. Siiski, kogumikus käsitletud ajavahemik hõlmab põlvkonnapiikkust perioodi, mis võimaldab rahvastikuarengu kohta üht-teist järeldada ning lubab kogumikus esitatud materjali teatud mõttes iseseisva tervikuna käsitleda. Samuti pole tähtsusetu, et olemasolev tasub ainuüksi oma küllalt suure mahu tõttu kättesaadavaks tegemist. Pealegi puudutab see periood meie lähiminevikku ning on sellisena praktiliste küsimuste lahendamisel olulisemgi kui varasemate perioodide arengutrendid. Iseasi muidugi, et 85-aastaselt Eesti Vabariigil oleks sobilik omada ülevaadet oma rahvast vähemalt sama pikaajaliselt, millise printsiibi puhul hetkepraktilisel väärtusel on kasin sõnaõigus.

Samuti olgu tähendatud, et käsitletava ajavahemiku lõpp-punkti määras eelkõige rahvastikustatistiline asjaolu. Nimelt allub iga rahvaloenduse järel loendusvaheline andmestik rutiinsele tagasiarvutusele. Seetõttu täpsustuvad kõik rahvastikustatistilised näitarvud alates 1989 aastast. Kogumiku koostajaile tundus mõistlik sedasorti hiljem täpsustamisele kuuluvaid andmeid kordapandud andmestikuga mitte ühendada. Pealegi on karta, et nüüdis-Eesti rahvastikustatistika täpsustused tulevad üsna suured, sest uuema andmestiku usaldusväärsus on kiiresti kahanenud. Teise kandi pealt vaadatuna on uuemad arvanded tänaste publikatsioonide vahendusel küllalt kättesaadavad. Kõik need üksteist täiendavad tegurid rääkisid selle kasuks, et viimaste aastate rahvastikuandmed kogumikku lülitamata jätta. Siiski on n-õ ümmarguse aastaarvu printsiibi kohaselt käsitletavat ajavahemikku lõpetavaks võetud aasta 1990. Elektroonilisel jooniskomplektil, kus arvandmete täpsus on vähem oluline, on aegridu pikendatud tänapäevani.

Haldusüksuste hõlmatus seisukohalt on kõigil puhkudel, kus iganes võimalik, linna/valla andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärse mahus. Niisugune esituslaad taotleb eelkõige piirkondliku teabevajaduse rahuldamist: Eesti haldusreform ja omavalitsuste pädevusala järkjärguline laienemine uuesti aktualiseerinud vene ajal unarusse vajunud metodoloogilise põhimõtte ja ühtlasi praktilise tarviduse esitada riigistatistilised andmed ühesuguses mahus nii omavalitsuste kui ka maakonna/riigi kohta. Kõnealuse põhimõtte kohaselt kuulunuks kogu käesoleva kogumiku andmestik esitamisele kõigi haldusüksuste lõikes, paraku polnud see andmepiirangute tõttu alati võimalik. Põhimõtet on täismahus rakendatud 1989 aasta loendusstatistiliste standardtabelite komplekti koostamisel. Sündmusstatistika ja varasemate loenduste puhul on peaaegu reeglilik, et üksikute linnade andmestik on küll eraldi olemas, kuid pole samaväärseid vallaandmeid. Tundub, et tollastel külanõukogudel oli ebapiisav tähtsus ning tavapäraselt tehti rajooni maarahvastiku kohta arvutused summaarsena, üksikuid haldusüksusi välja toomata.

Andmeallika järgi jagunevad kogumiku arvtabelid kahte ossa, esitades vastavalt rahvastiku sündmus- ja loendusstatistika. Sündmusstatistilised arvanded on koondatud nelja tabelisse. Rahvaarvu ja muutuskomponentide tabel esitab rahvaarvu, loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe, piirimuutuste ja rahvaarvu kogumuutuse aegread. Rahvastikusündmuste tabelis on toodud sündide, surmade, imikusurmade ja surnultsündide, abiellumiste, lahutuste, sisse- ja väljarännete absoluutarvulised aegread. Kolmas tabel sisaldab sündimus-, suremus-, abiellumus-, lahutumus- ja väljarände üldkordajaid ning imikusuremuskordaja aegridu. Tõsiseks rahvastikuanalüüsiks mitte just piisava näitavuse valiku määras omaaegse andmestiku kehvapoolne regionaallõige. Viimase sündmusstatistilise tabelina on lülitatud kogumikku juba varem avaldatud arvanded: Hiiu- ja Läänemaa kogu-, linna- ja maarahvastiku ühtlusarvutatud soovanuskoostis loendusvahemikes 1970-1979 ja 1979-1989 [EKDK/EKMI 1994a; 1994b].

Loendusstatistilised tabelid moodustavad kogumiku põhiosa ning on esitatud iga loenduse kohta omaette sarjana. Keskne on *standardtabelite kogum 1989*, mille koostamispõhimõtte järgis nõuet hõlmata kogu loendusandmestik ja pakkuda nõnda võimalikult mitmekesine rahvastikupilt. Iga rahvastiku- ja eluasemeseisundi kohta on koostatud vähemalt üks arvtabel. Tabelid on esitatud kindlas järjekorras, kokku on numereeritud standardtabeleid 14. Nagu eelpool selgitatud, kasvas maakonnajadusi silmas pidava standardkomplekti maht märgatavalt, lisades pea igale tabelile sama numbrit kandva ühe või mitu täiendtabelit. Risttabelitest on hoidutud — standardtabelite eesmärgiks tuleb lugeda käsitlusala protsessi või seisundi võimalikult ülevaatlikku, omaette esitust, mitte kõikvõimalike seoste esiletoomist. Erandina sisaldab sari lapsesuse ja hariduse risttabelit.

Ülesehituselt on loendustabelid niisiis valdavalt kolmedimensioonilised, esitades käsitlusala rahvastikutunnuse regionaal- ja soovanuslõikes. Vanuslõige on antud reeglina viieaastaste vanusrühmade kaupa alates rühmast 0-4 ning lõpetades rühmaga 85+; osa tabelite puhul on siiski kasutatud agregeeritud vanusskaalat. Andmeesituse seisukohalt on iga vanusandmete vektorit koos juurdekuuluva summareaga korratud meeste, naiste ja kokku mõlema soo kohta, mis kõikide haldusüksuste kaupa äratooduna moodustavad *elementaartabeli*. Ainevaldkonnad on esitatud elementaartabelite kogumitena, kus iga asjakohast tunnuskihti esitab üks elementaartabel. Kui ainevaldkonna väärtusvaru sisaldab väärtust *teadmata*, siis on tabelisse lisatud vastav tunnuskiht. Elementaartabeli kogumi lõpetab *summatabel*, mida pole aga iga kord kogumikku lülitatud, sest arvuliselt kattub see soovanuskoostise tabeliga. Juhul kui kattuvust ei esine, lõpetab ainevaldkonna summatabel.

Käsitlusperioodi kolmel viimasel loendusel koguti teatavasti osa teavet mitte kõigi, vaid neljandiku loendatavate käest. Sellisel juhul on olemasolev andmestik laiendatud kogurahvastikku hõlmavaks. Laiendamisel on rakendatud väikseima haldusüksuse põhimõtet ning arvutused on teostatud vanusrühmiti. Arusaadavalt ei saa tulemused kokku langeda nendega, mida andsid Moskva poolt rakendatud hoopis lihtsakoelisemad laiendamismeetodid. Siiski tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et teatud rahvastikurühmades sattus väiksemate haldusüksuste puhul 25-protsendilisse loendusvalikusse liiga väike arv respondente, mis paraku kahandab laiendamistulemuste täpsust. Laiendamisarvutuste alusel on moodustatud tabelid 4A, 7, 7A, 9, 9A, 10 ja 10A.

Varasemate loenduste andmeesitus järgib standardtabelite kogumit 1989. Kogumikku on lülitatud kõik need andmed, mida oli võimalik esitada võrreldavas struktuuris ning vastupidi, välja jäetud mittevõrreldav andmestik. Tabelite arv loendusesti küll erineb, kuid nende numeratsioon on kogumikus säilitatud ühtsena, mittepeidev numeratsioon osutab andmepuudusel ära jäänud tabelitele. Ka 1979 aasta loendustabelite aluseks on individuaalandmestiku uustöötlus, paraku piiras vallakoodide puudumine regionaalset andmeesitust, jättes kõrvale maahaldusüksused. 1959 ja 1970 aasta loendusandmete esitus on hoopis väikesemahulisem, olles määratud arhiivides säilitatava agregeeritud andmestikuga, pealegi erines 1959 aasta haldusjaotus hilisemast põhimõtteliselt. Kogumikusarja lõpuks on sedaviisi toimides plaanitud katta kõik 1959 aastal eksisteerinud 27 rajooni. Tabelite kasutamisel tasub tähele panna, et kahe varasema loenduse andmed iseloomustavad kohalolevat, kahe hilisema loenduse andmed aga alalist rahvastikku.

Nii sündmus- kui loendustabelites näitab esimene andmeveerg maakonna kogurahvastikku, millele järgnevad võimalikult täieliku nimekirjaga haldusüksuste osaarvud. Viimased on rühmitatud linna ja maa haldusüksusteks ning lisatud asjakohased summaveerud. Mõlema haldusüksuste rühma järjestus tabeli veergudes on tähestikuline, esimesena on ära toodud maakonnapealinn. Maakonna kogu-, linna- ja maarahvastiku esiletoomiseks on vastavad andmeveerud esitatud paksus kirjas. Haldusüksuste nimetused on antud omaaegse nimekujuga, asendades tollase nõukoguliku terminoloogia eestipäraste mõistetega *maakond* ja *vald*.

Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt. Joonised on koostatud programmis *HarvardGraphics*, mis võimaldab neid arvuti abil kasutada üksikult, kuid ka lihtsalt käsitletava sarjana. Viimatinimetatud võimalus on eelkõige mõeldud maakonda tutvustavate esituste tarvis, kuid soovitatav ka õppevahendina üldhariduskoolidele. Vajadusel võib joonised välja trükkida.

Kogumikus esitatud arvtabelid on olemas ka elektroonilisel kujul *Lotus* formaadis. Kahe viimase rahvaloenduse korrastatud individuaalandmestik teeb võimalikuks lisatabelite arvutamise loendustunnuste mistahes kombinatsioonis. Asjahuvilistel on võimalik pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

4. PIIRIMUUTUSED

Andmevõrreldavuse tagamiseks on arukas statistilist arvestust pidada selliste territoriaalüksuste kaupa, mille piirid on ajas püsivad. Nii on ka lihtsam ühildada erinevate andmeallikate teavet. Halduspiirid arvestuse aluseks tavaliselt ei kõlba, sest need kipuvad muutuma ka igati normaalse ühiskonnaarengu korral, rääkimata murranguaegadest. Paraku pole sõjajärgne Eesti andmekorraldus statistilise territoriaalüksuse mõistet üldse tundnud, andmekogumisel haldusüksuste kaupa jäi andmeühilduvus sõltuma halduskorraldajate toimetamisest. Mittevõrreldavus koos andmepuudulikkusega torkab eriti silma väiksemate haldusüksuste puhul, kuivõrd Moskva-kesksel NLiidul puudus nii huvi kui vajadus tegelda “kohaliku” eluga. Andmevõrreldavuse hoidmine esmatasandil oli aeg-ajalt ideoloogiliselt koguni kahjulik. Samuti polnud kohapeal informatsiooniga suurt midagi teha, sest haldusüksused olid ilma jäetud õigusest vähegi tähtsamaid otsuseid vastu võtta. Kuid peamine põhjus statistilise territoriaalüksuse põhimõtte eiramisel kipub olema siiski taolise korralduse hoopis suurem töömahukus.

Keskvõimu ning hetkeolukorda ainuväärtustav ühiskond tõi vene ajal kaasa riigisiseste haldusüksuste ülisagedased piirimuutused, mis kandsid enamjaolt poliitilis-administratiivset, mitte sisulist eesmärki. Kohe, 1945 aasta augustis-oktoobris tehti algust omavalitsuste likvideerimisega, maavaldade puhul tähendas see nende killustamist 636 loodud külanõukogu vahel. 1950 aastatel kulmineerunud segaduste mõjud on veel tänagi tuntavad. Siiski, tollal moodustatud kolmest oblastist ja 39 rajoonist on nüüdseks üheksa ajaloolise Eesti maakonnani neli viiendikku tagasiteed juba käidud. Hulgalisi moodustamisi, muutmisi, liitmisi, laiendamisi, lahutamisi ja likvideerimisi toimetati aga sugugi mitte inimtühjal maa-alal, mistõttu osutub teisenenud piiridega haldusüksuse rahvastikuandmestik ajas hoopis võrreldamatuks. Niiviisi on tagantjärei ühtlusarvutuste teostusel tarvilik ülima hoolikusega järgida omaaegseid piirimuutusi.

Ajalooliselt kuulub Läänemaa Eesti muinasmaakondade hulka, ulatudes lõunas Pärnu jõgikonna soiste aladeni. Hiiumaa oli tollal pindalalt väiksem ja pigem hooajalise asustusega. Eesti jagamise järel XIII sajandil kuulus Läänemaa valdavalt Saare-Lääne piiskopkonda ning Haapsalust sai piiskopi residents. Järgnevate sajandite jooksul tundub maakonna tähtsus olevat järk-järgult kahanenud, mis muuhulgas väljendus ka alade loovutamises naabermaakondadele. Tõsi küll, kompensatsiooniks kasvas maakond mere arvelt ja ka Hiiumaa kinnistus Läänemaa juurde. Suurem muutus tabas Läänemaa piire viie-kuue aasta vältel peale Teist maailmasõda. Juba 1946 — võimalik, et strateegilistel kaalutlustel — eraldati Hiiumaa koos juurdekuuluvate saartega Läänemaa

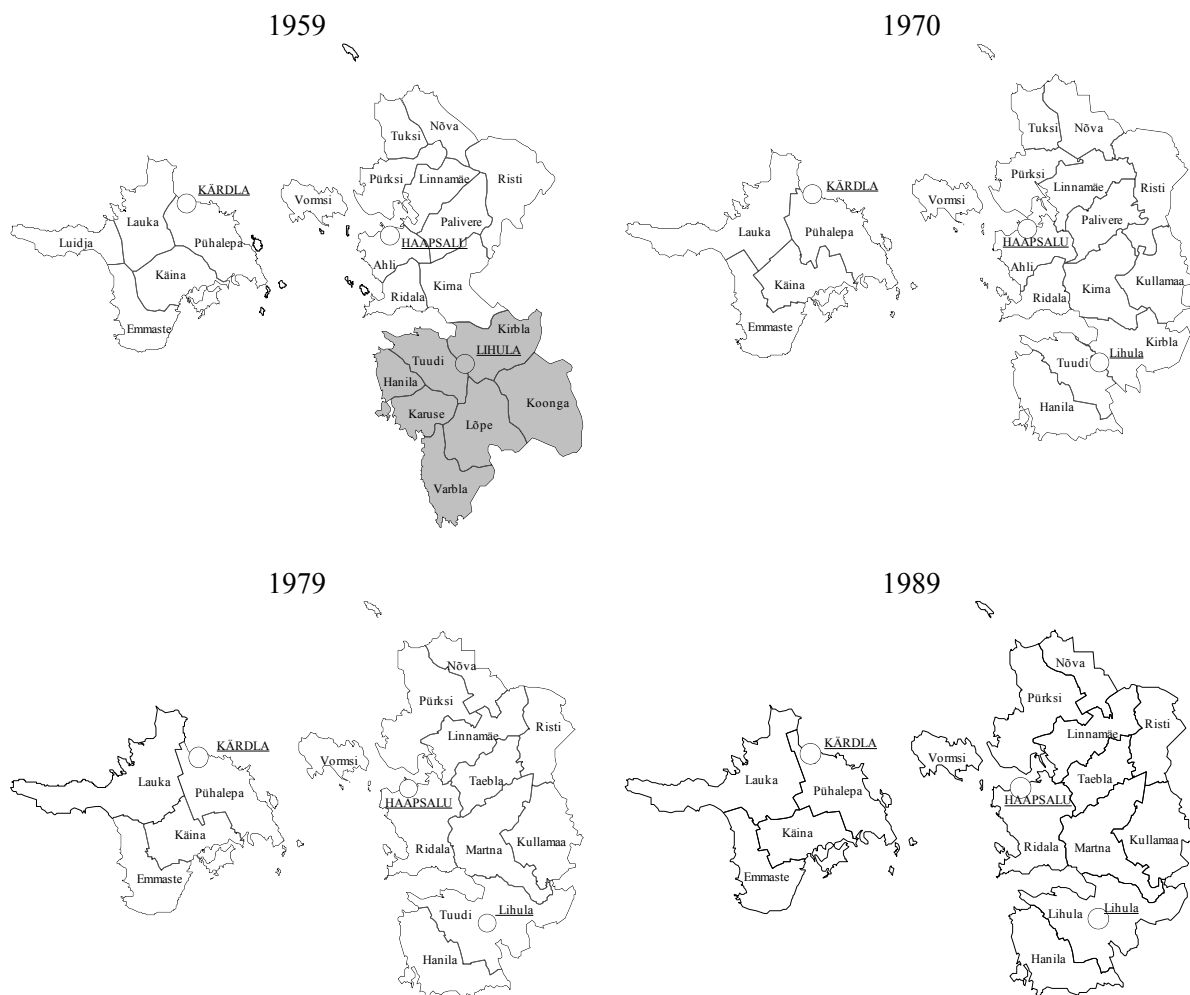
koosseisust ning moodustati omaette Hiiu maakond, mille keskuseks sai Kärddla linn. Paari aasta pärast, üle-eestilise suurümberkorralduse käigus 1950 tükeldati allesjäänud Läänemaa Haapsalu, Lihula ja Märjamaa rajooniks ning maakonna kagunurk liideti Pärnu-Jaagupi rajooniga.

Mõne aja järel hakati uusloodud rajoone taas koondama, mis aga ei tähendanud, et kõik ajaloolised alad oleksid Läänemaale tagasi läinud. Märjamaalt õnnestus vähe tagasi saada, praktiliselt ainult Kullamaa, Lihula rajoonist aga ligikaudu pool maadest. Aastast 1962 jäid Läänemaa piirid teiste maakondadega sisuliselt muutumatuks ja nagu eelpool öeldud, moodustab tänane maakond pindalalt ligikaudu poole ajaloolisest Läänemaast. Mõistagi jätkusid nii Lääne- kui Hiiumaal nagu Eestis tervikuna rajoonisisesed piirimuutused, kuni lõpuks kadus hoomatav seos sõjaeelsete vallapiiridega. Neist muutustest laiaulatuslikum oli külapiiride korrigeerimine 1970 aastatel, mille käigus hulk külasid kaardilt kadus. Läänemaa ja Hiiumaa sõjajärgsete piirimuutuste ulatus on juuresoleval kaardil esitatud nelja hetkeseisu kaudu. Tuleb tähele panna, et 1959 aasta kaardile on kantud tollase Hiiumaa ja Haapsalu rajooni kõrva ka Lihula rajoon. Valitud hetkeseisude näol pole tegemist juhuslike ajamomentidega, vaid niisugustega, mida iseloomustab nende aastakümnete Eesti kõige sisukam andmestik, st loendusaaastatega.

Kogu vene aja vältel kehtisid piirimuutuste teostamisel küllalt ühesugused protseduurid. Iga halduspiiri teisendus vormistati Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega, mis ka institutsiooni Teatajas avaldati [ENSV Ülemnõukogu Presiidium 1945-1990]. Nimetatud allikast saab teada küll piirimuutuse fakti, kuid rahvastikustatistika seisukohalt on Teataja kasutu, kuivõrd ei sisalda mingit teavet peale liidetud/lahutatud maa-ala suuruse. Mõne aja eest ilmus Eesti XX sajandi haldusjaotuse muutusi käsitlev teatmik, kuid seegi jääb pigem administratiivsete otsuste nimestikuks ega sisalda rahvastikualast teavet [Uuet 2002]. Kõlblike allikate otsimisel tekkis kogumiku koostajail selge arusaam, et piiriteisendustega kaasnenud rahvastikumuutuste üle polegi korralikku arvestust peetud. Asi pole mitte selles, et arvestus puuduks, vastuoksa, arvepidamine on isegi mitmekordne, kuid erinevate allikate teave ei lange omavahel sugugi kokku. Alljärgnevalt on kirjeldatud kuut põhiallikat, millest Hiiumaa ja Läänemaa ühtlusarvutuste käigus kõik ka kasutamist leidsid. Paraku ei sisalda ükski neist ega ka täiendavad juhuallikad midagi enam peale rahvaarvu ja aeg-ajalt väljatoodud rahvastiku üldjaotuse.

Eesti Statistikaameti aruanne Moskvale, lühidalt *statistikaaruanne*, kujutas endast iga-aastast vormikohast ettekannet halduspiiride teisenemisest vabariigis ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Hõlmates perioodi 1945-1990, on see allikas ainsana nii vormilt kui metodoloogialt järjepidev: andmeesitus toetub viimasele loendus seisule. Metodoloogiliselt tuleb niisugust lähenemist pidada mõistlikuks, kuivõrd kindla ajahetke kaudu esitatud rahvaarvud on omavahel võrreldavad. Suurriikliku vormina ei sisalda statistikaaruanne õnnetuseks aga külanõukogu tasandi teavet, mistõttu suurem osa Eestis toimunud piiri- ja sellega kaasnenud rahvastikumuutusi nimetatud allikas ei kajastu. Teistsuguse metodoloogilise aluse tõttu pole statistikaaruanne enamiku teiste allikatega kokkuviidav.

Statistikaameti administratiiv-territoriaalmuutuste kartoteek, lühidalt *register*, on Moskva vormi kohane arvestuskaartide kogum: iga rajooni ja linna kohta peetud kaardile on koondatud ülevaade piiri- ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Sisuliselt on see kumulatiivne kokkuvõtte Moskvale esitatud aruannetest ja tugineb eelkirjeldatud metoodikale. Esimesed arvestuskaardid registris pärinevad aastatest 1945-1951, aastate 1952-1969 kohta ei ole kartoteeki peetud või on see kaduma läinud. Järgnevatel aastatel 1970-1990 on registrit pidevana hoitud, taasiseseisvumise järel seda enam täiendatud pole. Alates 1970 rahvaloendusest on registrit kohapealsel initsiatiivil täiendatud infoga külanõukogude vahelistest piiri- ja rahvaarvumuutustest. Sama kümnendi keskpaiku sedalaadi praktika tasapisi soikus, elavnedes uuesti 1979 aasta loenduse järel.

Rajooni piiri- või nimemuutuse taotlus/seletuskiri, lühidalt *rajooni taotlus*, väljendab kohaliku võimu ettepanekut piiri- või nimemuutuse teostamiseks. Ei ole teada, millise osa piirimuutuste kohta sedalaadi taotlused on esitatud, igal juhul näib Statistikaameti iga-aastastes administratiiv-territoriaaljaotuse dokumendikaustades säilinud osa juhuslikuna. Linna täitevkomitee, küla- või alevinõukogu algatusel, rajooni täitevkomitee otsusena vormistatult ja Ministrite Nõukogu kooskõlastatuna esitati taotlus Ülemnõukogu Presiidiumile. Sellisena puudus taotlusel kindel vorm ning rahvastikualane info on seal väga erineva hõlmavusega. Rahvastikuandmete leidumisel puudub üldjuhul viide andmeallikale ning ajamomendile. Õeldule vaatamata peegeldab rajooni taotlus kirjeldatavatest allikatest ainsana kohalikke olusid, piirimuutuste põhjendust ja asjaajamise käiku. Niisugusena on rajooni taotlus mõne külanõukoguvahelise piirimuutuse puhul osutunud ainsaks rahvastikuteavet sisaldavaks allikaks.

Ilmselt oli rahvastikuarvepidamise ebasüsteemsus asja sees olijatele tunnetatav, ja nii seadis Statistikaameti kauaaegne juhtivtöötaja Lembit Tepp sisse eraviisilise koondandmete arhiivi — lühidalt *Tepp'i kaust* —, mis muu teabe hulgas sisaldab ka piiri- ja rahvaarvumuutusi. Asjakohane andmehõlmatus Tepp'i kaustas ei ole päris teada, kuid kogumiku koostajail on olnud võimalus veenduda, et kindlasti leidub selles teavet, mis ametlikes allikates ei kajastu või on kaduma läinud. Eraviisiliselt pidas piiri- ja rahvaarvumuutuste ülevaadet ka Statistikaameti rahvastikuosakonna omaaegne juhataja Juta Bergvald. Ülevaade — lühidalt *Bergvald'i kaust* — sisaldab infot piirimuutustega kaasnenud rahvaarvuliikumistest aastatel 1970-1990, olles 1970 aastate esimesel poolel küllalt süsteemne. Käesoleva kogumiku koostamisel on Tepp'i ja Bergvald'i kaustast olnud

eelkõige abi 1973 aastal Ahli külanõukogu ning 1968 ja 1982 aastal toimunud linna- ja maarahvastiku vahel muutunud rajoonisestest piirimuutustest täpsustamisel.

Rajooniaruanne, statistikaaruanne ja rajooni taotlus on kuni 1970 aastani arhiveeritud Eesti Riigiarhiivis, hilisemate aastate kohta olev teave asub Statistikaametis, nagu ka register kogu ajavahemiku osas. Eraarhiivina ei ole Bergvald'i ja Tepp'i kaustad avalikult kättesaadavad. Tuleb tõdeda, et Statistikaametis asuvad materjalid osutusid laialipillatuks, kuid on kogumikutööde tõukel praeguseks uuesti kokku koondatud.

Alljärgnev ülevaade esitab Hiiumaa ja Läänemaa 1959-1990 piirimuutused Eesti NSV Ülemnõukogu Teataja põhjal, mida kogumiku käsitusperioodi ulatuses on täiendatud rahvastikuandmetega kirjeldatud allikatest. Eri allikate lüngad ja vasturääkivused olid sedavõrd suured, et väärivad eraldi väljatoomist: tekstis on esitatud kolme põhiallika teave kaldkriipsude vahel järjekorras: *rajooniaruanne/statistikaaruanne/register*. Märge “-” tähistab vastava arvandme, märke “...” andmeallika puudumist.

1959 aasta. ENSV ÜP 24. jaanuari seadlusega likvideeriti haldusjaotuse reorganiseerimise kampaaniaga Eestis kokku kolmteist rajooni, nende Läänemaa kagunurka hõlmanud Pärnu-Jaagupi.

1960 aasta. ENSV ÜP 3. septembri seadlusega vähendati Haapsalu rajooni territooriumi Keila rajooni kasuks: üleandmisele kuulus osa Haapsalu rajooni Risti külanõukogust, mille uueks peremeheks sai Keila rajooni Nissi külanõukogu. Maade äraandmisele järgnes uute alade juurdeliitmine: Märjamaa rajooni Kullamaa külanõukogu loovutas osa maid Haapsalu rajooni Kirna külanõukogule. Lihula rajoonis kuulus likvideerimisele Karuse külanõukogu, mis jaotati Varbla ja Hanila vahel ning Lõpe külanõukogu, liites ühe osa selle maadest Varbla ja teise osa Koonga külanõukoguga.

1961 aasta. ENSV ÜP 14. aprilli seadlusega kaotati veel kaks uusmoodustatud rajooni. Läänemaal kuulus likvideerimisele Lihula rajoon, millest Hanila, Kirbla ja Tuudi külanõukogu ning Lihula alev liititi tagasi Haapsalu rajooni koosseisu. Ajaloolise Läänemaa alad Koonga ja Varbla külanõukogu kinnistati Pärnu rajooni, tollase nimetusega linnanõukogu juurde.

1962 aasta. ENSV ÜP 27. detsembri seadlusega jätkus rajoonide kokkutõmbamine, sedakorda osutus liigseks Märjamaa rajoon, mille aladest vaid Kullamaa külanõukogu arvati tagasi Haapsalu rajooni koosseisu.

1963 aasta tõi kaasa rajoonisisesed piirimuudatused Hiiumaal. ENSV ÜP 18. jaanuari seadluse kohaselt kuulus likvideerimisele Hiiumaa rajooni Luidja külanõukogu, mis ühendati Lauka külanõukoguga.

1968 aasta. ENSV ÜP 25. septembri seadlus oli aluseks Kärkla ja Haapsalu linnapiiri teisenemisele ning sellega kaasuvale mõlema rajooni linna- ja maarahvastiku vahekorra muutusele. Kärkla linn sai lisa 31.5 hektarit metsafondi maid Pühalepa külanõukogust. Maadega koos kuulus üleandmisele (16/ - / ...) inimest. Rajooni seletuskiri märgib, et 1959 rahvaloendusel oli sellel territooriumil sõjaväeosa, nimetatud 16 inimest elasid kahes aasta eest ehitatud ja renoveeritud majas. Haapsalu linna laiendamiseks kaasati maid Ahli külanõukogust, üle anti 22.1 hektarit metsafondi ja riigi tagavaramaid koos (37/56/ ...) inimesega.

1971 aasta. ENSV ÜP 10. märtsi seadluse kohaselt kaotati Haapsalu rajoonis üks külanõukogu ning nihutati mitme külanõukogu piire. Likvideerimisele kuulus Tuksi, mille territoorium ühendati Linnamäe külanõukoguga, piiriteisendus kaasas (306/ - /382) inimest. Viimasele tuli lisa ka 4870 hektarit Pürksi külanõukogust koos (245/ - /286) inimesega. Ridala külanõukogu loobus Ahli külanõukogu kasuks 2950 hektari suurusest maatükist ja (247/ - /233) inimesest ning Hanila külanõukogust toodi 2500 hektarit maad koos (223/ - /233) inimesega üle Tuudi külanõukogusse.

1972 aasta. ENSV ÜP 27. oktoobri seadluse põhjal sai Haapsalu rajooni Kirna külanõukogust Martna külanõukogu, uus nimi tõi kaasa 3790 hektarit Kirbla külanõukogu maid. Üleantaval maatükil elas (207/ - /238) inimest.

1973 aasta. ENSV ÜP 30. märtsi seadlus likvideeris Haapsalu rajooni Ahli külanõukogu, mis läbi paari aasta eest Ahli külanõukogule antud maad (1866/ - /2668 inimest) naasesid koos täiendusega tagasi Ridala külanõukogule. Rajooni seletuskirjast selgub, et Ridala 9050 hektari

suurusel territooriumil elab 857 inimest ja Ahli 16106 hektaril 1886 inimest. Huvitav on märkida, et külanõukogu keskus viidi administratiivüksusest välja, Haapsalu linna.

1976 aasta. ENSV ÜP 27. detsembri seadluse alusel sai läbi ümbernimetamise Haapsalu rajooni Paliverest Taebla külanõukogu. Sama seadluse alusel muudeti ka mitme külanõukogu piire. Hanila laienes 2587 hektari võrra Tuudi külanõukogu maade arvelt, muudatus kaasas (198/ - / ...) inimest. Bergvaldi kausta kohaselt tõi muutus kaasa 233 inimese administratiivse ümberpaiknemise. Pürksi külanõukogule tuli lisa 15678 hektarit ja (519/ - / ...) inimest Linnamäe külanõukogust. Bergvaldi kausta teave rahvaarvumuutusest on 667 inimest.

1982 aasta. ENSV ÜP 29. jaanuari seadlusega muutus veelkord Haapsalu rajooni linna- ja maarahvastiku vahekord. Lihula alev sai lisaks 92.7 hektarit koos (... / ... /36) inimesega Tuudi külanõukogu maadest ning 41.4 hektarit koos (... / ... /294) inimesega Kirbla külanõukogu territooriumist, täpsemalt Lihulaga samanimelise aleviku. Taasmoodustati Lihula külanõukogu Kirbla ja Tuudi maa-aladest, administratiivkeskusega Lihula alevis. Tuleb tähele panna, et Riigiarhiivist Statistikaametisse deponeeritud kaustade seast on 1982 aasta halduspiiriteisendusi kajastav aastaaruanne kaotsi läinud, mida amet ka kinnitab. Bergvaldi kausta kohaselt sai Lihula alev Tuudi külanõukogust 32 inimest ja Kirbla külanõukogust 260 inimest.

1990 aasta. Alustati ajalooliste maakonna- ja vallanimetuste taastamist ning Haapsalu rajoonist sai taas Läänemaa. Hiiumaa piisas rajooni nimetamisest maakonnaks.

Loetletud piirimuutuste rahvastikumõju on leidnud arvestamist kogumiku arvtabelites. Sündmusstatistika tabelites on rahvastiku liikumine ühest haldusüksusest teise toodud eraldi veeruna ja muidugi arvestatud kõigi näitajate leidmisel. Loendustabelite juures ei ole viiteid üksikutele piirimuutustele esitatud, loendusandmestiku võrdlemisel tuleb pöörduda ülaltoodud loetelu poole. Toetudes tavapärasele rahvastikustatistilisele metodoloogiale lähtub andmeesitus väikseimast omavalitsuslikust haldusüksusest, linnast või vallast. Nii jääb paratamatult kõrvale külaandmestik, mis rahvastiku väikesearvulisuse tõttu ei ole isikutunnuste lõikes ülevaatlik. Ometi on rahvaarv külade kaupa huvipakkuv ning loendusstatistikas on küla rahvaarv sama täpsusastmega kui valla, maakonna või riigi oma.

Õeldule toetudes on järgnevasse alaossa koondatud külade rahvaarv kõigi nelja sõjajärgse rahvaloenduse lõikes. Esituslaadi seisukohalt on eelistatud külade rühmitamist esmatasandi haldusüksuste kaupa, mis toob ühtlasi esile külanõukogude omavahelise raske võrreldavuse. Nõnda ei pruugi tabelis samad külad eri loendustel üksteise kõrval paikneda, ja esituse pahupoolena tuleb kasutajal neid otsida vastava külanõukogu alt. Erandina on 1959 aasta külade rahvaarvud esitatud juba teisendatud kujul: vastavalt 1970 aasta loenduse struktuurile nii küla nime kui esmatasandi haldusüksuse mõttes. Ühelt poolt on selline esituslaad paratamatu, sest 1959 aasta loendusandmeid ei töödeldudki toimumisaegsetes piirides, teisalt võimaldab see saavutada tabeli mõnevõrra suuremat kompaktsust. Kahe esimese sõjajärgse loenduse külaandmed pärinevad 1970 aasta loenduse järel avaldatud kogumikust [ESKV 1972], 1979 aasta arvud samalaadsest hilisemast kogumikust [ESKV 1981].

5. MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVAARV LOENDUSAASTATEL 1959-1989

5.1. HIIUMAA

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	
	1959	1970		1979			1989	
Emmaste k/n	1802	1434	Emmaste k/n	1347	Emmaste k/n	1413		
Emmaste asundus	54	43	Emmaste küla	284	Emmaste küla	361		
Haldi küla	61	41	Haldi küla	27	Haldi küla	41		
Haldreka küla	4	4						
Harju küla	146	94	Harju küla	85	Harju küla	78		
Hindu küla	18	18						
Härma küla	15	7						
Jausa küla	271	196	Jausa küla	166	Jausa küla	146		
Kabuna küla	35	20						
Kaderna küla	8	5	Kaderna küla	48	Kaderna küla	43		
Kitsa küla	17	16						
Kurisu küla	64	45						
Kuusiku küla	29	15						
Kõmmuselja küla	13	13						
Küla-küla küla	30	16	Külaküla küla	35	Külaküla küla	17		
Külamaa küla	42	31	Külama küla	41	Külama küla	30		
Laartsa küla	13	9						
Lassi küla	24	19	Lassi küla	54	Lassi küla	71		
Leisu küla	26	29	Leisu küla	31	Leisu küla	49		
Lepiku küla	41	31						
Metsalauka küla	59	18	Metsalauka küla	37	Metsalauka küla	32		
Metsapere küla	12	11						
Muda küla	41	36	Muda küla	20	Muda küla	35		
Mänspäe küla	40	28	Mänspe küla	23	Mänspe küla	25		
Nurste küla	55	39	Nurste küla	49	Nurste küla	56		
Ole küla	11	2						
Prassi küla	11	13	Prassi küla	55	Prassi küla	56		
Prähnu küla	22	17						
Pärna küla	38	22						
Rannaküla küla	63	51						
Reheselja küla	44	39						
Riidaküla küla	26	27						
Selja küla	8	8						
Sepaste küla	14	11						
Sinima küla	16	10	Sinima küla	30	Sinima küla	33		
Sõru küla	35	37	Sõru küla	184	Sõru küla	168		
Tilga küla	44	17						
Tohvri küla	0	106						
Tärkmaa küla	92	77						
Ulja küla	26	20						
Valgu küla	41	38	Valgu küla	74	Valgu küla	63		
Vanamõisa küla	33	17	Viiri küla	58	Viiri küla	60		
Viiri küla	46	39						
Viiterna küla	49	56						
Õngu küla	65	43	Õngu küla	46	Õngu küla	49		
Käina k/n	2191	2108	Käina k/n	2072	Käina k/n	2333		
Aadma küla	50	56	Aadama küla	48	Aadama küla	32		
Allika I küla	62	24						
Allika II küla	24	32						

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Esiküla küla	55	47	Esiküla küla	84	Esiküla küla	79
Jõe küla	37	19	Jõeküla küla	38	Jõeküla küla	22
Kaasiku küla	32	18	Kaasiku küla	21	Kaasiku küla	13
Kaigutsi küla	98	100	Kaigutsi küla	68	Kaigutsi küla	55
Kassari küla	36	40	Kassari küla	97	Kassari küla	104
Kiisi küla	55	33				
Kleema küla	24	13				
Kolga küla	46	50	Kolga küla	70	Kolga küla	53
Kuriste küla	28	33				
Käina alevik	100	331	Käina alevik	838	Käina alevik	1065
Käina küla	56	26				
Lahe küla	39	26				
Lelu küla	54	49	Lelu küla	36	Lelu küla	39
Luguse küla	97	89	Luguse küla	68	Luguse küla	42
Mereküla küla	38	40				
Moka küla	51	38	Moka küla	51	Moka küla	173
Mäe küla	21	13				
Mäeltse küla	30	21	Mäeltse küla	67	Mäeltse küla	57
Männamaa küla	76	116	Männamaa küla	117	Männamaa küla	205
Nasva küla	46	57	Nasva küla	49	Nasva küla	36
Niidi küla	29	26				
Nõmme küla	86	94				
Orjaku küla	34	20	Orjaku küla	57	Orjaku küla	38
Posti küla	9	27				
Putkaste asundus	185	115				
Ristivälja küla	97	73				
Selja küla	125	71	Selja küla	51	Selja küla	61
Taguküla küla	45	34	Taguküla küla	31	Taguküla küla	22
Tatermaa küla	52	41	Tatermaa küla	62	Taterma küla	47
Uidu küla	24	11				
Utu küla	42	31	Utu küla	56	Utu küla	39
Uusküla küla	64	44				
Vaemla asundus	18	73	Vaemla küla	56	Vaemla küla	69
			Vaku küla	65	Vaku küla	40
Villemi küla	115	71				
Võnküla küla	42	37				
Ühtri küla	69	69	Ühtri küla	42	Ühtri küla	42
Lauka k/n	2119	1742	Lauka k/n	1586	Lauka k/n	1455
Heigi küla	59	36				
Heiste küla	40	24	Heiste küla	25	Heiste küla	26
Hirmuste küla	31	21	Hirmuste küla	10	Hirmuste küla	7
Hüti küla	27	17	Hüti küla	8	Hüti küla	11
Isabella küla	77	67	Isabella küla	55	Isabella küla	50
Jõeranna küla	45	37	Jõeranna küla	24	Jõeranna küla	17
Jõesuu küla	16	8	Jõesuu küla	12	Jõesuu küla	14
Kalana küla	22	41	Kalana küla	48	Kalana küla	28
Kaleste küla	18	14	Kaleste küla	13	Kaleste küla	9
Kauste küla	27	9				
Kidaste küla	85	41	Kidaste küla	48	Kidaste küla	26
Kiduspäe küla	62	33	Kiduspe küla	38	Kiduspe küla	30
Kedeste küla	28	17				
Koidma küla	40	22				
Kurisu küla	48	39	Kurisu küla	51	Kurisu küla	48
Kõpu asundus	130	97	Kõpu küla	101	Kõpu küla	103
Kõrgessaare asund	197	406	Kõrgessaare alevik	525	Kõrgessaare alevik	588

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Lassi küla	36	19				
Lauka asundus	88	93	Lauka küla	198	Lauka küla	201
Lilbi küla	23	11				
Luidja küla	47	23	Luidja küla	49	Luidja küla	34
Malvaste küla	36	15	Malvaste küla	38	Malvaste küla	36
Metsaküla küla	49	16				
Mudaste küla	65	37	Mudaste küla	24	Mudaste küla	12
Mägipäe küla	55	46	Mägipe küla	34	Mägipe küla	19
Ninametsa küla	25	23				
Nõmme küla	25	10				
Otste küla	78	79				
Paope küla	124	89	Paope küla	81	Paope küla	58
Pihla küla	101	59	Pihla küla	63	Pihla küla	39
Poama küla	23	13				
Puski küla	50	17				
Reigi küla	160	115	Reigi küla	72	Reigi küla	47
Rootsiküla küla	52	41				
Suureranna küla	40	30	Suureranna küla	30	Suureranna küla	17
Tahkuna küla	4	4				
Villamaa küla	54	53	Villamaa küla	39	Villamaa küla	35
Ülendi küla	32	20				
Pühalepa k/n	2273	1714	Pühalepa k/n	1749	Pühalepa k/n	1712
Ala küla	44	40				
Aruküla küla	110	108				
Hagaste küla	31	19				
Harju küla	29	17				
Hausma küla	62	40	Hausma küla	68	Hausma küla	83
Hellamaa küla	77	92	Hellamaa küla	137	Hellamaa küla	106
			Heltermaa küla	77	Heltermaa küla	57
Hiessaare küla	30	17	Hiessaare küla	30	Hiessaare küla	33
Hilleste küla	48	40	Hilleste küla	28	Hilleste küla	18
Kalgi küla	36	24				
Kerema küla	85	37				
Kukka küla	50	33	Kukka küla	26	Kukka küla	26
Kuri küla	57	59	Kuri küla	43	Kuri küla	50
Kõlunõmme küla	53	28	Kõlunõmme küla	34	Kõlunõmme küla	28
Kärdla asundus	49	43				
Loja asundus	42	15	Loja küla	14	Loja küla	14
Lõmbeme küla	11	9				
Lõpe küla	45	37				
Nõmba küla	53	34	Nõmba küla	63	Nõmba küla	48
Palade küla	75	46	Palade küla	166	Palade küla	243
Paluküla küla	132	105	Paluküla küla	95	Paluküla küla	70
Partsi asundus	49	40	Partsi küla	54	Partsi küla	63
Partsi küla	35	32				
Puliste küla	31	30				
Pühalepa küla	27	19	Pühalepa küla	43	Pühalepa küla	34
Reikama küla	54	29	Reikama küla	37	Reikama küla	27
Sakla küla	25	15				
Salinõmme küla	68	50	Salinõmme küla	38	Salinõmme küla	31
Sarve küla	107	82	Sarve küla	57	Sarve küla	47
Soonlepa küla	80	39	Soonlepa küla	32	Soonlepa küla	19
Suuremõisa asundus	143	102	Suuremõisa küla	157	Suuremõisa küla	290
Sääre küla	56	46	Sääre küla	57	Sääre küla	49
Tammela küla	37	19				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Tempa küla	32	21				
Tubala küla	92	80	Tubala küla	206	Tubala küla	156
Undama küla	19	15				
Vahtrepa küla	95	82	Vahtrepa küla	58	Vahtrepa küla	55
Valipe küla	28	27	Valipe küla	32	Valipe küla	18
Viilupi küla	92	76	Viilupi küla	69	Viilupi küla	43
Vilivalla asundus	37	25	Vilivalla küla	58	Vilivalla küla	54
Värsu küla	47	42	Värsu küla	70	Värsu küla	50
Kokku	8385	6998	Kokku	6754	Kokku	6913

5.2. LÄÄNEMAA

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Ahli k/n	1857	2435				
Aamse küla	18	9				
Eigla küla	18	13				
Erja küla	33	23				
Espre küla	28	17				
Herjava küla	49	33				
Kabrametsa küla	22	16				
Kadaka küla	26	17				
Kiltsi asundus	85	468				
Kivi küla	45	26				
Koheri küla	23	13				
Kolu küla	35	30				
Laheva küla	21	11				
Lõbe küla	28	24				
Metsa küla	47	25				
Mägari küla	77	104				
Mäeküla küla	11	3				
Nõmme küla	45	20				
Panfilovi asund	550	686				
Rohense küla	12	6				
Rohuküla sadam	70	118				
Rummu küla	11	11				
Sepa küla	19	18				
Suur-Ahli küla	61	39				
Suure-Pusku küla	10	2				
Tammiku küla	17	12				
Tanska küla	32	14				
Uuemõisa asundus	186	434				
Valgevälja küla	91	37				
Vilkla asundus	63	58				
Võnnu asundus	43	28				
Võnnu küla	12	11				
Väike-Ahli küla	45	48				
Väike-Pusku küla	6	3				
Üsse küla	18	58				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Hanila k/n	2367	2349	Hanila k/n	2475	Hanila k/n	2215
Aru küla	24	15				
Esivere küla	44	42	Esivere küla	57	Esivere küla	27
Hanila küla	17	25	Hanila küla	118	Hanila küla	69
Kause küla	59	76	Karuse küla	173	Karuse küla	139
Kaitu küla	22	19				
Kaseküla küla	31	40	Kaseküla küla	38	Kaseküla küla	36
Kiili küla	35	15				
Kinksi küla	119	109				
Kiska asundus	20	17	Kiska küla	20	Kiska küla	21
Kokuta küla	40	18	Kukeranna küla	81	Kukeranna küla	67
Koora küla	36	26				
Kuke küla	32	26				
Kurevere küla	77	44				
Kuuendiku küla	3	5				
Kõera küla	49	40				
Kõmsi küla	29	17	Kõmsi küla	121	Kõmsi küla	244
Linnuse küla	32	33	Linnuse küla	41	Linnuse küla	30
Lõo küla	57	62	Lõo küla	55	Lõo küla	43
Massu küla	53	69	Massu küla	121	Massu küla	118
Mõisaküla asundus	43	40				
Mäeküla küla	26	13				
Mäense küla	61	45				
Nehatu asundus	48	54	Nehatu küla	85	Nehatu küla	60
Nurmsi küla	48	34	Nurmsi küla	53	Nurmsi küla	37
Pajumaa küla	58	31	Pajumaa küla	37	Pajumaa küla	35
Piivarootsi asundus	40	37	Pivarootsi küla	42	Pivarootsi küla	30
Rame küla	60	44	Rame küla	30	Rama küla	22
Rannaküla küla	47	42				
Ridase küla	68	56				
Risti küla	9	4				
Rõuste küla	39	20				
Salevere küla	39	64	Salevere küla	133	Salevere küla	94
Sepamaa küla	15	4				
Torgu küla	18	9				
Ullaste küla	23	21				
Uue-Virtsu asundus	55	38				
Vatla asundus	121	145	Vatla küla	268	Vatla küla	245
Virita küla	21	16				
Virtsu alevik	317	316	Virtsu alevik	1002	Virtsu alevik	898
Virtsu I küla	153	307				
Virtsu II küla	139	187				
Voose asundus	52	62				
Õeküla küla	33	18				
Äila küla	22	21				
Äärepere küla	33	23				
Kirbla k/n	1695	1573	Kirbla k/n	1123		
Altküla küla	34	22				
Aruküla küla	77	24				
Hälvati küla	69	24	Hälvati küla	43		
Jõeäärse küla	18	9				
Kasari asundus	82	94				
Kelu küla	87	59	Kelu küla	32		
Keskküla asundus	77	50				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Kirbla küla	106	217	Kirbla küla	324		
Kloostri asundus	67	57	Kloostri küla	33		
Kloostri-Rannu asundus	63	38				
Kurgemaa küla	27	13				
Laiküla asundus	95	81				
Lautna asundus	72	70	Lautna küla	49		
Lautna-Rannu küla	34	20				
Lihula asund	198	332	Lihula alevik	336		
Mõisamaa küla	21	14				
Ojaküla küla	38	28				
Pagasi küla	75	103	Pagasi küla	79		
Penijõe asundus	104	91	Penijõe küla	35		
Rootsi küla	33	26				
Rumba asundus	79	29	Rumba küla	29		
Seira asundus	71	30	Seira küla	128		
Seli küla	42	12				
Seljaküla küla	16	18				
Uluste küla	10	4				
Vanamõisa asundus	43	66				
Võhma küla	57	42	Võhma küla	35		
Kirna k/n	1765	1443				
Allikotsa küla	27	31				
Aru küla	34	23				
Ehmja küla	96	24				
Eniste küla	28	21				
Enivere küla	70	131				
Jõesse küla	44	57				
Kaare küla	19	13				
Kaasiku küla	70	67				
Kabeli küla	45	29				
Keravere küla	26	21				
Keskvere asundus	81	50				
Kesu küla	17	13				
Kirna küla	77	74				
Kokre küla	24	10				
Kuluse küla	22	12				
Liiva küla	38	35				
Maalse küla	31	14				
Metsa küla	30	28				
Männiku küla	22	16				
Niinja asundus	144	53				
Niinja küla	19	22				
Nõmme küla	29	21				
Ohtla asundus	59	41				
Oonga küla	43	38				
Putkaste asundus	120	94				
Raana küla	16	9				
Rannajõe küla	48	50				
Soo-otsa küla	34	21				
Suure-Lähtru asundus	112	100				
Suure-Rõude asundus	38	75				
Tammiku küla	21	34				
Tuka küla	22	17				
Uusküla küla	71	54				
Vanaküla küla	42	34				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970				
Võidu küla	54	43				
Väike-Lähtru asundus	77	64				
Väike-Rõude asundus	15	4				
Kullamaa k/n	1934	2141	Kullamaa k/n	2070	Kullamaa k/n	1868
Entse küla	29	23				
Jõeääre küla	42	24				
Jõgisoo asundus	72	99	Jõgisoo küla	89	Jõgisoo küla	67
Kalju küla	91	78	Kalju küla	66	Kalju küla	45
Kastja küla	33	21	Kastja küla	21	Kastja küla	6
Koluvere küla	305	108	Koluvere küla	840	Koluvere küla	761
Koluvere asund	0	640				
Kullamaa I küla	67	53	Kullamaa küla	363	Kullamaa küla	417
Kullamaa II küla	68	54				
Kullamaa III küla	138	97				
Kullamaa IV küla	85	75				
Kullamaa V küla	111	175				
			Kullametsa küla	48	Kullametsa küla	27
Leila küla	117	88	Leila küla	62	Leila küla	53
Lemmikküla küla	80	52	Lemmikküla küla	67	Lemmikküla küla	47
Liivi asundus	107	97	Liivi küla	230	Liivi küla	239
Läti küla	27	14				
Madaste küla	9	8				
Marimetsa küla	13	1				
Mõisimaa küla	57	55				
Mõedu küla	42	27	Mõrdu küla	35	Mõrdu küla	17
Oomküla küla	33	20				
Patsu küla	40	9				
Pähküla küla	55	36				
Päri küla	51	45				
			Silla küla	45	Silla küla	27
Ubasalu asundus	80	70	Ubasalu küla	61	Ubasalu küla	35
Vaikna küla	28	43				
Üdrumaa I küla	49	64	Üdruma küla	143	Üdruma küla	127
Üdrumaa II küla	70	45				
Üdrumaa III küla	35	20				
					Lihula k/n	1471
					Alaküla küla	78
					Hälvati küla	29
					Järise küla	17
					Kelu küla	15
					Kirbla küla	279
					Kloostri küla	17
					Kunila küla	9
					Lautna küla	55
					Matsalu küla	56
					Meelva küla	38
					Metsküla küla	58
					Pagasi küla	41
					Parivere küla	49
					Penijõe küla	18
					Petaaluse küla	73
					Poanse küla	12
					Rumba küla	13

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
					Saastna küla	35
					Seira küla	100
					Suitsu küla	31
					Tuhu küla	17
					Tuudi küla	337
					Vagivere küla	29
					Valuste küla	42
					Võhma küla	23
Linnamäe k/n	1268	1050	Linnamäe k/n	893	Linnamäe k/n	940
Aasa küla	34	38				
Auaste asundus	36	26	Auaste küla	28	Auaste küla	18
Ingküla küla	47	52	Ingküla küla	46	Ingküla küla	23
Jalukse küla	88	87	Jalukse küla	100	Jalukse küla	77
Kapa küla	32	15				
Kapri küla	124	174				
Keedika asundus	67	45	Keedika küla	62	Keedika küla	50
Keedika küla	48	31				
Kõrgema küla	15	8				
Kärbla asundus	35	40	Kärbla küla	39	Kärbla küla	24
Lehtmetsa küla	24	21				
			Linnamäe küla	250	Linnamäe küla	480
Mõisaküla küla	46	43				
Niibi asundus	41	22				
Oru asundus	48	40	Oru küla	72	Oru küla	57
Piilamaa küla	105	62				
Põltsamaa küla	9	12				
Rannaküla küla	78	46				
Rootsi küla	47	29				
Salajõe asundus	24	19	Salajõe küla	40	Salajõe küla	22
Salajõe küla	44	28				
Saunja küla	23	25	Saunja küla	65	Saunja küla	54
Seljaküla küla	23	23	Seljaküla küla	48	Seljaküla küla	34
Soolu küla	36	18	Soolu küla	41	Soolu küla	21
Uugla asundus	56	43	Uugla küla	47	Uugla küla	30
Vedra I küla	23	13	Vedra küla	55	Vedra küla	50
Vedra II küla	48	34				
Veski küla	27	23				
Änniste küla	40	33				
			Martna k/n	1384	Martna k/n	1300
			Ehmja küla	54	Ehmja küla	49
			Kaasiku küla	46	Kaasiku küla	41
			Kasari küla	118	Kasari küla	106
			Keravere küla	23	Keravere küla	12
			Keskvere küla	55	Keskvere küla	48
			Kirna küla	111	Kirna küla	118
			Kurevere küla	97	Kurevere küla	74
			Laiküla küla	46	Laiküla küla	39
			Lähtru küla	61	Lähtru küla	54
			Martna küla	224	Martna küla	302
			Niinja küla	31	Niinja küla	14
			Ohtla küla	25	Ohtla küla	20
			Oonga küla	55	Oonga küla	42
			Putkaste küla	61	Putkaste küla	45

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
			Rannajõe küla	31	Rannajõe küla	19
			Rõude küla	172	Rõude küla	191
			Suure-Lähtru küla	90	Suure-Lähtru küla	74
			Uusküla küla	84	Uusküla küla	52
Nõva k/n	590	636	Nõva k/n	509	Nõva k/n	568
Erita küla	13	14				
Hindaste küla	32	31	Hindaste küla	45	Hindaste küla	39
Kürema küla	63	52				
Nõmmemaa küla	48	35	Nõmmemaa küla	24	Nõmmemaa küla	21
Nõva küla	124	138	Nõva küla	115	Nõva küla	167
Peraküla küla	17	13	Peraküla küla	22	Peraküla küla	7
Rannaküla küla	77	126	Rannaküla küla	140	Rannaküla küla	149
Tusari küla	71	59	Tusari küla	29	Tusari küla	17
Vaisi küla	107	85	Vaisi küla	60	Vaisi küla	43
Variku küla	38	83	Variku küla	74	Variku küla	125
Palivere k/n	1731	2014				
Allikmaa küla	43	27				
Hardu küla	19	9				
Kadarpiku küla	47	24				
Kedre küla	49	44				
Kirimäe asundus	81	115				
Kirimäe küla	64	74				
Koela küla	27	61				
Kopli I küla	31	33				
Kopli II küla	48	26				
Kuundra küla	10	7				
Kõnnu küla	37	37				
Leediküla küla	50	55				
Luigu küla	29	21				
Maalse küla	18	22				
Nigula küla	32	70				
Nihkva küla	39	21				
Nurme küla	118	430				
Palivere asundus	258	261				
Palivere alevik	173	173				
Pälli küla	103	45				
Roosna asundus	22	7				
Taebla asund	118	171				
Tagavere asundus	81	72				
Turvalepa küla	77	67				
Veski küla	18	17				
Vidruka küla	42	37				
Võntküla küla	73	64				
Väändla küla	24	24				
Pürksi k/n	1110	939	Pürksi k/n	1077	Pürksi k/n	909
Aulepa küla	54	31	Aulepa küla	54	Aulepa küla	15
			Dirhami küla	66	Dirhami küla	61
Einby küla	83	72	Einbi küla	24	Einbi küla	15
Hara küla	60	70	Hara küla	59	Hara küla	32
Hosby küla	36	24				
			Höbringi küla	50	Höbringi küla	30

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Kudani küla	19	18	Kudani küla	33	Kudani küla	13
Kulani küla	19	6				
Nõmmküla asundus	39	30	Nõmmküla küla	61	Nõmmküla küla	81
			Osmussaare küla	11	Osmussaare küla	7
Paslepa asundus	57	50	Paslepa küla	98	Paslepa küla	55
Paslepa küla	107	74				
Pürksi küla	141	157	Pürksi küla	241	Pürksi küla	275
			Riguldi küla	40	Riguldi küla	24
Saare asundus	41	29	Saare küla	15	Saare küla	15
Sutlepa küla	117	152	Sutlepa küla	139	Sutlepa küla	164
			Spithami küla	45	Spithami küla	21
Suur-Nõmmküla küla	47	33				
Tahuküla küla	59	37	Tahu küla	18	Tahu küla	12
			Tuksi küla	53	Tuksi küla	42
Viluveere küla	18	0				
Väike-Nõmmküla küla	50	40				
Vööla asundus	30	15				
Vööla küla	24	16				
Österby küla	109	85	Österbi küla	70	Österbi küla	47
Ridala k/n	1523	1086	Ridala k/n	3111	Ridala k/n	3164
			Ahli küla	99	Ahli küla	95
Allika küla	42	26				
Ammuta küla	47	36	Espre küla	15	Espre küla	8
Emuveere küla	20	12	Haeska küla	114	Haeska küla	80
			Herjava küla	60	Herjava küla	34
Haeska I küla	59	37				
Haeska II küla	56	38				
Haeska III küla	80	60				
Jõõdre küla	71	67				
			Kabrametsa küla	26	Kabrametsa küla	11
Kaevere küla	44	24				
Küideva küla	183	111	Küideva küla	88	Küideva küla	40
Koidu-Lopi küla	30	5				
Kolila küla	39	28				
Käpla asundus	103	69	Käbla küla	73	Käbla küla	47
Lannuste küla	26	10				
Liiva küla	26	19				
Litu küla	17	11				
			Mägari küla	99	Mägari küla	75
			Paralepa alevik	630	Paralepa alevik	499
Panga küla	80	128				
Parila asundus	36	24				
Puiatu küla	56	50				
Puise küla	110	74	Puise küla	68	Puise küla	31
Põgari-Sassi küla	55	38	Põgari küla	20	Põgari küla	18
			Ridala küla	284	Ridala küla	410
			Rohuküla küla	161	Rohuküla küla	129
Saanika küla	51	31	Saanika küla	38	Saanika küla	27
Saardu küla	26	15				
Sinalepa asundus	63	35	Sinalepa küla	344	Sinalepa küla	397
			Topu küla	40	Topu küla	28
Tuuru küla	124	95	Tuuru küla	71	Tuuru küla	33
Umeste küla	41	27				
			Uuemõisa alevik	698	Uuemõisa alevik	1063
Vätsu küla	38	16				

Haldusüksus	Rahvaarv 1959 1970		Haldusüksus	Rahvaarv 1979	Haldusüksus	Rahvaarv 1989
			Valgevälja küla Üsse küla	18 165	Valgevälja küla Üsse küla	28 111
Risti k/n	1257	1266	Risti k/n	1071	Risti k/n	1033
Annamõisa küla	19	6				
Jaakna küla	18	16	Jaakna küla	28	Jaakna küla	16
Kabeli küla	144	146				
Kuijõemõisa küla	56	22	Kuijõe küla	53	Kuijõe küla	37
Kuijõevalla küla	86	57				
Mike küla	20	7				
Nõmme küla	56	33				
Piirsalu asundus	73	61	Piirsalu küla	233	Piirsalu küla	203
Risti alevik	542	721	Risti alevik	707	Risti alevik	717
Rõuma I küla	112	111	Rõuma küla	50	Rõuma küla	60
Rõuma II küla	73	58				
Valksi küla	11	3				
Vanamaa küla	47	25				
			Taebla k/n	2633	Taebla k/n	2979
			Allikmaa küla	38	Allikmaa küla	24
			Kadarpiku küla	30	Kadarpiku küla	19
			Kirimäe küla	197	Kirimäe küla	161
			Koela küla	60	Koela küla	38
			Leediküla küla	57	Leediküla küla	51
			Nigula küla	227	Nigula küla	268
			Palivere alevik	843	Palivere alevik	1090
			Taebla alevik	924	Taebla alevik	1116
			Tagavere küla	62	Tagavere küla	37
			Turvalepa küla	37	Turvalepa küla	32
			Vidruka küla	96	Vidruka küla	82
			Võntküla küla	62	Võntküla küla	61
Tuksi k/n	496	382				
Elbiku küla	54	45				
Haversi küla	26	5				
Hõbringi küla	37	42				
Kiritse küla	2	1				
Luksi küla	8	4				
Metsküla küla	30	12				
Norrby küla	16	6				
Riguldi küla	28	15				
Rooslepa küla	76	84				
Spithami küla	38	59				
Sderby küla	75	25				
Tuksi küla	58	59				
Vanaküla küla	48	25				
Tuudi k/n	1517	1246	Tuudi k/n	1087		
Alaküla küla	67	85	Alaküla küla	139		
Alaküla-Ääreküla	83	59				
Järise küla	55	26	Järise küla	40		
Kalda küla	27	16				
Keemu I küla	27	10				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Keemu II küla	62	40				
Kiriku küla	76	55				
Kunila küla	27	20	Kunila küla	20		
Laulepa küla	28	12				
Liustemäe küla	25	15				
Matsalu küla	40	32	Matsalu küla	55		
Meelva küla	46	49	Meelva küla	59		
Metsküla küla	67	82	Metsküla küla	96		
Nurme küla	120	108				
Paga küla	26	12				
Parivere küla	64	62	Parivere küla	76		
Peanse küla	58	37				
Petaaluse küla	72	69	Petaaluse küla	108		
Poanse küla	79	56	Poanse küla	37		
Saastna asundus	89	73	Saastna küla	49		
Sipa küla	34	26				
Soovälja küla	36	20				
			Suitsu küla	50		
Tuhu küla	44	33	Tuhu küla	15		
Tuudi küla	65	35	Tuudi küla	221		
Tuudi-Jõeääre küla	25	20				
Vagivere I küla	48	48	Vagivere küla	49		
Vagivere II küla	39	38				
Valuste küla	77	102	Valuste küla	73		
Võigaste küla	11	6				
Vormsi k/n	797	359	Vormsi k/n	316	Vormsi k/n	347
Berrby küla	76	7	Borbi küla	4	Borbi küla	3
Diby küla	48	26	Diibi küla	14	Diibi küla	12
Fällarna küla	28	11				
Förby küla	17	0	Förbi küla	0	Förbi küla	1
Hullo küla	146	94	Hullo küla	117	Hullo küla	158
Hosby küla	3	3				
Kersleti küla	49	24	Kersleti küla	22	Kersleti küla	20
Norrby küla	50	28	Norbi küla	17	Nörbi küla	17
Rumpo küla	41	15	Rumpo küla	10	Rumpo küla	10
Rälby küla	60	27	Rälbi küla	9	Rälbi küla	21
Saxby küla	43	12				
Suuremõisa asundus	111	50	Suuremõisa küla	64	Suuremõisa küla	55
Sviby küla	108	52	Sviibi küla	56	Sviibi küla	48
Söderby küla	17	10	Söderbi küla	3	Söderbi küla	2
Kokku	19907	18919	Kokku	17749	Kokku	16794

6. VIITED

- Anderson, Barbara, Kalev Katus, Brian Silver (1994). Developments and Prospects for Population Statistics in Countries of the Former Soviet Union. *Population Index*, vol.60, no.1, pp.4-20.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1985). 'Permanent' and 'Present' Populations in Soviet Statistics. *Soviet Studies*, vol.37, no.3, pp.386-402.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1986). Infant Mortality in the Soviet Union: Regional Differences and Measurement Issues. *Population and Development Review*, vol.12, no.4, pp.705-738.
- Andreev, Evgeni, Leonid Darski, Tatjana Harkova (1998). *Demografitsjeskaja istoria Rossii: 1927-1959*. Moskva, Informatika.
- Arens, Ilmar (1994). *Peipsitagused eestlased*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Baburin, Aleks, Kaja Gornoi, Mall Leinsalu, Mati Rahu (1997). *Eesti suremusatlas*. Tallinn, EKMI.
- Blumfeldt, Evald (1961). Estlandssvenskarnas historia. *E.Nyman (Ed). En bok om Estlands svenskar*. Stockholm.
- Chesnais, Jean-Claude (1992). *The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications*. Oxford, Clarendon Press.
- Council of Europe (2001). *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg, CoE.
- Eesti Statistika (1942). *Eesti Statistika Kuukiri*. Tallinn.
- EKDK (1992a). *Eesti rahvastiku regionaalne andmepank I*. RU, sari A, nr.29. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1992a). *Eesti rahvastiku regionaalne andmepank II*. RU, sari A, nr.31. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994a). *Rahvastiku elutabelid: Maakonnad 1986-1991*. RU, sari C, nr.4. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994b). *Imikusuremus Eestis: Maakonnad 1986-1991*. RU, sari C, nr.5. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1995a). *Eesti Pere- ja Sünnimisuuring. Standardtabelid*. RU, sari C, nr.6. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1995b). *Eesti vanuriuuring. Standardtabelid*. RU, sari C, nr.7. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1996-2002). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990: Viljandimaa, Lääne-Virumaa, Järvamaa, Jõgevamaa, Valgamaa, Tartumaa, Saaremaa, Ida-Virumaa, Põlvamaa*. RU, sari C, nr.8-20. Tallinn, EKDK.
- EKDK (2002). *Unity and Diversity of Long-term Population Development: the Case of Baltic and South-Caucasian Regions*. Tallinn, EKDK. RU, series A, no.41. Tallinn, EKDK.
- EKDK (2003). *Eesti rahvastiku ühtlusarvutatud sünniandmed 1959-1970*. Tallinn, EKDK. RU, sari C, nr.16. Tallinn, EKDK. *Ilmumas*.
- EKDK/EKMI (1994a). *Rahvastiku soovanuskoostis 1979-1989*. RU, sari C, nr.2. Tallinn, EKDK.
- EKDK/EKMI (1994b). *Rahvastiku soovanuskoostis 1970-1979*. RU, sari C, nr.3. Tallinn, EKDK.
- ENSV ÜP (1945-1990). *ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja*. Tallinn, ENSV Riigikantselei.
- Eesti Statistikaamet (2002). *Eesti statistika aastaraamat*. Tallinn, ESA.
- ESKV (1972). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959 ja 1970 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Kesksvalitsus.
- ESKV (1981). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959, 1970 ja 1979 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Kesksvalitsus.
- Festy, Patrick (1984). *Fertility in Western Countries from 1870 to 1970*. Bangkok, United Nations.
- Hajnal, John (1965). European Marriage Patterns in Perspective. *D.Glass, D.Eversley (Eds). Population in History*. Chicago.

- Haug, Werner, Youssef Courbage, Paul Compton (1999-2001). (Eds). *The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, vol.1-2. Strasbourg, Council of Europe.
- Helemäe, Jelena, Ellu Saar, Rein Vöörmann (2000). *Kas haridusse tasus investeerida?* Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Jansen, Ea (1999). Rahvas ja rahvus. *J.Viikberg (Toim). Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused - rühmad, ja -killud*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk.388-399.
- Johansen, Paul (1933). *Liber Census Daniae*. Kopenhagen-Reval.
- Katus, Kalev (1990). Demographic Trends in Estonia throughout the Centuries. *Yearbook of Population Research in Finland*. Helsinki, pp.50-66.
- Katus, Kalev (1994). Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. *Akadeemia*, nr.1 ja 2, lk.134-149 ja 365-385.
- Katus, Kalev (1997a). Post-Transitional Fertility: Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene, A.Vikat (Eds) Demographic Development in Baltic Countries*. Special issue of Revue Baltique. Vilnius, pp.49-63.
- Katus, Kalev (1997b). *Eesti ja eestlus rahvastikuteadlase pilguga*. RU, sari B, nr.29. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev (2000a). Long-term Mortality Trend in Baltic Countries. *Trames*, vol.4, no.3, pp.231-256.
- Katus, Kalev (2000b). *Regional Patterns of Population Ageing in Estonia*. RU, series B, no.50. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, nr.6, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1997). *Mortality Development and Economic Transition: the Case of Estonia*. RU, series B, no.35. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma (2002). *Eesti Põlvkondlik rahvastikuareng*. RU, sari D, nr.2. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma, Luule Sakkeus (1999). *Rahvastikuvananemine Eestis*. RU, sari D, nr.1. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1997). Population Data and Reorganisation of Statistical System: Case of Estonia. *Trames*, vol.1, no.3, pp.171-189.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2000). Development of National Minorities in Estonia. *W.Haug, Y.Courbage, P.Compton (Eds). The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, vol.2. Strasbourg, CoE.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2002). Foreign-origin Population in Estonia. *W.Haug, Y.Courbage, P.Compton (Eds). Immigrant Populations in Europe*. Strasbourg, CoE.
- Korb, Anu (1999). (Koost). *Taaru-tagused ja stepiasukad. Eesti asundused IV*. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Korb, Anu, Kadri Peebo (1995). (Koost). *Siin Siberi maapeal kasvanud. Eesti asundused I*. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kupiszewski, Marek, David Powell, Philip Rees, Darren Smith (1998). *Internal Migration and Regional Population Dynamics: Estonia Case Study*. Report prepared for the Council of Europe and for the European Commission.
- Nigol, August (1918). *Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal*. Tartu, Postimees.
- Palli, Heldur (1984). *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685-1799)*. Tallinn, Valgus.

- Palli, Heldur (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Palli, Heldur (1995). *Eesti rahvastikustatistika ajaloo allikad 1712-1940*. Tallinn, AIT.
- Palli, Heldur (1996). *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712*. Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Palli, Heldur (1997). *Eesti rahvastiku ajalugu 1712-1799*. Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Pallo, Kristjan (1897). *Esimesed väljarändajad ehk 40 aastat Samaaras*. Tartu.
- Pavlik, Zdenek, Martin Hampl (1976). *Ierarhia realnosti i problema otsenki bolee shirokih vzaimozviazei populatsionnogo razvitia*. Praga.
- Pullat, Raimo (1981). *Peterburi eestlased*. Tallinn, Valgus.
- Pullat, Raimo (1997). *Eesti linnarahvastik 18. sajandil*. Tallinn, Valgus.
- Puur, Allan (1994). *1989 Estonian Population and Housing Census. Microdata Description: Variable Definitions and Coding Schemes II*. RU, series A, no.36. Tallinn, EKDK.
- Pöld, Peeter (1926). Haridusolud ja vaimline kultuur. *Eesti. Maa, rahvas ja kultuur*. Tartu, Haridusministeeriumi kirjastus, lk.941-1124.
- Rammul, Aleksander (1929). (Toim). *Läänemaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu.
- Reiman, Hugo (1937). Kirjaoskus ja haridus Eestis. *Eesti Statistika*, nr.183(2), lk.49-73.
- Rogers, Andrei, Frans Willekens (1986). *Migration and Settlement: a Multiregional Comparative Study*. Dordrecht, Reidel.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1924). *1922 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk VIIa. Läänemaa*. Tallinn, RSKB.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1934-1937). *1934 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk 1-4*. Tallinn, RSKB.
- Teder, T. (1939). *Perekonnaseisuametniku käsiraamat*. Tallinn, Siseministeerium.
- United Nations (2001). *Demographic Yearbook. Fifty-first Issue*. New York, United Nations.
- Uuet, Liivi (2002). *Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik*. Tallinn, Eesti Omavalitsusliitude Ühendus/Riigiarhiiv.
- Vishnevski, Anatoli, Andrei Volkov (1983). (Eds). *Vozproizvodstvo naselenia SSSR*. Moskva.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The Hypothesis of Mobility Transition. *The Geographical Review*, vol.61, no.2, pp. 219-249.

7. JOONISFAILIDE NIMEKIRI

7.1. HIIUMAA

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Piirimuutused					
X02-01		Haldusjaotus	Piirid	L1959	Vallad
X02-02		Haldusjaotus	Piirid	L1970	Vallad
X02-03		Haldusjaotus	Piirid	L1979	Vallad
X02-04		Haldusjaotus	Piirid	L1989	Vallad
Rahvastikutaaste					
R02-05	S1	Rahvaarv	Absoluutarv	1965-97	Maakond
R02-06	S1	Soovanuskoostis	Absoluutarv	1989	Maakond
R02-07	S1	Muutuskomponendid	Absoluutarv	1965-96	Maakond
R02-08	S1	Koguiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R02-09	S1	Loomulik iive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R02-10	S1	Rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R02-11	S1	Loomulik ja rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R02-12	S1	Vanuskoostis	Osakaal	L1989	Vallad
R02-13	S1	Vanurrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
Sündimus					
B02-14	S3	Sündimus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
B02-15	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
B02-16	L7	Lapsesus	Osakaal	L1989	Maakond
B02-17	L7	Lapsesus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
B02-18	L7	Lapsesus	Keskmine	L1989	Vallad
B02-19	L7	Lastetus	Osakaal	L1989	Vallad
B02-20	L7A	Lapsesus hariduseti	Osakaal	L1989	Vallad
B02-21	L7	Lapsesus, põlvkond 1940-1949	Keskmine	L1989	Vallad
Suremus					
D02-22	S3	Suremus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
D02-23	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
D02-24		Eluiga	Eluaastad	1986-91	Maakond
D02-25	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
D02-26	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
Abielulisus					
F02-27	S3	Abiellumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F02-28	S3	Lahutumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F02-29	S2	Abiellumised, lahutused	Suhtarv	1965-96	Maakond
F02-30	L2	Perekonnaseis	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
F02-31	L2	Abielurahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F02-32	L2	Vallasrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F02-33	L2	Leskrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F02-34	L2	Lahusrhvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F02-35	L2	Perekonnaseis	Osakaalu muutus	L1979-89	Maakond
F02-36	L2	Abielurahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Ränne					
M02-37	S2	Sisse- ja väljaränne	Absoluutarv	1965-96	Maakond
M02-38	S3	Sisse- ja väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M02-39	S3	Väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M02-40	S2	Rändekäive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M02-41	L4A	Paikus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M02-42	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M02-43	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M02-44	L4A	Paikus	Osakaal	L1989	Vallad
M02-45	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M02-46	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M02-47	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Rahvus					
N02-48	L5A	Rahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N02-49	L5	Soorahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N02-50	L5,6	Mitte-eestlased	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N02-51	L5A	Rahvuskoostis	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
N02-52	L5	Mitte-eestlased	Osakaal	L1989	Vallad
N02-53	L5	Eestlased	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
N02-54	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N02-55	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal	L1989	Vallad
N02-56	L6A	Eesti keele oskus	Osakaal	L1989	Vallad
N02-57	L6A	Eesti keele mitteoskus	Osakaal	L1989	Vallad
Haridus					
E02-58	L3	Haridustase	Osakaal	L1989	Maakond
E02-59	L3	Haridustase	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
E02-60	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E02-61	L3	Keskharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E02-62	L3	Algharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E02-63	L3	Haridustase	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
E02-64	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
E02-65	L3	Algharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Majandustegevus					
A02-66	L8	Põhitegevus	Osakaal	L1989	Maakond
A02-67	L8	Põhitegevus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A02-68	L8	Pensionärrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
A02-69	L8	Hõivekoormus	Suhtarv	L1989	Vallad
A02-70	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Maakond
A02-71	L9	Tööala	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A02-72	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Vallad
A02-73	L9	Esmassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A02-74	L9	Neljandassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A02-75	L10	Amet	Osakaal	L1989	Maakond
A02-76	L10A	Amet (NRAK)	Osakaal	L1989	Maakond
A02-77	L10A	Amet	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A02-78	L10	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
A02-79	L10A	Haridus- ja teadustöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A02-80	L10A	Tervishoiutöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A02-81	L10A	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
Eluase					
H02-82	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Maakond
H02-83	L11	Eluasemetüüp	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H02-84	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Vallad
H02-85	L11	Pereelamu	Osakaal	L1989	Vallad
H02-86	L12	Tubade arv	Keskmine	L1989	Maakond
H02-87	L12	Tubade arv	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H02-88	L12	Tubade arv	Osakaal	L1989	Vallad
H02-89	L12A	Üldpind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H02-90	L12A	Üldpind	Osakaal	L1989	Vallad
H02-91	L12B	Elamispid	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H02-92	L12B	Elamispid	Osakaal	L1989	Vallad
H02-93	L07	Tiheli olek	Osakaal	L1989	Vallad
H02-94	L13	Eluasememugavused	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H02-95	L13	Eluasememugavused	Osakaal	L1989	Vallad

7.2. LÄÄNEMAA

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Piirimuutused					
X06-01		Haldusjaotus	Piirid	L1959	Vallad
X06-02		Haldusjaotus	Piirid	L1970	Vallad
X06-03		Haldusjaotus	Piirid	L1979	Vallad
X06-04		Haldusjaotus	Piirid	L1989	Vallad
Rahvastikutaaste					
R06-05	S1	Rahvaarv	Absoluutarv	1965-97	Maakond
R06-06	S1	Soovanuskoostis	Absoluutarv	1989	Maakond
R06-07	S1	Muutuskomponendid	Absoluutarv	1965-96	Maakond
R06-08	S1	Koguiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R06-09	S1	Loomulik iive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R06-10	S1	Rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R06-11	S1	Loomulik ja rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R06-12	S1	Vanuskoostis	Osakaal	L1989	Vallad
R06-13	S1	Vanurrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
Sündimus					
B06-14	S3	Sündimus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
B06-15	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
B06-16	L7	Lapsesus	Osakaal	L1989	Maakond
B06-17	L7	Lapsesus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
B06-18	L7	Lapsesus	Keskmine	L1989	Vallad
B06-19	L7	Lastetus	Osakaal	L1989	Vallad
B06-20	L7A	Lapsesus hariduseti	Osakaal	L1989	Vallad
B06-21	L7	Lapsesus, põlvkond 1940-1949	Keskmine	L1989	Vallad
Suremus					
D06-22	S3	Suremus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
D06-23	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
D06-24		Eluiga	Eluaastad	1986-91	Maakond
D06-25	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
D06-26	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
Abielulisus					
F06-27	S3	Abiellumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F06-28	S3	Lahutumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F06-29	S2	Abiellumised, lahutused	Suhtarv	1965-96	Maakond
F06-30	L2	Perekonnaseis	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
F06-31	L2	Abielurahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F06-32	L2	Vallasrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F06-33	L2	Leskrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F06-34	L2	Lahurahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F06-35	L2	Perekonnaseis	Osakaalu muutus	L1979-89	Maakond
F06-36	L2	Abielurahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Ränne					
M06-37	S2	Sisse- ja väljaränne	Absoluutarv	1965-96	Maakond
M06-38	S3	Sisse- ja väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M06-39	S3	Väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M06-40	S2	Rändekäive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M06-41	L4A	Paikus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M06-42	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M06-43	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M06-44	L4A	Paikus	Osakaal	L1989	Vallad
M06-45	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M06-46	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M06-47	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Rahvus					
N06-48	L5A	Rahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N06-49	L5	Soorahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N06-50	L5,6	Mitte-estlased	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N06-51	L5A	Rahvuskoostis	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
N06-52	L5	Mitte-estlased	Osakaal	L1989	Vallad
N06-53	L5	Eestlased	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
N06-54	L6	Mitte-estli emakeel	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N06-55	L6	Mitte-estli emakeel	Osakaal	L1989	Vallad
N06-56	L6A	Eesti keele oskus	Osakaal	L1989	Vallad
N06-57	L6A	Eesti keele mitteoskus	Osakaal	L1989	Vallad
Haridus					
E06-58	L3	Haridustase	Osakaal	L1989	Maakond
E06-59	L3	Haridustase	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
E06-60	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E06-61	L3	Keskharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E06-62	L3	Algharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E06-63	L3	Haridustase	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
E06-64	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
E06-65	L3	Algharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Majandustegevus					
A06-66	L8	Põhitegevus	Osakaal	L1989	Maakond
A06-67	L8	Põhitegevus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A06-68	L8	Pensionärrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
A06-69	L8	Hõivekoormus	Suhtarv	L1989	Vallad
A06-70	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Maakond
A06-71	L9	Tööala	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A06-72	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Vallad
A06-73	L9	Esmassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A06-74	L9	Neljandassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A06-75	L10	Amet	Osakaal	L1989	Maakond
A06-76	L10A	Amet (NRAK)	Osakaal	L1989	Maakond
A06-77	L10A	Amet	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A06-78	L10	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
A06-79	L10A	Haridus- ja teadustöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A06-80	L10A	Tervishoiutöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A06-81	L10A	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
Eluase					
H06-82	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Maakond
H06-83	L11	Eluasemetüüp	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H06-84	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Vallad
H06-85	L11	Pereelamu	Osakaal	L1989	Vallad
H06-86	L12	Tubade arv	Keskmine	L1989	Maakond
H06-87	L12	Tubade arv	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H06-88	L12	Tubade arv	Osakaal	L1989	Vallad
H06-89	L12A	Üldpind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H06-90	L12A	Üldpind	Osakaal	L1989	Vallad
H06-91	L12B	Elamispind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H06-92	L12B	Elamispind	Osakaal	L1989	Vallad
H06-93	L07	Tiheliholek	Osakaal	L1989	Vallad
H06-94	L13	Eluasememugavused	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H06-95	L13	Eluasememugavused	Osakaal	L1989	Vallad

Märkus: Joonisfailid asuvad kogumikuga kaasasoleval disketil,
 "S" viitab sündmusstatistika, "L" loendusstatistika tabelitele.

kiri ARIAL 27, bold

HIUMAA LÄÄNEMAA 1965-1990

kiri ARIAL 30, bold

2

6

